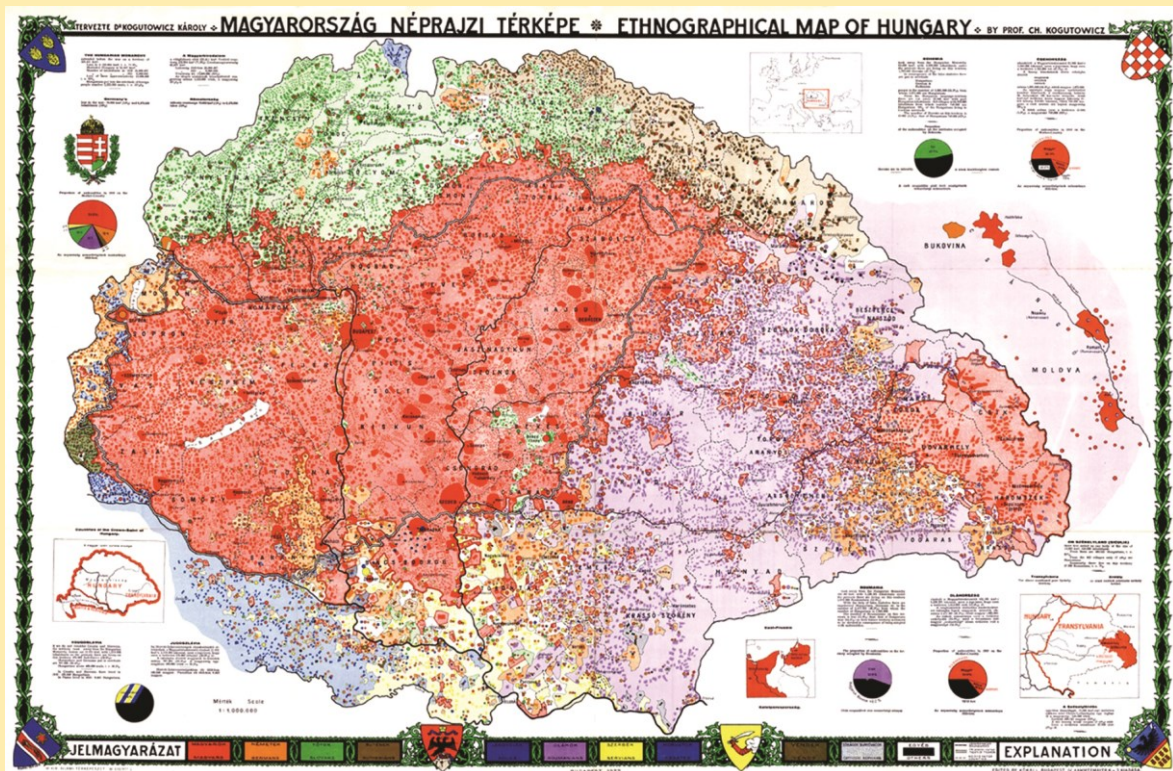

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

8. ÉVFOLYAM, 1–2. SZÁM
2020

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő: FRISNYÁK SÁNDOR

Szerkesztő: KÓKAI SÁNDOR

Tanácsadó és Lektorai Testület:

BARANYI BÉLA ny. egyetemi tanár (Debrecen), BELUSZKY PÁL tudományos tanácsadó (Budapest), BERÉNYI ISTVÁN ny. egyetemi tanár (Piliscsaba), DÖVÉNYI ZOLTÁN egyetemi tanár (Pécs), HAJDÚ ZOLTÁN tudományos tanácsadó (Pécs), KOCSIS KÁROLY akadémikus (Budapest), PALÁDI-KOVÁCS ATTILA akadémikus (Budapest), RÁCZ LAJOS egyetemi tanár (Szeged), TAMÁS EDIT múzeumigazgató (Sárospatak), VIGA GYULA egyetemi tanár (Miskolc)

Szerkesztőbizottság:

CSÜLLÖG GÁBOR egyetemi adjunktus (Budapest), DEMETER GÁBOR tudományos főmunkatárs (Budapest), GULYÁS LÁSZLÓ egyetemi tanár (Szeged), HORVÁTH GERGELY főiskolai tanár (Budapest), LENNER TIBOR egyetemi docens (Szombathely), NAGY MIKLÓS MIHÁLY c. egyetemi docens (Budapest), PAP NORBERT egyetemi tanár (Pécs), SUBA JÁNOS térképtárvezető (Budapest), SZULOVSKY JÁNOS tudományos főmunkatárs (Budapest)

Címkép: Magyarország néprajzi térképe (készítette: Kogutowicz Károly)

Tördelőszerkesztő:

BANCSI PÉTER (*bancsi.peter@nye.hu*)

Szerkesztőség:

4401 Nyíregyháza, Sóstói út 31/B, telefon: 06-42/599-400/2276

Kiadó:

a Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete
és az MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság
Történeti Földrajzi Albizottsága

Felelős kiadó:

KÓKAI SÁNDOR tanszékvezető egyetemi magántanár

ISSN 2064-390X

A folyóirat kiadását

a Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete,
az MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság Történeti Földrajzi Albizottsága,
valamint a Pallas Athéné Innovációs és Geopolitikai Alapítvány
támogatta

A folyóirat internetes elérhetősége:

<http://www.nye.hu/foldrajz/node/178>

<http://www.gistory.hu/g/hu/tfk>

Nyíregyháza, 2020

Nyomdai munkák: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.

Felelős vezető: Tóth Csaba ügyvezető igazgató

ELŐSZÓ

TRIANON 100: A BÉKEDIKTÁTUM FÖLDRAJZI MEGKÖZELÍTÉSBE

V. FÖLDRAJZTUDOMÁNYI NAP AZ AKADÉMIÁN

„Még ha száz esztendeig tart is a trianoni gonoszság, még akkor is csak Magyarországnak fogjuk nevezni a Kárpátok koszorújában azt a területet, ami ezer esztendeig a mienk volt s föltétlenül megint a mienk lesz a természettörvények kérlelhetetlen következetességével” – így kezdi Cholnoky Jenő 1929-ben megjelent Magyarország földrajza című könyvét. Most, 2020-ban telt le a nagy geográfusunk által száz esztendő, s vele együtt itt van a „trianoni gonoszság” is, amivel ezúttal is szembe kell néznünk. A feladat nem könnyű, mivel több mint évezredes történelmünk legsúlyosabb következményével járó történéséről van szó. Az egy általánosan megfigyelhető jelenség, hogy egyetlen nemzet, vagy állam történelme sem folyamatos diadalmenet, a história alapjában véve egy hepehupás út, de azért az nem mindegy, hogy mennyire. És a magyarság történelmi útján a legmélyebb gödör bizonyosan Trianon volt.

És az egy évszázad elteltével érdemes felidézni egykori kitűnő történészünk, Szabó István azon megjegyzését, miszerint „a történelem nem az enyészet öre”. Nem bizony, és ez azt is jelenti, hogy időről időre szembe kell nézni azzal, amit történelemnek nevezünk. És ez érvényes a históriával gyakran szorosan összefonódó geográfiára is. Így nem volt nehéz dolgunk, amikor 2019 őszén arra kerestünk választ, hogy mi legyen a témája a 2020 márciusára tervezett V. Földrajztudományi nap az Akadémián című, a két földrajzi tudományos bizottság, azaz az egész honi geográfia rendezvényének. Egységes volt az álláspont, hogy a tudományos ülésünk a trianoni békediktátumot földrajzi szempontból közelítse meg, s amennyire lehet, mutassa is be.

Mivel egynapos konferenciáról volt szó, nyilván nem válhattuk meg a világot. Az elsődleges cél annak bizonyítása volt, hogy a honi geográfia a saját szakterületén érdemi kutatási eredményeket tud felmutatni Trianon kapcsán is. A tudományos ülésre 2020. március 3-án került sor az MTA székházában. Így ez a rendezvény az utolsó tudományos konferenciák egyike volt, amit még nem söpört el a koronavírus-járvány...

A szépszájú hallgatóság előtt tucatnyi előadás hangzott el, széles tematikát átölelve. Ez érdemben inkább a társadalomföldrajzra vonatkozik, mivel a természeti földrajzot csak egy prezentáció képviselte. A tizenkét előadásból végül tizenegy tanulmány lett, ezeket tartalmazza a Történeti Földrajzi Közlemények jelen száma. Ezzel a történet természetesen nem zárult le, az emlékkonferencia

azon előadói, akik nem tudták határidőre leadni a kéziratukat, ezt később is megtehetik és folyóiratunk helyet ad megjelentetésüknek.

Ezzel azonban nem zárulna le a trianoni tanulmányok közlése, mivel a Történeti Földrajzi Közlemények a jövőben is fóruma kíván lenni a békediktátum különböző aspektusait feltáró kutatásoknak. Ez már csak azért is fontos, mert hiába telt el már egy évszázad a „trianoni gonoszság” jegyében, korántsem mondhatjuk azt, hogy már mindent tudunk ennek kapcsán, ez már egy „lerágott csont”. Egyrészt kerülhetnek elő eddig még nem ismert források, ezekre leginkább talán a levéltárakban lehet számítani, másrészt új szempontok alapján lehet elemezni a már ismert adatokat is. És ami különösen fontos lenne, hogy minél több olyan történeti földrajzi munka szülessen, aminek kerete a Kárpát-medence. Ilyen irányú kutatások már vannak, s ebben az irányban kellene tovább menni, hogy minél inkább megismerjük hazánkat, a Kárpát-medencét.

Szentendre, 2020 borongós májusában

Dövényi Zoltán

TANULMÁNYOK

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA, A MAGYAR KIRÁLYSÁG FELOSZTÁSÁNAK ELKÉPZELÉSEI AZ I. VILÁGHÁBORÚ ELŐTT ÉS ALATT (A TÉRKÉP VESZÉLYES FEGYVER)

HAJDÚ ZOLTÁN

Ideas for redivisions of Austro–Hungarian Monarchy and the Kingdom
of Hungari before and during the First World War
(Maps are dangerous wepons)

During the period of imperialism (especially between 1890–1920) questions and interests of global, continental political-territorial divisions (colonial and state's) came to the force. Europe, and especially the Austro–Hungarian Monarchy was primary affected by these processes. Partly ont he basis of the interests of the great powers, ont he other side ont he sccial interests of the internal aspirations of the nationalities, the ideas of territorial division were formed, and large number of maps appeared. The defeat of the Central Powers marked the end of Monarchy, in this sence it became the biggest loser in the global struggle. Not only the Manarchy, but also the Kingdom of Hungary suffered the fate. (**Keywords:** *imperialism and geography, First World War, territorial interests and final decisions*)

1. Bevezetés

Az imperializmus kialakulása a XIX. század utolsó harmadában minden nemzetközi szereplő számára új „működési feltételeket hozott”. A kortársak már az 1870-es években észrevették és nyugtázták, hogy alapvetően új korszakba lépett a Világ és benne Európa mind a politikai, gazdasági, mind pedig a hatalmi-területi törekvéseket illetően. Az imperializmus fogalmát a politikusok többsége (saját hazája törekvései szempontjából) pozitív kategóriaként kezelte.

Európa hagyományos, formális nagyhatalmaihoz (Anglia, Franciaország, Oroszország, Osztrák–Magyar Monarchia, Törökország) a nemzeti egységmozgalmak sikeres megvalósítása révén két újabb társult: Németország és Olaszország – bár Olaszországot nem minden fél tekintette nagyhatalomnak. Európa a századfordulón klasszikus birodalmi, nagyállami területi struktúrát mutatott.

A függetlenségi, illetve autonómia-mozgalmak erősödése új kérdéseket vetett fel a történelmi gyarmatbirodalmak számára. Az egyes birodalmak eltérő módon kezelték a felvetődő kihívásokat, illetve igényeket. A Brit Birodalom az ír autonómia- és függetlenedési törekvéseket erőszakkal elnyomta. Az Óvilág három kontinensének hatalmas érintkezési felületén regnáló Török Birodalom különösen Európában került átalakulási nyomás alá, majd a két balkáni háborúban (1912, 1913) lényegében Európa peremterületére szorult vissza.

A korszakban a formalizált és informális (gyakran titkos) államközi struktúrák párhuzamos együttéléséről beszélhetünk sok tekintetben. (Szinte minden, a korszakban kötött kétoldalú vagy többoldalú szerződésnek, megállapodásnak voltak titkos záradékai, amelyek alapvetően területi ígervényeket tartalmaztak.) A szövetségi rendszerek formálódásában nagyrészt az Európán belüli érdekek megfogalmazása jelent meg, kisebb részben a gyarmati versengésben megjelenő ütközések. A nemzetközi politika küzdőterén így a kollektív biztonságra való törekvések, valamint az egyes államok önmegvalósítási elképzelései párhuzamosan hatottak. Az egyéni, nemzeti érdekérvényesítés, kollektív biztonság kérdése a korszak egyik lényegi dilemmájává vált. (A szövetségi kapcsolatok mozgásaiban, változásaiban többször megjelent egy-egy ország belső „ön-újrafogalmazásának” a hatása.)

Az Európán belüli és az azon kívüli érdekek párhuzamosan jelentek meg minden hatalom számára. Volt időszak, amikor az Európán kívüli érdekek időnként elsődlegessé váltak egy-egy nagyhatalom számára az Európában lejátszódó folyamatokhoz képest, de alapvetően a folyamatok „kifutása” azt mutatta, hogy minden európai nagyhatalom számára az igazi, meghatározó érdek az Európán belüli pozíció biztosítása volt. (Európa hatalmi újrendezéséről szolt a Nagy Háború valójában, s annak következményeként számoltak a gyarmati területek újraosztásával.)

Az Osztrák–Magyar Monarchia és benne a Magyar Királyság nem vált gyarmatosító hatalommá. Részben belső struktúrái, részben pedig szomszédsági környezete miatt „szorított” pozícióba került. Egyedül a Balkán-félsziget irányában tett kísérleteket egyfajta nagyhatalmi érdekérvényesítésre.

Az etnikai elv államformáló ideává és politikává váló transzformálódása (ami a német és olasz egységgel manifesztálódott) alapvető kihívást jelentett a soknemzetiségű OMM részére. Szomszédos államai közül Olaszország, Románia, Szerbia egyaránt törekedett saját etnikai állományának egy államban való egyesítésére (az OMM jelentős területeire jelentettek be igényt), míg a külső anyaállammal nem rendelkező nemzetiségek az OMM területén belül kívántak egyesülni (csehek, délszlávok). A legbonyolultabb helyzetben a három birodalom között felosztott lengyel szállásterületek voltak.

Az imperializmus időszakában alapvető változások következtek be a földrajztudomány nemzeti pozícióiban¹. Különösen Németországban vált 1871 után a

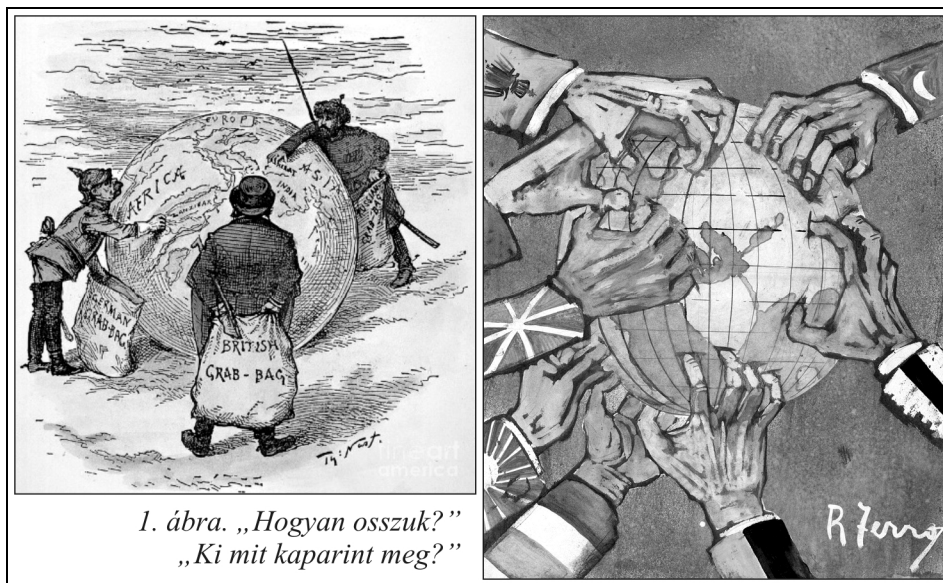
---

¹ A földrajztudományok modernizálódása és intézményesülése (egyetemi tanszékek létrehozása, földrajzi társaságok alapítása) az 1870-es évektől gyorsult fel. Németország járt az élen e tekintetben, de az angol politikai földrajz volt a leginkább „kormányzati politika közeli”, elég ha Halford Mackinderre (1861–1947), a globális struktúrák elemzőjére vagy Lord Cursonra (1859–1925), a határ- és államterületi elemzések politikai szakértőjére utalunk. A politika képviselői szinte minden országban ceremóniális vagy tényleges szerepet kaptak a folyamatok irányításában. Nincs lehetőség részleteiben még csak utalnunk sem a földrajztudományok eredményességére a korszakban, de általánosságban meg kell állapítanunk, hogy érdemi szerepet játszottak, tényleges hatásuk volt. A „területszerzés”, a „területi igény”, a „terület-átcsatolás” stb. kategóriák a korszak politikai törekvéseinek és szóhasználatának lényegi elemeivé váltak. A földrajztudomány minden országban partner volt ezen szükségletek kiszolgálásában. Az I. világháborút lezáró békeszerződések tárgyalásakor a földrajztudomány képviselői szinte minden tárgyalódelegáció első sorában ültek. Ez az időszak volt a földrajztudomány presztízsének legátfogóbb kifejezése.

földrajztudomány egyértelműen „államszolgálo”, „államkiszolgáló”, részben pedig „államcél-kitűző” tudománnyá. A kialakuló, majd Ratzel F. által intézményesített modern politikai földrajz (1897) folyamatosan hatást gyakorolt a politikára. (A politika új dimenzióinak elemzésére az államtudomány életre hívta a geopolitikát.) A modern tömegsajtó kialakulása, a tömegoktatás megnövekedett szerepe közepette a földrajztudomány fontos nemzeti diszciplinává vált szinte minden országban.

2. Az OMM és a világ politikai-területi újraosztásának vitái

A világ különböző pontjain az 1880-as évektől nagyobb intenzitással megjelenő konfliktusok azt jelezték, hogy elindult a harc a glóbusz területi újrafelosztásáért. A nemzetközi közvélemény „földrajzossá vált”, soha annyi földgömb, világkép nem jelent meg korábban a napi, heti, havi írott sajtóban, mint az 1890–1914 közötti időszakban. Nemcsak a komoly sajtótermékek, hanem a satirikus (vicc) lapok is ontották a különböző területfelosztási karikatúrákat.² (Egy osztott mezős ábrával szemléltetjük a régi és új „rablók” földgömbfelosztási tanakodását, illetve a globális marakodás képi megjelenítését; 1. ábra.)

1. ábra. „Hogyan osszuk?”
„Ki mit kaparint meg?”

² Az interneten (<https://sites.google.com/.../database/world-history-political-cartoons-on-imperialism>, <https://www.pinterest.com/lamjohnnycinco/imperialism-political-cartoons>, <https://northcobbhs.blogs.com/files/imperialism-political-cartoon-analysis.pdf>, <https://www.facinghistory.org/resource-library/image/imperialism-cartoon-1898>) több száz, többségében színes politikai (földrajzi) felosztási karikatúrát találhatunk mind az 1870–1914, mind pedig a háború alatti és közvetlenül az az utáni időszakra vonatkozóan. A globális megközelítések mellett a regionális specialitások (Európa, Balkán, Afrika, Ázsia, Kína, Japán, USA stb.) is tömegesen jelentek meg.

A világ politikai-területi tagoltságának alapvonása a birodalmi jelleg volt a XIX. század második felében. Minden korabeli atlasz az 1900-as tagolást emelte ki a birodalmi sajátosság meghatározójaként (a századforduló élménye jelen volt a folyamatok szemléletében). A világ területének, népességének, gazdasági teljesítményének stb. nagy részén – némileg eltérő arányban – a három „interkontinentális gyarmatbirodalom” (brit, francia, orosz) osztozott.

A Monarchia nem volt a három nagy gyarmatbirodalomhoz mérhető képződmény, érdemben nem vett részt a globális területi felosztásban (szimbolikus jelentőségű gyarmata volt 1902–1918 között Kínában, Ticsien városában). A Monarchiának nem voltak direkt, kinyilvánított céljai az új, globális területi felosztásra vonatkozóan (eltekintünk néhány osztrák és magyar nagybirodalmi álmódosítótól), külpolitikai törekvéseit, mozgásait alapvetően az európai érdekei, főként balkáni törekvései határozták meg³. A Monarchia nem volt globális szereplő és hatalom. Rendelkezett tengeri kijárással, ennek ellenére alapvetően „land locked” jellegű és beágyazottságú, európai meghatározottságú képződmény volt.

A XIX. század második felében statisztikák, politikai földrajzi munkák Európa struktúráit, s benne a különböző országok helyzetét több-kevesebb pontossággal bemutatták és elemezték a korszak szereplői számára. A Monarchia a kontinens területének mintegy 6,6%-át fedte le, 1910-es népességszáma pedig a kontinens lakosságának 11,4%-át adta.

A Monarchia politikai földrajzi, illetve a politikusok számára „reálpolitikai”, „gyakorlati geopolitikai” problematikája európai tekintetben 1910-ben háromszatú volt: a nem szomszédos európai nagyhatalmak (Anglia, Franciaország), a szomszédos európai nagyhatalmak (Oroszország, Németország, Olaszország, Törökország), valamint a délkeleti szomszédos, nagyállami elképzeléseket dédelgető kisállamok (Románia, Szerbia).

A nem szomszédos nagyhatalmakkal (Anglia, Franciaország) az OMM-nek nem volt semmilyen területi (gyarmati, Európán belüli) vitája. Mindkét nagyhatalom az európai hatalmi egyensúly szempontjából tekintett a Monarchiára. Attól a pillanattól kezdve, hogy az OMM Németország „uszályhatalmává” vált, megváltozott az álláspontjuk vele szemben. Először titkos szerződésekben elígérték jelentős területeit a „követelő szomszédoknak”, majd végül is a felszámolása mellett döntöttek a háború utolsó szakaszában, s ennek érvényt is szereztek a háborút lezáró békékben.

A szomszédos nagyhatalmak eltérő szerepet játszottak a kapcsolatrendszerben. 1873-ban Oroszország szövetségessé vált (a három császár szövetsége), majd fokozatosan elidegenedett, s a századfordulóra az ellenségek sorába lépett.

Olaszország hasonló pályát futott be. Előbb szövetséges lett, majd a háború ki-robbanásakor „semleges”, végül pedig ellenség és ellenfél. Az ország „szerepváltozásában” meghatározó szerepet játszottak a londoni titkos területi ígervények.

---

³ Kínával kapcsolatban megjelentek sajátos célok, sőt néhány száz fős katonai alakulat is részt vett a kínai folyamatok alakításában.

Törökország helyzete alapvetően megváltozott. Az 1912-es és 1913-as balkáni háborúk területi változásainak eredményeként Törökország és a Monarchia megszünt közvetlenül határos lenni. Ennek a változásnak mindkét ország számára nagy volt a jelentősége, egy több évszázados, konfliktusokkal terhelt vetélkedés, közös együtt- és egymás mellett élés szűnt meg így. A Monarchia nem volt mozgatója a Török Birodalom Európából való kiszorításának, ugyanakkor intő jel lehetett számára a nemzeti mozgalmak hatásának ilyen súlyú és következményű megjelenése. (A Monarchia elitje nem vonta le érdemben a megfelelő következtetéseket.)

A kisállami szomszédságot tekintve a két délkeleti szomszéd országot (Romániát, Szerbiát) kell kiemelnünk. Mindkét ország belső erőfeszítések (felkelések a török hatalom elnyomásával szemben) révén került be a nagyhatalmak direkt érdeklődési körébe. (Mindkét esetben ideológiai elemként jelent meg a keresztények üldözésére való hivatkozás, Oroszország esetében az ortodox testvérek védelme egyszerre lett belső társadalmi és állami politikai programmá.)

Az 1878-as berlini kollektív biztonsági rendszer keretei között ezek az országok lényegében „nemzeti létgaranciát” kaptak. A Monarchia és Oroszország több esetben együtt tudott működni a két országgal kapcsolatban, de érdekellentétek többször szélesebb nemzetközi bonyodalmakat is tudtak generálni.

Mindkét országban – a függetlenség megszerzése után – kialakult egyfajta sikerélmény. Mindkét országban megfogalmazódtak (költők, papok, katonák, politikusok által) a nagyállami elképzelések. A „nagyállami területi térképek”, melyeket különböző szereplők publikáltak (*Olay F.* 1932), arra alkalmasak voltak, hogy belső társadalmi-politikai folyamatokat motiváljanak. A nagyállami ideák megalapozásában a történettudomány által feltárt (vagy hamisított) történeti előzményekre való hivatkozás jelentős szerepet kapott (a dáko-román etnikai és területi kontinuitás megfogalmazása).

A világ és Európa átrendeződési folyamataiban a Monarchia számára egyre inkább saját területi egységének megőrzése vált külpolitikai programmá. A soknemzetiségű állam mozgáslehetőségeit nagyban korlátozta a nemzetállami törekvésekre, elszakadási mozgalmakra adott belső válasza. A Monarchia nem nemzeti, hanem dinasztikus alapon létrejött, s részben azon álló politikai képződmény volt. Az uralkodó személye, korábbi tapasztalatai, konzervativizmusa jelentős „versenyhátrányt” jelentett a Monarchia elitje számára. Ferenc József személyében alig tudott alkalmazkodni a megváltozott világ kihívásaihoz.

Az uralkodó politikai elit által megfogalmazott geopolitikai érdekérvényesítési szándékok mindig a belső erő- és érdekviszonyok mentén alakultak, az európai folyamatok befolyásolási lehetősége így korlátozottá vált. A gazdasági kapcsolatok belső elmélyülése az integrálódás felé, a nemzetiségi ellentétek a dezintegrálódás felé mozgatták a Monarchia sorsát. Az uralkodó eliteknek a külpolitika szintjén is kezelniük kellett mindkét törekvést és lehetőséget.

Nemzetiségi tekintetben a Monarchia a legbonyolultabb szerkezetű nagyhatalom, igazi soknemzetiségű (11 nagyobb nemzetiséget különítettek el), történelmi

birodalom volt. 1910-ben a két „névadó nemzete” együttesen sem tette ki az össznépeségnek legalább a felét (német 11,9 millió fő – 24,2%, magyar 10 millió fő – 20,3%). A csehek 6,4 (13%) és a szlovákok 2 millió fővel (4%), együtt 8,5 millió fővel jelentős részét (16,5%-át) adták a népeségnek. A szerbek és a horvátok 3,5 millióan (7,6%), a szlovének 1,2 millióan voltak (2,5%). A „délszlávok” (szerbek, horvátok, szlovének) együttes száma 6,9 millió fő (13,4%), a lengyeleké 5 millió fő (10%) körül alakult. A rutének/ukránok a maguk 4 millió fő körüli lélekszámával 8,1%-ot, a románok 3,2 milliós jelenléttel 6,5%-ot, az olaszok 0,7 millió fővel 1,6%-ot jelentettek. Az egyéb nemzetiségűek száma is meghaladta az 1 millió főt, a 2,2%-ot.

A Monarchia nemzetiségi és szélesebb értelemben vett politikai meghatározottságának egyik eleme az volt, hogy a magyarokat, cseheket, szlovákokat leszámítva minden nemzetnek, illetve nemzetiségnek volt a határokon kívül nemzeti-nemzetiségi kapcsolata. (Egyes nemzetek, nemzetiségek különböző módon fogalmazták meg, illetve változtatták a Monarchiával kapcsolatos elképzeléseiket. Belső (cseh) törekvésként fogalmazódott meg a Monarchia szétzúzásának programja.)

A korabeli katonai erőviszonyoknak nagyon sok összetevőjük volt (gazdasági, népeségi, társadalmi-kohéziós, infrastrukturális stb.). A kor politikai elitje nyilván számolt azzal az alaphelyzettel, hogy a legegyszerűbb nyilvános statisztikai adatok alapján 1913-ban az antant szövetségi rendszere – a gyarmati területekkel együtt – mintegy 70 millió km² területet (a Föld összterületének csaknem felét), az európai kontinensen mintegy 7 millió km² területet, az összterület mintegy 70%-át fogta át (Oroszországnak csak az európai területével számolva). Népeségi tekintetben hasonlóan nyomasztó arányokat képviselt az antant mind globálisan, mind pedig Európában. A területi adatoknak, de különösen a népeségieknek, egy elhúzódó háborúban volt kiemelkedő jelentőségük.

A politikai, gazdasági, társadalmi stb. folyamatok a korabeli szemlélők, elemzők egy része szerint – és az „utólagos tudás állapotában levők” szinte mindegyike szerint – logikusan haladt a világháborús konfliktus felé. Ebben a helyzetben lényegi kérdés, hogy a kor politikai elitje, a különböző szövetségi rendszerek meghatározó országai maradéktalanul számoltak-e a korabeli világ tényleges realitásaival. Különösen vonatkozik ez az „első bünt” – a Szerbiának szóló hadüzenetet – elkövető Monarchiára.

3. Imperialista földrajztudományról és területfelosztási térképekről

A földrajztudomány állam- és birodalomszolgáló, ismerethordozó, helyzetleíró tudományból az imperializmus időszakában vált „állam- és birodalmi célkitűző” tudománnyá szinte minden nagy gyarmattartó vagy gyarmatosításra készülő nemzet esetében. A birodalomépítés, területi hódítás, kiaknázás stb. folyamatában a földrajztudomány legalább „tanácsadó és célkitűző” pozícióban megjelent. A birodalmak és földrajztudományuk közötti kapcsolatokat és hatásokat bemutató modern összegzés (*Godlewska, A. – Smith, N.* szerk. 1994) a

XIX. századra vonatkozó, s különösen az imperializmus időszakának (1871–1914) elemzésével valóságos nemzetközi „panorámát” mutatott be a területi igényeket, követeléseket, majd hódításokat tekintve.

A világháború előtt és alatt minden nagyhatalomban a földrajztudomány és a földrajztudósok bekapcsolódtak a „nemzeti célok szolgálatába”. Ez együtt járt az ellenség mindenre kiterjedő megismerésével (korábban is folyt a statisztikai anyagok, térképek szinte teljességre törekvő gyűjtése) és a tények manipulálásával, sőt az ellenséges propagandaháborúban megengedett volt a hamisítás is (*Sir Campbell Stuart, K. B. E.* 1921). Sajátos módon ez különösen érintette az OMM-et.

Egészében véve a földrajztudomány az imperializmus korszakában vált modern tudománnyá. Gazdaság- és politikai földrajzi része maga is imperialista színezetet kapott (legtöbb nemzeti művelője büszke volt erre).

Még egy olyan kis földrajztudományban, mint a magyarban is megjelent ennek az egyértelmű hatása és következménye. Havass Rezső, a Magyar Földrajzi Társaság alelnöke büszkén vállalta a Magyar Birodalom balkáni érdekeinek megfogalmazását, védelmét, s követelte Dalmácia visszacsatolását Ausztriától a Magyar Korona alá. Kortársaitól megkapta a „magyar imperializmus legnagyobb bajnoka” pozitív, sőt kitüntető elismerést.

A gyarmatosítás történetét térképsorozat szerkesztésével feldolgozó Gergely Endre (*Gergely E.* 1924) a magyar földrajztudomány történetében először foglalta össze a modernizáció különböző időpontjaiban (1580, 1700, 1763, 1825, 1871, 1914) megjelenő globális gyarmati-területi rendszert, s fogalmazta meg, hogy alapvető különbségek voltak a „történeti” és a „modern gyarmatosítás” között. A nagy földrajzi felfedezésektől kezdve a megismerés, a kereskedelem, majd a területi betelepülés, a birtokbavétel párhuzamosan haladt. A gyarmatosító államok köre változott: mindig újak jelentek meg a versenyben, s többször, a világ több pontján háborús konfliktusokba kerültek egymással – jó néhány terület esetében „gazdacseré” történt.

1871 után alapvetően megváltoztak a szereplők és a folyamatok tartalma. Afrika és Ázsia vált a gyarmati versengés legfontosabb színterévé, úgy, hogy az Európában belüli államközi-hatalmi küzdelem és viszony egyértelműen összekapcsolódott a gyarmatokért, illetve az azok újraosztásáért folyó harccal. Gergely Endre rideg tárgyilagossággal állapította meg: „*A huszadik század elején a Föld már fel volt osztva*” (*Gergely E.* 1924, p. 98.).

A XIX–XX. század fordulóján Czirbusz Géza, a középiskolai szerzetes pap-tanár nyugtázta, hogy a világban új helyzet, sőt korszak van, s azonkívül megállapította: „*A szláv és germán nagy nemzetek imperialis célokra törnek: kontinenseket hódítanak és temérdek vagyont harácsolnak össze. Oroszország Ázsiát akarja, Anglia Oceániát, Afrikát, a yankeek a Földgömb nyugoti felét akarják maguknak biztosítani. Németország csupán vezérszerepre és s középső Európa meghódítására törekszik.*” (*Czirbusz G.* 1902, p. 543.)

A kialakult hatalmi-gyarmati területi struktúrák miatt az újrafelosztás csak az európai hatalmi pozíciók megváltoztatásának eredményeként mehetett végbe. Minden európai hatalom ebben az érdekrendszerben (Európán belüli, gyarmatvilági) formálta szövetségi kapcsolatait, s egyszerre cél- és érdekoptimalizálást hajtott végre.

Az ünnepi ülésen elhangzott előadáshoz és a bemutatott mintegy kéttucatnyi felosztási térképhez képest most a lehetőségeim terjedelmi okoknál fogva erősen korlátozottak, így csak „térképtípusok” szemléltetésére vállalkozom: egy cseh politikus, egy román költő, egy szerb mérnök, illetve egy magyar politikai földrajzos ábráját választottam ki.

3.1. Egy államalapító „térképrajzoló” politikus

Thomas Masaryk cseh értelmiségi, ellenzéki politikusi, majd emigráns kormány- és államszervezői pozícióból egyaránt kritikusan tekintett az OMM-re. A Monarchia cseh érdekű reformjának szorgalmazásától (trializmus vagy föderalizmus) eljutott az egész szétzúzásának szervezéséig, az önálló Csehszlovákia megteremtésének a szükségességéig.⁴

Nagyon sok cseh térkép jelent meg az elképzelt új ország határaitól, de a legnagyobb, hazai és nemzetközi politikai súllyal Masaryk háború alatti és utáni térképei bírtak.

2. ábra. Masaryk Csehszlovákia-térképe a „szláv folyosóval”

⁴ Masaryk és a csehszlovák államalapítás angol vonala részletesen feldolgozásra került Hanak, H. 1961-es tanulmányában, majd Seaton-Watson, H. 1981-es kötetében, újabban pedig Bari, B. 2016-os elemzésében. Az angol földrajz egészének hozzáállását áttekinti: Györi, R. – Withers, Ch. W. J. 2019: Trianon and its aftermath: British geography and the 'dismemberment' of Hungary, c. 1915-c. 1922. – Scottish Geographical Journal, DOI: 10.1080/1402541.2019.1668049 szélesebb összefüggésekben tekintette át Közép-Európa átalakításának kérdéseit.

3.2. Egy irodalmár „cél- és reménytérképe”

Románia mitológiai, történeti területi követelései, államterületi-, államhatárvágyai, -tervei abból a szempontból érdemelnek figyelmet, hogy a teljes török elnyomatás, majd a részleges autonómia keretei között „mertek nagyokat álmodni”. Már az 1840-es évek elején (francia segítséggel) megjelentek olyan Románia-térképek, melyek a Tiszaíig foglalták keretbe a nyugati határokat. A tekintetben is „francia” a román törekvések „tér-képe”, hogy a folyóhatárokat tekintették jó, igazán természetes határoknak. Az etnikai teret történeti manipulációval helyettesítették.⁵

A világháború előtt és alatt a román törekvések legismertebb és legjelentősebb támogatója a francia Emmanuel de Martonne volt. Románia hivatalos 100. évfordulás ünnepségei alkalmából de Martonne valósággal bekerült a modern Románia megalapítói közé. Szobrokat állítottak munkássága és emléke megörökítésére.

A nagy román álom nem vált valóra, a békeszerződés során tudomásul kellett vennie az országnak, hogy „álmának vannak határai”.

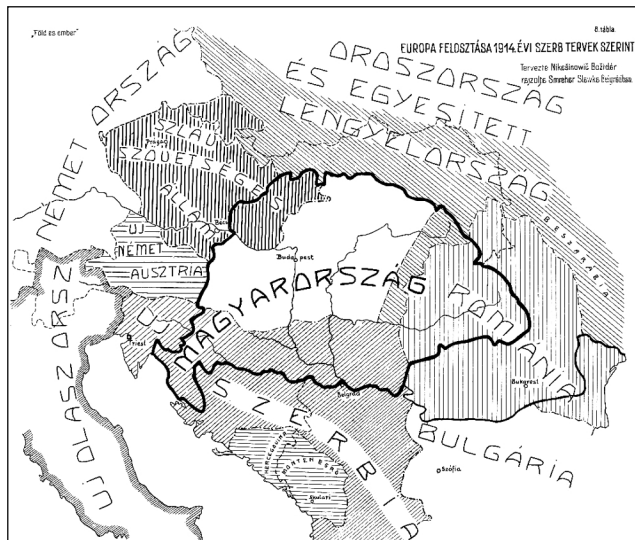

3. ábra. Szép nagy Románia-terv, 1855

⁵ A román érdekeket tudományos keretek között is képviselte de Martonne Közép-Európa néprajzi sajátosságainak kutatása során (Palsky, G. 2002).

3.3. Egy szerb mérnök „szláv világot” tervez

A megtámadott Szerbia kormánya szinte az első pillanatban, hivatalos nyilatkozatban tette világossá hadicéljait: a szerb földek és nép egyesítését. (Szerbet mondtak, de valójában délszlávot értettek alatta.)

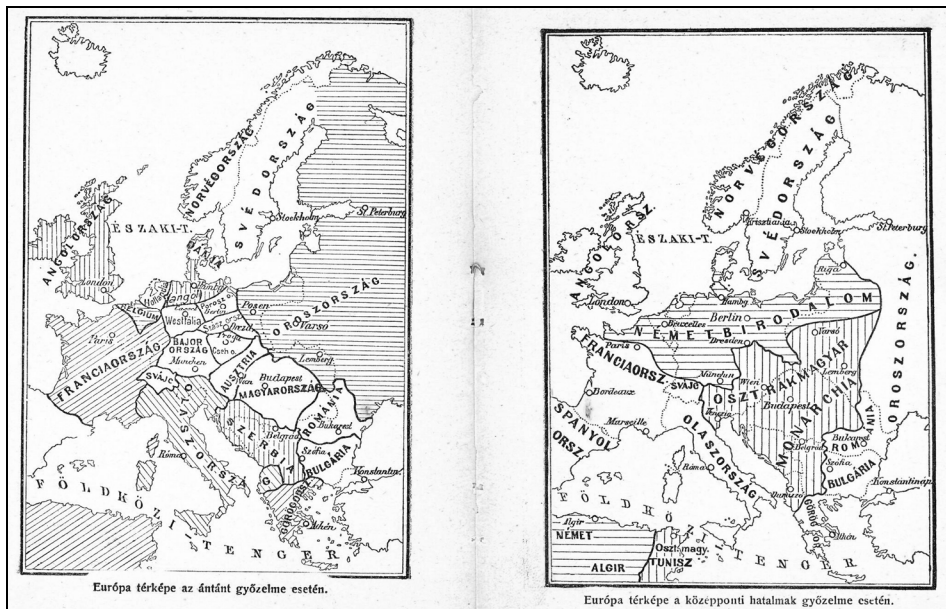

4. ábra.
Az új szláv
dominanciájú
Közép-Európa
terve

Nem minden állampolgár volt megelegedve egy ilyen „kis” célkitűzéssel. Smrekar Slavko belgrádi mérnök 1914 szeptemberében nem csak Szerbiában gondolkodott, hanem egy egész új szláv világot álmódott, illetve – némi segítséggel – vetett papírra. Ugyan mindenki tisztában volt azzal, hogy ez egy magánember saját elképzelése, nagy hírverésben részesült. Kogutowicz Károly még az 1920-as években is fontosnak és szükségesnek tartotta elemzését, illetve magyar nyelvű átdolgozását.

3.4. Egy magyar történeti-politikai földrajzos „majdnem tragikusan sikeres” előrejelzése

Bátyk Zsigmond politikai földrajzusként foglalkozott már a háború előtt is a különböző politikai térfelosztási elképzelésekkel. Különösen az „etnográfiai” alapú felosztásokat tanulmányozta, s maga is szerkesztett néprajzi térképeket. 1915 őszén már összegezte az összegyűjtött felosztási elképzeléseket. Különösen az angol és a francia földrajzosok és Földrajzi Társaságok megnyilvánulásait követte figyelemmel. Világosan érezte, hogy a Központi Hatalmak veresége az OMM végét fogja hozni, helyén új (Ausztria, Magyarország) és területileg megnövekedett államok (Szerbia, Románia) fognak létrejönni. (Ekkor még Oroszországot győztesként feltételezte.)

5. ábra. Európa államterületi tagolása az Antant, illetve a Központi Hatalmak győzelmén

4. Összegzés

Az imperializmus időszaka (különösen 1890–1920 között) szinte minden szempontból sajátos hatalmi-területi politikai törekvéseket hordozott. A nagyhatalmak, illetve azok szövetségeinek törekvései kiterjedtek az egész világra, a nyomtatott tömegsajtó révén a célok és törekvések ismertté váltak a köznapi emberek számára is.

Az OMM nem volt elsőrangú szereplője a globális hatalmi küzdelemnek (sokkal inkább Németország uszályhatalmaként jelent már meg csak), ennek ellenére a háború alatt az ellenségek jelentős területeit ítelték oda a szomszédos államoknak, illetve a belső, önálló államteremtésben gondolkodó nemzetiségi vezetőknek.

Az OMM politikai elitje nagyon későn ismerte fel, hogy az időszak egyik meghatározó kérdésévé az etnikai-nemzeti-nemzetiségi meghatározottságok léptek elő. Későn reagált az államközösséget alapjaiban érintő folyamatokra.

Az imperialista korszak imperialista békeszerződésai felszámolták az OMM-et, Ausztria és Magyarország kis nemzeti állammá alakultak, míg az új szomszédok – a korábbi helyzetükhöz képest – nagy és egyben soknemzetiségű formációban kezdtek újra a háború utáni életüket.

Az egyetemes és a nemzeti földrajztudomány szinte minden érintett országban (természetesen eltérő célokkal, eltérő tartalmú térképekkel) a birodalmi, nemzeti törekvések szolgálatába szegődött. Ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy nem a geográfusok döntötték el a területi kérdéseket, hanem a politikusok.

Irodalom

- BARI, B. (2016): From Theory to Practice: the New Europe and National Self-Determination in the First World War (1916–1920). *BROJ* 8. pp. 83–93.
- BÁTKY ZS. (1915): Ellenségeink országfelosztó tervei. In.: Bátky Zs. (szerk.): Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1916. évre. Magyar Földrajzi Intézet R.-T., Budapest. pp. 163–167.
- BENES, E. (1995): Zúzzatok szét Ausztria–Magyarországot. A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása (Gulyás L. szerk.). *JATE*, Szeged, Documenta Historica, No. 23.
- BOWD, G. – CLAYTON, D. (2014): Emmanuel de Martonne and wartime defence of Greater Romania: Circle, set square and spine. *Journal of Historical Geography*, Vol. 47., January. pp. 50–63.
- BUTLIN, R. A. – DODGSHON, R. A. (szerk.) (1998): *An Historical Geography of Europe*. Clarendon Press, Oxford.
- CZIRBUSZ G. (1919): Geopolitika. Az anthropogeográfia III. kötete. Franklin-Társulat, Budapest.
- DIÓSZEGI I. (2001): *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája*. Gondolat, Budapest.
- FEJTŐ F. (1990): *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–Magyarország szétrombolása*. Minerva, Atlantisz, Medvetánc, Budapest.
- GALÁNTAI J. (1985): *A Habsburg Monarchia alkonya. (Osztrák–magyar dualizmus, 1867–1918.)* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- GERGELY E. (1924): A gyarmatosítás története a világháborúig. In: Bátky Zs. – Kogutowicz K. (szerk.): *Kogutowicz zsebatlasza az 1924. szökő évre. A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának Kiadása*, Budapest. pp. 88–98.
- GODLEWSKA, A. – SMITH, N. (szerk.) (1994): *Geography and empire*. Blackwell, Oxford, etc.
- GYÓRI, R. – WITHERS, CH. W. J. (2019): Trianon and its aftermath: British geography and the 'dismemberment' of Hungary, c. 1915 – c.1922. *Scottish Geographical Journal*, Vol. 135, No. 1.2.
- HAJDÚ Z. (2009): *Az Osztrák–Magyar Monarchia: a geopolitikai kényszertől a világpolitikai feleslegességig*. Közép-Európai Közlemények, 2: 4–5, pp. 87–91.
- HAJDÚ Z. (2010): *Trianon és a magyar földrajztudomány*. Közép-Európai Közlemények, (3) (4) 11. pp. 20–33.
- HAJDÚ Z. (2015): *Geopolitika középiskolai diákok számára: Zsebatlasz 1913–1919*. Szakmai Szemle: A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Tudományos-szakmai Folyóirata, (3) pp. 57–69.
- HENRY, H. (1961): The New Europe, 1916–20. *The Slavonic and East-European Review*. Vol. 39. No. 93., pp. 369–399.
- JÓZSA S. (1966): *Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Kőrösi Csoma Sándor Kiskönyvtár. No. 2.
- KENNEDY, P. (1992): *A nagyhatalmak tündöklése és bukása. (Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000.)* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISSINGER, H. (1996): *Diplomácia*. PANEM – McGRRAW – HILL-GRAFO, Budapest.
- KOGUTOWICZ K. – BÁTKY ZS. (szerk.) (1914): *Zsebatlasz (naptárral és statisztikai adatokkal) az 1915. évre*. Magyar Földrajzi Intézet Rt., Budapest.
- OLAY F. (1932): *Térképek a nemzetiségi terjeszkedés szolgálatában*. Magyar Nemzeti Szövetség, Budapest.

- PALSKY, G. (2002): Emmanuel de Martonne and the Ethnographical Cartography of Central Europe (1917–1920). *Imago Mundi*, Vol. 54. pp. 111–119.
- RATZEL, F. (1897): *Politische Geographie*. Oldenbourg, München.
- REDEN, V. A. S. (1989): *Az Osztrák–Magyar Monarchia. (Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig.)* Széchenyi Kiadó, Budapest, Druckhaus Nonntal Bücherdienst, Salzburg.
- ROMSICS I. (1998): *Nemzet, nemzetiség és állam. (Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században.)* Napvilág Kiadó, Budapest.
- SEATON-WATSON, H. (1981): *The Making of a New Europe: R. W. Seaton-Watson and the Last Years of Austria–Hungary*. Washington University Press, Washington etc.
- SIEGER, R. (1915): *Die geographischen Grundlagen der österreichisch-ungarischen Monarchie und ihrer Aussenpolitik*. Wien.
- SIR CAMPBELL STUART, K. B. E. (1921): *Secrets of Crew House. (The Story of a Famous Campaign.)* Holder and Stoughton, London, etc.
- WAGNER, W. J. (2002): *Geschichte Österreichs. (Daten, Fakten, Karten.)* NP Buchverlag, St Pölten, Wien, Graz.
- ZÖLLNER, E. (1998): *Ausztria története*. Osiris Kiadó, Budapest.

A TRIANONI BÉKE HELYE EURÓPA POLITIKAI TÉRSZERKEZETÉNEK FEJLŐDÉSÉBEN

NAGY MIKLÓS MIHÁLY

The Treaty of Trianon in the Development of the European Political Spatial Structure

When evaluating the peace treaties that followed World War I, territorial and political geographical changes in Central and Eastern Europe receive the most attention. It has been a tradition among experts of Hungarian history to evaluate the territorial losses Hungary suffered as a consequence of one of these treaties. A century having passed since the signing of the peace treaties, it is high time to examine the geographical changes dictated by the Treaty of Trianon in a broader spatial context. The present study argues that the redefinition of Hungary's borders included in the Treaty of Trianon was a major part of the geographical processes of World War I. The territorial changes fit in with the rearrangement of Central Europe. The most significant element in this process was the dissolution of the territory of the Austro–Hungarian Empire, which, from a geographical perspective – in view of the subsequent social and political developments – had consequences reaching far beyond the terms of the Treaty of Trianon. The greatest geographical loss suffered by the Kingdom of Hungary was the fact that the Austro–Hungarian Empire ceased to exist. From the spatial environment of an empire, Hungary had shifted into the geopolitically fragmented zone of Central-Europe. From one of the dominant elements of the empire, it was degraded to become just one of the small states of the region. (*Keywords: Paris peace treaties, World War I, territorial changes, Trianon, Central Europe, Hungary*)

Trianon geográfiai kérdése

Az első világháborút lezáró Párizs környéki békék egyfelől diplomáciai és katonai téren nyugalmat teremtettek az európai kontinensen, másrészt ezzel hivatalosan befejeződött a nagy világégést követő politikai földrajzi térrendezés is. Az utóbbi elsősorban földrészünk keleti felét érintette, ahol a nagy küzdelem 1918 őszén és azt követően helyi háborúk sorozatában folytatódott; ezekben fokozatosan halt el. A térség sorsát rendező békeszerződések alapjaiban átformálták Közép-Európa keleti felének, valamint Kelet-Európának politikai földrajzi térszerkezetét, és egy olyan geopolitikai képlet kialakulásához vezettek, amely – azon túl, hogy ma is létezik – csak látszólagos stabilitást eredményezett. A politikai földrajzi viszonyrendszer módosulása, az új állapot belső feszültségei már a békeszerződések aláírásakor magukban hordozták a következő világháború csíráit. Közép- és Kelet-Európát, valamint az első világháború során közöttük kialakult – és úgy tűnik, hosszú időre szervesült – Köztes-Európát olyan helyzetbe

hozták, hogy belső – egyebek mellett térszervezési – ellentéteiket, mintegy két évtizeddel később csak a kontinens nyugati felére is kiterjedő fegyveres konfliktusban tudták megoldani vagy csak vélték megoldhatónak. Ily módon a Párizs környéki békék földrajzilag is determinálták a következő évtizedek – a Berend T. Iván (1983) művének címe révén híressé vált terminus technicus segítségével *válságos évtizedekként* jellemzett időszak – konfliktusait. Kialakult az a történelmi helyzet, amelyet főleg a nyugati történetírásban a „*második harmincéves háborúnak*” szokás meghatározni (Wehler, H.-U. 2004), és amelynek mint történelmi tézisnek leglényegesebb eleme: az első és a második világháború, valamint a közöttük eltelt látszólagos békés két évtized egyetlen világháborús folyamat volt. Amennyiben elfogadjuk a „*második harmincéves háború*” teóriáját, akkor a Párizs környéki békék által teremtett politikai térszerkezeti állapotot csak átmenetinek tekinthetjük, e több évtizedes világháború második földrajzi periódusának. Hiszen – és ezt már bizonyítottuk (Nagy M. M. 2014a) – a Nagy Háborúnak sajátos földrajzi viszonyrendszere volt, amelyből következett a két világháború közötti geográfiai – már a kortársak által leírt – állapot. Ezt pedig a második világháború földrajzi viszonyrendszere és egyedi térszerkezete követte: tudunkkal ennek tudományos feldolgozása még nem történt meg.

Az eddig elmondottakból ered, hogy a Párizs környéki békék egyik eleme, a Trianoni békediktátum egy átmeneti kor, akkoriban ideiglenesnek tűnő térrendezési folyamatának – a többi között – csak egy része. Így értékeléséhez magától értetődően szükséges túllépni a magyar Szent Korona országainak térváltozásain és a Magyar Királyságot érintő katasztrofális területi módosulásokon. A trianoni békeszerződés aláírását követően száz évvel itt az ideje, hogy a fentebb említett geográfiai és történelmi folyamatokba illesztve szóljunk Trianonról. E tágabb megközelítés teszi lehetővé a magyar nemzetet ért valós trianoni veszteségek felmérését, amellyel kapcsolatban szakmai véleményünk: ezek nem azonosíthatók a történelmi Magyarország területi veszteségei közvetlen, első pillantásra felmérhető következményeivel. Trianon és a Párizs környéki békék valódi történelmi súlya – nemzetünk szempontjából – csak a közép-, köztes- és kelet-európai politikai földrajzi átalakulás kontextusában mérhető le. Historiográfiai szempontból közelítve a kérdéskörhöz, azt látjuk, hogy Trianon közvetlen – főleg gazdaság- és katonaföldrajzi, valamint politikai földrajzi – veszteségeit már a múlt század huszas éveiben számba vette, felmérte, tudományos igénnyel leírta a magyar szellemi élet, a hazai geográfia. Edvi Illés Aladár és Halász Albert (1926) módszertani szempontból nemzetközi szinten is kimagasló atlasza, Fodor Ferenc (1924) gazdaságföldrajza, valamint a történész Málnási Ödön (1925) katonaföldrajzi alaptanulmánya és a már említett Fodor Ferenc (1920) politikai földrajzi dolgozata jelzi: a Trianonnal kapcsolatos – olykor szinte hisztérikus – traumatikus társadalmi légkör ellenére csak a tudományosság alapján lehet valós képet alkotni a békediktátum következményeiről. E munkához azonban feltétlenül szükséges az a társadalmi, történelmi tudati környezet, amely a nemzeti

emlékezetben mintegy szilárdan őrizi Trianont, és a vele kapcsolatos alapismereteket a nemzet közkincsévé teszi. Míg ez a két világháború közötti időszakban – még ha nem is hibátlanul – megvalósult, addig az 1948–1989 közötti évtizedekben éppen ellentétébe fordult. A kultúrpolitika igyekezett törölni, vagy legalábbis negligálni Trianont, azt a magyar nemzet történelmi tudatában egyetlen tényre süllyeszteni, és ezzel annyira jelentéktelenné, szinte történelmi szükségszerűséggé torzítani, hogy az 1945 után felnövekvő nemzedékekben ne is alakulhassanak ki mélyebb emóciók Trianonnal kapcsolatban. Sőt egyenesen társadalmi büntudatot igyekezett kelteni a trianoni béke említése miatt.

A fent említett társadalmi, tudati környezetben némileg enyhített az 1989 utáni magyar történetírás – e téren Raffay Ernő (1990) nagy politikai vihart keltő kötetét kell kiemelnünk –, de az igazi áttörés, a magyar társadalom történelmi önértékelésén esett csorba kiköszörülése és tudatzavarának enyhítése nem történt meg. Mai tudományos életünk egyik égető feladata e munka elvégzése, és ebben történelmi földrajzunkra nagy feladatok hárulnak. Egyrészt mert – ahogyan a már elmondottakból is egyértelműen kiviláglik – Trianon fokozottan geográfiai tartalmú történelmi esemény, másrészt mert e jellegéből eredően, valamint Köztes-Európa meggyökeresedése miatt politikai földrajzunk és tudományos geopolitikánk geográfiai környezetünk mai folyamataival sem tud érdemben mit kezdeni. Vagyis amikor a történelmi földrajz eszközeivel vizsgáljuk Trianont és rövid, valamint hosszú távú hatásait, akkor azzal hozzájárulunk a torzult történelmi tudat helyreállításához, geográfiai alapot nyújtunk az egyéb diszciplínák kutatómunkáihoz. Ennek jegyében tanulmányunkban Trianon geográfiai kérdésével foglalkozunk, ám nem a már száz évvel ezelőtt leírt közvetlen vonatkozásaival és hatásaival. Sokkal inkább arra a politikai földrajzi folyamatra fókuszálunk, amely Európa keleti felében zajlott. Feldolgozásunkban e szempont érvényesítésével igyekszünk bizonyítani, hogy a magyar nemzet a trianoni békediktátummal sokkal többet veszített államterét két harmadánál, mert a valódi veszteség a köztes-európai geográfiai környezet konkrét politikai földrajzi képletté való átalakulása lett. A könnyebb áttekinthetőség érdekében mondandónkat tíz tételben foglaljuk össze.

Tíz tétel Trianonról

I. Mit veszítettünk Trianonnal?

A Párizs környéki békék legnagyobb területi vesztese kétségkívül az Osztrák–Magyar Monarchia volt, amely mint állam megszűnt létezni. A dunai Habsburg-birodalom felszámolása azonban sokkal jelentősebb hatású volt, mint pusztán egy államhatárokkal jelölt térségi elem letörlése Európa térképéről. Ausztria–Magyarország mint állam megsemmisítése egyben a kontinens – földrajzi paramétereit tekintve – második legnagyobb birodalmi terének megszüntetését jelentette.

Hiánya nyomasztóan hatott már a két világháború közötti évtizedekben is: a Monarchia két fő geográfiai és politikai funkcióját, a térség etnikai ellentéteinek féken tartását, valamint egykori tartományainak – immár utódállamokkénti – egységes gazdasági térré való szervezését nem sikerült megoldani. A Monarchia birodalmi tere mind a politikai, hatalmi, mind pedig a gazdasági életben hiányzott. A Párizs környéki békeszerződések után néhány évvel Alfred Hettner (1925) már leírta a Monarchia felszámolásának valószínűsíthetően beláthatatlan következményeit. A harmincas évek elején pedig Teleki Pál (1934) – részben politikusként, részben geográfusként – egyenesen úgy fogalmazott: „...*Ma világszerte belájták azt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiának, ennek a politikai és gazdasági egységnek a szétrombolása ostobaság, sőt Európán elkövetett bűntény volt. Elérkeztünk az ilyen felismerésnek ahhoz a fokához is, amikor már az egyik a másiknak a szemére veti a hibát...*” (Teleki P. 1934. p. 156.). Majd ugyanitt a megerősödött Németország nyomasztó árnyékában felvetődött dunai térség problémáját a maga geográfiai szellemességével Ausztria–Magyarországgal azonosította: „...*A Donauraum nem más, mint az a kérdőjel, amely az Osztrák-Magyar Monarchia helyén maradt...*” (Teleki P. 1934. p. 156.). Az európai térszerkezeti rendszer változásának legmarkánsabb szimbóluma az első világháborút követően e földrajzi kérdőjel létrejötte lett, ami egyben rámutat a magyarság mellett az összes többi itt élő nemzet legnagyobb veszteségére, az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnésére. Még akkor is, ha a politika gerjesztette történelmi tudatzavar következményeként más jellegű emocionális vetületeket keltett és kelt e népekben.

II. A hatalmi tér átrendeződése

A trianoni békediktátum területi előírásai, a történelmi Magyarország felदारabolása egy nagyobb térszerkezeti folyamat része volt. A processzust azzal lehet leírni, hogy míg az európai kontinensen 1914 előtt a nagy államterek, a jól szervezett birodalmi terek képlete volt az uralkodó, addig 1920 után Közép- és Kelet-Európában főleg ezek átmeneti zónájában az aprózódott államterek politikai földrajzi jelensége vált dominánssá. A térségben az első világháború kitörésekor három nagy birodalmi tér helyezkedett el – a Közép-Európába mélyen benyúló Oroszország, a Német Birodalom, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia –, a Balkán-félszigeten viszont jóval kisebb államokat találunk. Míg az első világháborút megelőzően Közép- és Kelet-Európa határvidékén – beleértve a nagy birodalmakat is – 10 állam volt itt, addig az 1920-as évek elején már 16 államterről – Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Kelet-Poroszország, Danzig Szabad Város, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Szerb-Horvát-Szlovén-Királyság, Bulgária, Albánia, Görögország, Törökország, Fiumei Szabadállam – beszélhetünk. Ausztria–Magyarország, Oroszország, valamint Németország kiszorulása (megszűnése) a térségben hatalmi

vákuumot eredményezett, amelyet a viszonylag nagy területű utódállamok (Lengyelország, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság), valamint a területében jelentősen gyarapodott Nagy-Románia társadalmi, politikai potenciáljával nem tudtak kitölteni. A hatalmi tér fragmentálódott (*Gyóni G.* 2015; *Maull, O.* 1956).

III. Új politikai földrajzi környezet: Köztes-Európa

A birodalmi terek hiányában fellépő vákuum-térseget az aprózódott államterek zónája töltötte ki, amely egyfajta geográfiai törvényszerűségként – nevezetesen, hogy a nagyhatalmi térszerkezeti elemek között rendszerint kialakul egy ütközőzóna – különböző, egymással ellentétes külpolitikai érdekű nemzetállamokból álló sajátos geográfiai képletté szervesült. Ennek már a kortársak a *Köztes-Európa* nevet adták. A terminus technicus megalkotója az első világháború idején Albrecht Penck (1915) német geográfus volt, aki Köztes-Európát – a tengerektől mért távolságok alapján – természetföldrajzi jelenségként írta le. Köztes-Európa fogalma azonban már az első világháború végére fokozatosan elveszítette természetföldrajzi jelentését és a politikai földrajz, valamint a Karl Haushofer nevével jellemzett klasszikus német geopolitika képviselői egyre inkább antropogeográfiai tartalmat tulajdonítottak neki (*Penck, A.* 1915; *Trampler, K.* 1932; *Passarge, S.* 1936). Köztes-Európa – ez az átmeneti zóna – politikai földrajzi térelemként a földrajzi fragmentálódás révén emelkedett ki és szervesült az európai kontinensen: a nyugati és a keleti kereszténység találkozásának széles zónája, rendkívül kevert, vallási és etnikai ellentétekkel, mély nemzeti történelmi sérelmekkel terhelt, sem a Nyugatnak, sem a Keletnek teljesen nem megfelelő társadalmi struktúráival, de kultúrföldrajzi arcával a Nyugat felé fordult térség. Minden átmeneti jellemzője eredőjeként mondhatjuk természetes politikai földrajzi képletté szerveződött: az államterében megcsonkított magyar társadalomnak ebben az átmeneti zónában kellett megtalálnia új helyét.

IV. A Monarchia helyett Köztes-Európa

Jóllehet Köztes-Európa léte az európai kultúrkörben csak az első világháború hatására tudatosult, ám ettől még a korábbi nagy államterekben is létezett ez az átmeneti zóna. Egyes középkori előjeleket követően az 1867-ben létrejött Osztrák–Magyar Monarchia tekinthető a leginkább köztes-európai birodalomnak (*Nagy M. M.* 2014a, 2017). Jól jellemzi ezt a látszólag rendkívül heterogén táji összetétele, amely – pusztán a példa kedvéért említve – legnyugatibb tartományától, a Rajnára tekintő Vorarlbergtől a legkeletibb, a Podóliai-hátság jelentős részét magában foglaló Galíciáig és Bukovináig terjedt, míg legészakibb tartománya Csehország volt, legdélebbi felségterülete, Dalmácia pedig túlnyúlva Bosznián, egészen Cattaro vidékéig ért. A politikai földrajzi környezet tekintetében Magyarország egy 676 ezer km² nagyságú birodalmi tér meghatározó tagja

volt: ebből a magyar Szent Korona országai 325 ezer km²-t tettek ki, s a birodalom 52 milliós lakosságából 20,8 millió főt. A Monarchia megszűnésével hazánk a köztes-európai térségbe került. Ennek területe – az akkoriban hozzá nem számolt Finnország és Görögország nélkül – 1.446 ezer km², vagyis az egykori Monarchiáénak mintegy bő kétszerese volt. Ebben a Köztes-Európában mintegy 105 millió fő élt: ez is kétszerese a Monarchiáénak (Nagy M. M. 2014a; Pécsi A. 1939). A trianoni Magyarország politikai földrajzi környezetében bekövetkezett változás lényege, hogy miközben egy – a korábbi birodalmi térnél kétszer akkora – zónába került, azon belül a legkisebb államok csoportjába süllyedt. Korábbi, a Monarchián belüli meghatározó szerepét elveszítette, és az új szomszédjai által létrehozott szövetségi rendszer – a kisantant – miatt külpolitikai téren állandó defenzívába kényszerült. A földrajzi bekerítettség állapotában volt. Az új állapot kialakulásának legfőbb geográfiai jellemzője, hogy hazánk megmaradt annak, ami korábban is volt, egy köztes-európai államtérnek, de területi megcsonkítása és környezetének módosulása miatt teljesen átalakult geopolitikai helyzete.

V. A Monarchia elvesztése

Magyarország a pozsareváci békétől (1718) kezdve 1918 novemberéig a fokozatosan birodalmi térré szerveződő Habsburg-birtokok egyike volt, amelyek 1867-től új alapokra helyezett hatalomként, az Osztrák–Magyar Monarchiaként egységes, elsősorban gazdasági teret alkottak. Ezen belül Magyarország már a Pragmatica Sanctio elfogadása, majd az osztrák–magyar kiegyezés óta a többi Habsburg-tartománynál jóval nagyobb önállósággal kapcsolódott a birodalom egészébe. 1867-től a Magyar Szent Korona országai egy dualista birodalom jogilag is meghatározó részeivé váltak, ami Magyarországot a Monarchia intézménye révén a kor nagyhatalmainak sorába emelte. A történetírásban és a történeti földrajzban immár évszázados vita zajlik annak megítéléséről, hogy Ausztria–Magyarország valóban nagyhatalom volt-e, s ha igen, milyen mértékben. Az olykor szélsőségektől sem mentes vélemények, szakmai állásfoglalások alapján annyi tűnik biztosnak, hogy a Monarchia – egyebek mellett a gyarmatosítástól való tudatos elzárkózása miatt – a 19. század második felében nem volt világhatalom. Ám földrajzi potenciálja, a nemzetközi diplomáciában betöltött szerepe és súlya révén a kor nagyhatalmai közé tartozott (Gonda I. – Niederhauser E. 1978; Hajdú Z. 2005; Judson, P. M. 2017; Nagy M. M. 2017; Nagy M. M. 2018). A korabeli magyar társadalom jelentős része úgy élte meg, hogy 1867-ben, az új államalakulat megszületésével Magyarország évszázadok után ismét a nagyhatalmiság polcára került (Hézszer A. 1916). A kiegyezés politikai erőviszonyaiból, a dualista berendezkedésből eredően e nagyhatalmiságnak azonban jelentős korlátai voltak. Nyilvánvaló, hogy Magyarország – s ezt a kortársak hiába is akarták figyelmen kívül hagyni – csak annyiban lehetett nagyhatalom, amennyiben maga a Monarchia volt az, és amilyen mértékben a kettős birodalmon belül képes volt

nemzeti érdekeit érvényesíteni. Földrajzi szempontból azonban megállapíthatjuk, hogy a Monarchia jelentette azt a geográfiai keretet és lehetőséget, amelyen belül, és amellyel élve létezett egy – erősen korlátozott – magyar nagyhatalmiság. Gazdaságföldrajzi szempontból a Monarchia államtere, a maga autarkijával, megteremtette a magyar gazdaság rohamos, olykor robbanásszerű fejlődésének feltételeit. A dunai birodalom gazdasági munkamegosztásában és belső piacában Magyarország jól megtalálta helyét: a fejlődés vitathatatlan (*Beluszky P.* 2005; *Nagy M. M.* 2014a). Hazánk azonban – jóllehet egyes területeken a gazdaság élvonalába tartozott – a Monarchián belül elsősorban méretével volt a társadalmi termelés determináns faktora. A Monarchiának voltak Magyarországnál jóval fejlettebb gazdasággal rendelkező tartományai, mint amiként voltak jelentősen fejletlenebbek is. A mérleg itt sem egyértelműen kedvező vagy kedvezőtlen: a Monarchia elvesztésével a gazdasági prosperitás lehetősége is eltűnt.

VI. Megtört térfejlődés

Az európai politikai földrajzi térszerkezet állapota a Párizs környéki békék hatására a kontinens átmeneti zónájában nem teljes mértékben tekinthető a korábbi évszázad szerves folytatásának. Az ekkor kialakított állapot a törés jele a politikai térfejlődésben. A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszust (1814–1815) követően Európában a nagy állam- és birodalmi terek kialakulásának és létrehozásának tendenciája érvényesült. Jóllehet a kontinens középső területein – elsősorban az egykori Német-Római Birodalom, valamint Itália térségében – jelentős egyesülési folyamatok zajlottak, de a kontinens politikai földrajzi képe, alaptenenciáit tekintve érdemben nem változott. Ami módosulás történt, az a fragmentálódás tendenciájának lokális megjelenése volt. Ez először a 19. század harmincas éveiben az Egyesült Németalföldi Királyság darabolódásánál érvényesült, de megmaradt a nyugat- és a közép-európai térség határvidékén belül. A fragmentálódás másik folyamata a török államterületeinek letűrése a Balkán-félsziget nemzetállamainak kialakításában öltött testet. Az első világháború végéig úgy tűnt, hogy az államterek aprózódásának jelensége a Balkánra lokalizálódik, és mint földrajzi jelenség elterjedésében megreked az Al-Duna, valamint a Száva vonalában. Az első világháború végéig a politikai földrajzi fragmentálódás periférikus jelenség volt a kontinensen (*Nagy M. M.* 2014b). 1918-at követően azonban az orosz birodalmi tér teljesen kiszorult Közép-Európából, és a Monarchia megszűnésével létrejött vákuumtérségbe mintegy betüremkedett, egyértelműen uralkodóvá vált a fragmentálódás tendenciája. Megtörte az addigi szerves térfejlődés folyamatát. Míg az első világháborút megelőzően Európának volt egy félszigete, amelyre az aprózódott államterek képlete volt a jellemző, addig a kontinens az 1920-as évek közepére – a politikai földrajzi térfejlődést tekintve – három jelentős zónára osztható. Keleti, nyugati részén a korábbi századok szerves térfejlődésének folyományaként a nagy határállandóságú,

állam- és birodalmi terek dominálnak, amelyeket Köztes-Európa markáns politikai földrajzi zónája választja el egymástól. Ez a korábbi birodalmi terek töredezett darabjaiból áll. Vagyis a Párizs környéki békék a fragmentálódás addigi periférikus politikai földrajzi jelenségét a kontinens egy jelentős zónájában – Finnországtól Görögorszáig – meghatározó geográfiai képletté tették.

VII. A hatalmi terek jellegének változása

Köztes-Európa létrejötte, valamint a fragmentálódás képleteinek uralkodóvá válása átrendezte a térség nagyhatalmi viszonyait és ezzel bizonyos mértékig a hatalomgyakorlás eszközrendszerét is. A hatalmi átalakulás elsősorban abban a külpolitikai viszonyrendszerben figyelhető meg, amire Henry Kissinger (2008) hívta fel a figyelmet: Oroszország kiszorulásával a térségből, valamint Ausztria–Magyarország megszűntével, és nem utolsósorban a nyugati hatalmak meggyengülésével – minden látszat ellenére – Köztes-Európa vezető hatalma Németország lett. Az első világháborút jogilag elveszített német állam – a szomszédos nagy birodalmi terek hiányában – kedvezőbb geostratégiai helyzetbe került keleti határai mentén, mint amilyenben 1914-ben volt.

Az első világháborút megelőzően erre a térségre a földrajzi hatalomgyakorlásnak a közvetlen birtoklás volt a legjellemzőbb elsődleges eszköze. A szupremációs tér kiépítése ekkor sem volt ismeretlen, de – erősen leegyszerűsítve és főleg a Monarchia esetében – a birodalmi tér közvetlen környezetére irányult. A két világháború közötti évtizedekben a nagyobb távolságokról kiépített szupremációs terek módszere lett az uralkodó politikai földrajzi módszer. A Köztes-Európában kialakult hatalmi vákuumot Párizsból, Rómából, Londonból, Berlinből igyekeztek az itteni utódállamok felhasználásával kitölteni. Ez főleg az Oroszországban lezajlott események tükrében Köztes-Európának ütközőzóna jellegét adott, és az itt élő népeket, nemzeteket – a nemzetállami lét ellenére is – még inkább kiszolgáltatotta a nagyhatalmi érdekeknek.

VIII. Az első világháború nem érv, hanem ok

Főleg a trianoni békével kapcsolatban, valamint a Németországot sújtó versailles-i békeszerződés vonatkozásban hangoztatott politikai, ideológiai érv az első világháború kirobbantásának, valamint a bűnös nemzetnek a felelőssége. Nem a tudomány körébe tartozik e vádak igazolása vagy cáfolása. Ausztria–Magyarország felszámolása, valamint Magyarország területi megcsonkítása jóval túlmutat az éppen aktuális politikai érvrendszeren, és több okra vezethető vissza. Ezek egyik kevéssé tudatosodott eleme az első világháború katonaföldrajzi és geopolitikai viszonyrendszere, amely egyenesen kikényszerítette az Osztrák–Magyar Monarchia felszámolását és ezzel a trianoni békét is. Az első világháború elsősorban európai küzdelem volt, amelynek egyik résztvevője a sok évszázados

fejlődési folyamat során kialakult és 1718-tól tudatosan formált Habsburg-birodalom is (Mauil, O. 1956; Hassinger, H. 1930). Az utóbbi a centrifugális és a centripetális geográfiai erők kényes egyensúlyán nyugodott: a partikuláris nemzeti érdekek mentén sérülékeny volt. Fejtő Ferenc (1990) alapművéből tudjuk, hogy a háború kezdetén Ausztria–Magyarország szétzúzása az antant hatalmak politikai vezetésében még nem volt cél. A háború azonban elhúzódásával, egyre katonai jellegűbbé válásával a diplomáciai eszközökkel szemben (Mayer-Csejkovits K. 1927; Bor J. 1934; Rakolcai L. 1937) fokozatosan arra készítette az antant vezetését, hogy komolyan számításba vegye az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását, s egyben ezzel szoros összefüggésben a soknemzetiségű Magyarország felszámolását is. Ehhez nem kellett egyebet tenni, mint az amúgy is meglévő nemzetiségi ellentéteket kívülről szítani. Az erre irányuló elhatározás mögött azonban ott rejlett egy kettős jellegű katonaföldrajzi képlet: egyfelől a központi hatalmak földrajzi bekerítettsége, másfelől a háború során kialakított, Európát kettészelő, egységes hatalmi terük. A földrajzi bekerítettség – aminek folyománya a több fronton vívott háború kényszere lett – nem igényel különösebb kifejtést (Schmidt, M. G. – Haack, H. 1929). Annál inkább a hatalmi tér kérdése. Arra már egy német közlekedésföldrajzos, Arthur Dix felfigyelt a háború folyamán (1917), hogy a nagy küzdelem a Borkum-sziget és a Kuvait közötti képzeletbeli tengely mentén elterülő vidékek határai mentén folyik. A háború kezdetén e vidékek nem alkottak egységes hatalmi teret: Németország és a Monarchia zárt tömbjét a Balkán-félsziget államai választották el Törökországtól. Bulgária – negyedik tagként – csak 1915 őszén lépett be a háborúba a központi hatalmak oldalán. Amikor 1915–1916 fordulóján az utóbbiak birtokba vették a Balkán-félszigetet, akkor ezzel – az előbb említett tengely mentén – kialakult egy tekintélyes uralmi terület, amely a török államtér révén a Perzsa-öbölíg terjedt. E hatalmi zóna Európa területének mintegy harmadát, lakosságának pedig közel 40%-át tette ki. Így már pusztán létevel olyan társadalmi hatalmi potenciált jelentett, amelyet az antant katonailag képtelen volt egyértelműen leküzdeni: a központi hatalmak társadalmi potenciáljának kimerítése és az államtér felbomlása vált hatásos eszközzé. Az utóbbit a soknemzetiségű Monarchiában és a Kárpát-medencei Magyarországon, valamint Törökországban lehetett elérni.

IX. A bizonytalan határok rendszere

Köztes-Európa térrendezése az első világháborút követően – mintegy automatikusan – magával hozta annak a jelenségnek a tendenciává erősödését, amelyet Ratzel az *államhatárok sokszorozódásának* nevezett (Ratzel, F. 1903). A korábbi nagy birodalmi terek markáns államhatárait felváltotta Köztes-Európa kis államok sokaságából álló elválasztó térsége. Ennek a zónának keleten és nyugaton van egy külső határa, amelynek vonalvezetése észak-déli, a sávot belül

pedig az egyes nemzetállamokat elválasztó észak–déli és kelet–nyugati határok szabdalják. Ez nagyságrendileg több államhatárt feltételez egy olyan zónában, amely etnikailag teljesen kevert. Eleve a térség egyik szembeötlő politikai földrajzi jellemzője a nagyszámú etnikai kisebbség szórt tömbje. Az már a Párizs környéki békerendezés során látható volt, hogy Köztes-Európában nem lehet etnikai kisebbség nélkül nemzetállami teret kialakítani. Ezen a ponton ütközünk bele ismét a Monarchia után maradt immár évszázados kérdőjelbe. A térségből a Párizs környéki békék óta hiányzik a nemzetiségi és vallási ellentéteket féken tartó birodalmi tér. Mint ahogyan hiányzik az itt élő nemzeteknek a Monarchia tere által biztosított érdekérvényesítése is a diplomácia színterén. A Monarchia vagy egy ahhoz hasonló nagyságú hatalmi konglomerátum nélkül Köztes-Európa népei máig kiszolgáltatottak a világ-, a kontinentális és a regionális hatalmaknak.

X. A köztes-európai lét elfogadása

A Párizs környéki, valamint a trianoni békékkel Magyarország nemcsak területének és lakosságának jelentős részét veszítette el, hanem egyben új, számára kedvezőtlen relatív földrajzi helyzetbe, az első világháború során kirajzolódott, majd a békeszerződések következtében kikristályosodott Köztes-Európa politikai zónájába került. Kénytelen volt feladni a Monarchiában elfoglalt helyét és az ehhez kötődő hatalmi állását. A régió belüli helyzetének elfogadása nehezen ment, majd a második világháború szerencsétlen kimenete hosszú időre szétfoszlatta a változás reményét is. A magyar társadalom trianoni traumájának gyógyítása – még ma, száz évvel az események után – sem fejeződött be. A nemzettudatban még mindig minden egyéb elem elnyom a területi veszteség ténye, a köztes-európaiság megcsontosodása a háttérbe szorul. Nehezen vesszük tudomásul, mintha nem is akarnánk megbarátkozni azzal, hogy Köztes-Európa, a maga átmeneti jellegével, már az Osztrák–Magyar Monarchiában is benne rejlett. Hiszen Ausztria–Magyarország kuriózum volt fennállásának fél évszázadában: gondosan szabályozott, rendezett államterű, de soknemzetiségű országgént létezett egy olyan korban, amikor minden nemzet saját nemzetállamot épített. A Monarchia azonban másként volt köztes-európai, mint az utódállamok. Köztes-Európa – minden részbeni területi egybeesése ellenére az Osztrák–Magyar Monarchiával – a Nagy Háborúig a történelmi stabilitás, valamint az egyéni és a társadalmi biztonság térsége volt, míg azt követően az instabilitás veszélyzónájává vált. Itt a külpolitikai kiszolgáltatottság tendenciája lett az uralkodó. A Párizs környéki békékkel és a trianoni diktátummal ezt a – földrajzi értelemben is létező – stabilitást és biztonságot is elvesztettük. Ha egyáltalán létezik egy államtér sorsának történeti földrajzi tanulsága, akkor a Monarchiáé éppen az, hogy Köztes-Európa népei csak valamilyen összefogás, együttműködés útján találhatják meg boldogulásukat a világban. A Monarchia gondolata ezt képviselte. Ausztria–Magyarország hatalmi terével ezt a köztes-európai-ságot veszítettük el: Trianon ennek csak következménye lehetett.

Irodalom

- BELUSZKY P. (2005): Magyarország a Monarchiában. In: Uő. (szerk.): Magyarország történeti földrajza, I. kötet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. pp. 61–69.
- BEREND T. I. (1983): Válságos évtizedek: Közép- és Kelet-Európa a két világháború között [Második kiadás]. Gondolat, Budapest. 438 p. + 16 t.
- BOR J. (1934): Hadvezetés a külső vonalon. Magyar Katonai Szemle 4. 2. pp. 1–24.
- DIX, A. (1917): Das verkehrsgeographische Grundproblem des Weltkrieges: die eurasische Hochstraße, ihre Bedrängung und ihre Ausstrahlungen. Geographische Zeitschrift 23. 1. pp. 1–9.
- EDVII. A. – HALÁSZ A. (1926): Magyarország a háború előtt és után gazdaság-statisztikai térképekben. Magyar Statisztikai Társaság, Budapest. 157 p.
- FEJTŐ F. (1990): Rekviem egy hajdanvolt birodalomért: Ausztria–Magyarország szétrombolása. Minerva, Budapest. 432 p.
- FODOR F. (1920): A csonka magyar állam politikai-földrajzi helyzete. Magyar Katonai Közlöny 8. 1. pp. 91–97.
- FODOR F. (1924): Magyarország gazdasági földrajza: a főiskolák hallgatósága, a magyar gazdaközösség, közigazdák, iparosok és kereskedők számára. Franklin, Budapest. 237 p. + 8 t.
- GONDA I. – NIEDERHAUSER E. (1978): A Habsburgok: egy európai jelenség [Második kiadás]. Gondolat, Budapest. 363 p. + 32 t. + 3 térk.
- GYÓNI G. (2015): Oroszország mint birodalom. Világtörténet 37. 4. pp. 505–520.
- HAJDÚ Z. (2005): Az Osztrák–Magyar Monarchia Európában a 19–20. század fordulóján. In: Beluszky P. (szerk.): Magyarország történeti földrajza I. kötet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. pp. 41–60.
- HASSINGER, H. (1930): Österreich–Ungarn. In: Haushofer, K. (szerk.): Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege. Verlag und Druck von B. G. Teubner, Leipzig–Berlin. pp. 26–45.
- HETTNER A. (1925): A leíró földrajz alapvonalai I–II. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest. 2 db.
- HÉZSER A. (1916): Magyarország földrajzi helyzete. Földrajzi Közlemények 64. 4–5. pp. 193–229.
- JUDSON, P. M. (2017): Habsburg: Geschichte eines Imperiums 1740–1918. Verlag C. H. Beck, München. 667 p.
- KISSINGER, H. (2008): Diplomácia. Panem Könyvkiadó, Budapest. 956 p.
- MÁLNÁSI Ö. (1925): Csonka-Magyarország katonai földrajzi helyzete. Földrajzi Közlemények 53. 4–5. pp. 49–66.
- MAULL, O. (1956): Politische Geographie. Safari-Verlag, Berlin. 624 p. + 1 mell.
- MAYER-CSEJKOVITS K. (1927): A nagy háború fontosabb tapasztalatai magasabb katonai megvilágításban. Hadtörténelmi Közlemények 28. 2. pp. 152–187.
- NAGY M. M. (2014a): Magyarország az első világháborúban: térképek történelmi áttekintéssel. Kárpátia Stúdió, Budapest. 136 p.
- NAGY M. M. (2014b): Európa politikai földrajzi térszerkezetének változása a hosszú 19. században. Történeti Földrajzi Közlemények 2. 1–2. pp. 197–210.
- NAGY M. M. (2017): Az Osztrák–Magyar Monarchia politikai földrajzi helyzete a nagy háború előestéjén. Közép-Európai Közlemények 10. 1. pp. 140–154.

- NAGY M. M. (2018): A pozsareváci béke és a hatalmi tér. Történeti Földrajzi Közlemények 6. 3–4. pp. 34–60.
- PASSARGE, S. (1936): Die große geopolitische Gefahrenzone Europas und ihre Raumbedingtheit. Zeitschrift für Geopolitik 13. 3. pp. 137–145.
- PÉCSI A. (1939): Statisztikai rész. In: Temesy Gy. (szerk.): Földrajzi zsebkönyv 1939. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. pp. 9–48.
- PENCK, A. (1915): Politisch-geographische Lehren des Krieges. Meereskunde 9. 10. pp. 1–40.
- RAFFAY E. (1990): Trianon titkai: avagy, hogyan bántak el országunkkal. Tornado Damenija Kft., Budapest. 191 p.
- RAKOLCAI L. (1937): A világháború sorsdöntő órái. Magyar Katonai Szemle 7. 12. pp. 6–21.
- RATZEL, F. (1903): Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges [Zweite umgearbeitete Auflage]. Druck und Verlag von R. Oldenbourg, München und Berlin. 838 p.
- SCHMIDT, M. G. – HAACK, H. (1929): Geopolitischer Typen-Atlas zur Einführung in die Grundbegriffe der Geopolitik. Justus Perthes in Gotha. II. + 62 p. + 30 t.
- TELEKI P. (1934): A »Donauraum« problémája. In: Uó.: Európáról és Magyarországról. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T., Budapest. pp. 153–166.
- TRAMPLER, K. (1932): Die Staaten der europäischen Schütterzone. In: Haushofer, K. (szerk.): Jenseits der Grossmächte. Verlag und Druck von B. G. Teubner, Leipzig–Berlin. pp. 186–205.
- WEHLER, H-U. (2010): A második harmincéves háború: az I. világháború mint a második világháború nyitánya és előképe. In: Burgdorff, S. – Wiegrefe, K. (szerk.): Az első világháború: a 20. század őskatasztrófiája. Napvilág Kiadó, Budapest. pp. 23–33.

GEOPOLITIKAI ELVEK AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG TERÜLETI FELDARABOLÁSA MÖGÖTT

CSÜLLÖG GÁBOR – HORVÁTH GERGELY

Geopolitical principles behind the territorial division of Austria and Hungary

At the second half of the 19th century apart from the initial Serbian and Rumanian states Central and East Europe were determined by three empires, the Osmanli, the Russian and the Habsburg Empires. From 1867 the latter became a dualistic state, of which linguistic and ethnic variegation was well known for the public of the age. The ethnic groups, which shared in only a small political framework, were plotting for attainment their political integrity by joining to the European great-power politics. For the confirmation of their aspiring different geopolitical principles came to the fore more and more, among others principally “necessity of a nation-state”, “recovery of the historical sovereignty” and “establishment of an operable state-territory”. These claims have got increasing role in the political public especially by the press and the scientific public and across different political circles and after the turn of the century also in the official politics both of the smaller states and the great powers. After the 1st World War the multiracial dualistic state has been broken up very quickly, just during two years between 1918–1920 partly by political ultimata, partly by military occupation. The originated situation has been stated in “peace treaties”, however, the borders formed by these treaties were only a little adapted to the geopolitical principles which were putting forward theretofore. These treaties, in fact, accomplished the desires of the “winners” for satisfying their territorial claims.

1. A Monarchia felosztásának „geopolitikai elvei”

A dualista állam etnikai és nyelvi sokszínűsége jól ismert volt a korszak politikai közvéleményében. Az etnikai viszonyok kezelése – elsősorban a birodalmi érdekek alapján – évszázadokon át fontos eleme volt a Habsburgok politikai eszköztárának. A 19. század második felében Közép- és Kelet-Európát – a szerb és román államkezdeményeket kivéve – három állam, az Oszmán, az Orosz és a Habsburg Birodalom határozta meg. Akkoriban még úgy tűnt, hogy az etnikumok, nemzetek sokáig nem lesznek politikai tényezők Európa térképén, és az etnikai kérdés továbbra is a birodalmak belügye marad. Ám az etnikai probléma egyre sokrétűbbé vált, és a 19. század utolsó harmadában felgyorsuló változásokkal különböző oldalai egyre inkább előtérbe kerültek. A Habsburgok területszerzései a 17–19. század között olyan birodalmat eredményeztek, amelyben jelentős történelmi múlttal rendelkező államok (Magyar Királyság, Cseh Királyság), államrészek (Lengyel Királyság) vagy jelentős, de változó helyzetű térségek

(Észak-Itália, Tengermellék, Dalmácia, Bosznia) kerültek egységes politikai keretbe. Az ebben a birodalmi térben élő különböző etnikumok lehetőségei a kulturális és politikai jogok növelésére, vagy éppen elérésére természetesen erősen eltérők voltak. Míg a románok, szerbek és olaszok támaszkodhattak a határokon kívüli önálló államokra, a lengyelek törekvései pedig összekapcsolódtak az Orosz Birodalomban élő lengyelek önállósodási küzdelmével, addig a csak a Monarchián belül élő csehek, szlovákok, horvátok, szlovének és bosnyákok helyzete ettől sokban különbözött. Sőt egymástól is eltért, a horvátoknak például társországi státusza volt a Magyar Királysággal, ugyanakkor a csehek és morvák történeti múltjuk ellenére csak osztrák tartományként (bár jelentős német lakossággal) létező politikai keretben éltek. A szlovákok és a szlovének esetében még ezek a keretek is hiányoztak, utóbbiak helyzetét tovább nehezítette, hogy több osztrák tartomány közt oszlottak meg.

2. Ausztria és Magyarország a „Nemzetek Állama”

Ausztria és Magyarország (a továbbiakban a Monarchia) számos etnikuma, illetve anyanyelve közül az 1910-es összeírás adatai alapján a legnagyobb lélekszámú a német volt, amelyet a magyar követett (*Csüllög G.* 2019). A dualista államban az osztrák statisztika egy nyelvként (cseh és szlovák) írta össze a népszámláláskor a cseh, a morva és a szlovák nyelvet (egyébként hasonlóképpen a szerb és horvát nyelvet is), így a német és magyar után cseh és szlovák (a morvával együtt) volt a harmadik legnépesebb nyelvi-etnikai csoport (ha a döntően Magyarországon élő szlovákokat is beleszámítjuk). Nagyságrendben a következő a lengyel volt, amely lényegében Galiciában koncentrált. Hasonló volt a helyzet a rutén népességgel, többségük szintén Galiciában került összeírásra, egy jóval kisebb hányaduk pedig Magyarországon élt, majd a román és az olasz népcsoport következett (*1. táblázat*).

A dualista állam sajátossága, hogy a németen kívül nem volt olyan etnikum, amely mind a két államrészben nagyobb arányban lett volna jelen. Egyedül a horvátok aránya volt jelentősebb Dalmáciában és a Partvidéken. A szerbek, szlovének, rutének és olaszok száma ebben a vonatkozásban már jóval kisebb volt. Jellemző, hogy csak kevés helyen volt 80% felett egy-egy anyanyelv aránya; ez csak Salzburgban, Alsó-Ausztriában és Vorarlbergben mondható el a német, Krajnában a szlovén, illetve Dalmáciában a horvát nyelvről (*3. ábra*).

A dualista állam második legnagyobb számú etnikuma tehát a magyar volt, amely koncentráltan a történeti magyar állam területén élt, míg az osztrák tartományokban és a külső országokban élő magyarok száma elhanyagolható volt (*1. táblázat*). A Magyar Királyság egészét nézve az 1910-es adatok alapján a magyar nyelvű népesség volt többségben, bár aránya kis mértékben 50% alatt maradt. A Horvát-Szlavónország nélküli területen azonban már 54%-os volt a többsége (*2. ábra*).

*1. táblázat. Ausztria és Magyarország anyanyelvi tagolódása
1910-ben (fő) a statisztikai összegzésben megnevezett anyanyelvek szerint*

Anyanyelvek	Ausztria	Magyarország	Összesen
Német	9 950 266	2 037 435	11 987 701
Magyar	10 974	10 053 575	10 064 549
Cseh és szlovák	6 485 983		8 453 958
Szlovák		1 967 975	
Lengyel	4 967 984	-	4 967 984
Rutén	3 518 854	472 587	3 991 441
Szerb és horvát	783 334	-	3 722 967
Szerb	-	1 106 471	-
Horvát	-	1 833 162	-
Román	275 115	2 949 082	3 224 197
Szlovén	1 252 940		1 252 940
Olasz	763 422		763 422
Egyéb	608 062	469 255	1 077 317

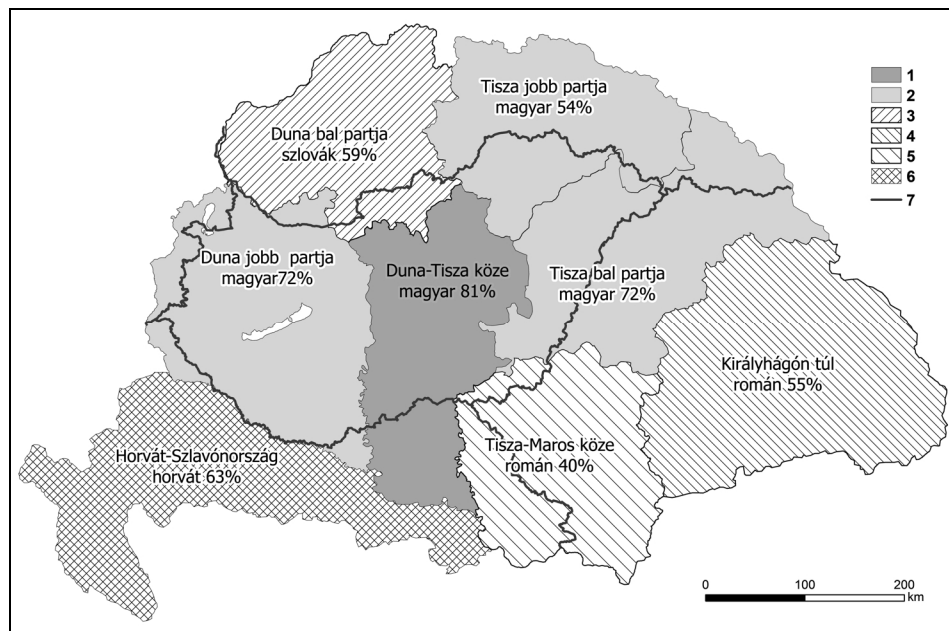
(Forrás: Österreichische Statistik herausgegeben von der K. K. Statistischen Zentralkommission. Neue Folge, I. Band)

Ugyanakkor nemcsak a Monarchiát, hanem Magyarországot is a sokszínű etnikai kép jellemezte. Voltak tömbökben és voltak szórtan élő etnikumok, de inkább az előbbieket voltak nagyobb arányúak, viszont csak egyetlenek, a horvátoknak volt politikai, közigazgatási kerete Horvát–Szlavónországban, azonban ott is vegyes volt az etnikai kép, főleg a nagyszámú szerb népesség miatt. Ha az etnikumok területi eloszlását vizsgáljuk, akkor az összeírás területi kategóriáiból elsősorban a települési, járási és megyei kategóriákat vehetjük figyelembe, mivel ezeknek nem csak közigazgatási szerepük volt, de jelentős politikai szereppel is bírtak (*Löckös J.* 2000). Ha a magyar, szlovák és román tömböket nézzük a településenkénti megoszlásban, akkor egyszerűnek tűnik az etnikai területek elválasztása, de a kép ennél sokkal bonyolultabb. Pontosabb választ kapunk az etnikumok térbeli elrendeződésére és területi súlyára, amikor nemcsak egyszerűen a településekre vonatkozó többségi arányt nézzük, vagyis hány és hol elhelyezkedő településen van adott az etnikumnak többsége, hanem megnézzük a települések népességszámát is. Ezeket pedig járási, megyei szinten (településhierarchiában) összegezve kapjuk meg az etnikumok valódi területi súlyát.

A fenti három területi kategóriánál csak a statisztikai régió volt nagyobb és átfogóbb, ugyanakkor ezek politikai-közigazgatási szereppel nem rendelkeztek, vizsgálatuk azonban rávilágíthat bizonyos területi összefüggésekre (*Csüllög G.* 2018). 4 régióban volt magyar (mindegyikben 50% felett), kettőben román, egyben szlovák, egyben pedig horvát többség, míg a német, a rutén és a szerb népesség a régiók egyikében sem került többségbe. Egyedül a német nyelv volt a magyaron kívül, amely ha többségbe nem is került, de az összes régióban jelen volt (*2. táblázat, 1. ábra*). Bár a régiók többségi anyanyelveit bemutató utóbbi ábra mindenképpen

torzít – csak Erdély és Horvát–Szlavónország esetében van valós súlya –, de egy tény megmutat, mégpedig hogy a Tisza jobb és bal parti régióiban az alacsonyabb térszíneken a települések nagyobb népességűek voltak, és a bennük lévő magyar többség az egész régióra meghatározó volt. A Tisza–Maros köze, a voltaképeni Bánság erőteljesen vegyes népességében volt a legalacsonyabb (40%) egy nyelvnek – jelen esetben a románnak – a többsége.

1. ábra. Magyarország statisztikai régióinak anyanyelvi többsége az 1910-es népszámlálás alapján. Jelmagyarázat: 1 = magyar 75% felett; 2 = magyar 50–75% között; 3 = szlovák 50–75% között; 4 = román 50–75% között; 5 = román 50% alatt; 6 = horvát 50–75% között (forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1912)

Az etnikumok területi jellemzőinek vizsgálatában sokkal fontosabb szerepe van a településhierarchia vizsgálatának (Beluszky P. 2017a, 2017b). A közigazgatási funkciókból adódó politikai és gazdasági szerepük miatt meghatározó 83 központ (megyeszékhelyek és a törvényhatósági jogú városok Budapesttel és Fiumével együtt) jelentős részében (58) a magyar nyelvű népesség volt többségben, a további 25 központból 18 horvát (Horvát–Szlavónországban), 8 német, 6 szlovák, 2 szerb és 1 olasz (Fiume) többségű volt. Ugyanakkor román és rutén nyelvi többségű központ nem volt. A magyar többségű megyeszékhelyek és törvényhatósági jogú városok nagyobb része (32) azonban a későbbi trianoni határon kívül helyezkedett el. Különösen érdekes helyzetet jelentett, hogy az erős román többségű erdélyi megyékben 19 magyar többségű (mellettük 4 német többségű) központ volt, úgy hogy egyetlen vizsgált központban sem alakult ki román nyelvű

többség. Hasonló volt a helyzet a későbbi Csehszlovákiában, ahol a Felvidéken a magyar nyelvi többségű központok száma (9) meghaladta a szlovákokét (6). Természetesen az alacsonyabb szintű központokban, rendezett tanácsú városokban, járásszékhelyeken már nem volt ilyen kiugró jellegű a nemzetiségi területeken a magyar jelenlét, de egy-két kivételtől eltekintve ott is magasabb volt az arányuk, mint a kisebb, környező településekben. Részben hasonló volt a helyzet több térségben a német nyelv esetében (3. és 4. ábra). A megyék és a járások szerinti nyelvi többséget (2. ábra) itt most nem részletezve kitűnik, hogy a központok jelentős részében a homogén szlovák, román, rutén etnikai területeken is magyar többség volt, amely jelentősen emelte a magyar etnikum területi súlyát, mivel ezeknek a központoknak a népességszáma sok esetben jóval magasabb volt, mint a környezetükben lévő falvak összes népessége. Tehát ha a népességszámot nézzük a településhierarchiával együtt, akkor elmondható, hogy a magyar „nyelvterület” nem ért véget a magyar többségű települések vonalánál (azaz a klasszikus nyelvhatárnál), hanem a központok révén jóval kiterjedt volt, tehát nemcsak egyes erdélyi és bánági nyelvterületeket sorolhatunk ide, hanem jelentős városokat is (Csüllög G. et al. 2018). Ennek következtében Magyarországgal szemben nemcsak az első, azaz az etnikai elv tisztességes alkalmazása volt lehetetlen, hanem az utódállamok vonatkozásában a biztonságosan működtethető állam elve is, mivel ez komoly politikai és gazdasági gondokat jelentett számukra a későbbi évtizedekben.

2. táblázat. A Magyar Birodalom népességének anyanyelvi megoszlása (fő) statisztikai régiók szerint 1910-ben a statisztikai összegzésben megnevezett anyanyelvek szerint

Régiók	Magyar	Német	Szlovák	Román	Rutén	Horvát	Szerb	Egyéb
Duna jobb partja	2 221 295	555 694	17 188	833	232	168 436	15 170	105 556
Duna bal partja	711 654	144 395	1 279 574	704	898	2 294	200	36 710
Duna–Tisza köze	3 061 066	357 822	79 354	4 813	11 721	4 866	154 298	96 318
Tisza jobb partja	945 990	98 564	441 776	1 910	253 062	486	247	27 646
Tisza bal partja	1 604 924	83 229	81 154	621 918	194 504	327	321	8 547
Tisza–Maros szöge	477 988	427 253	44 715	845 850	8 188	4 950	290 434	50 391
Királyhágóntúl	918 217	234 085	2 404	1 472 021	1 759	523	421	48 937
Fiume v. és környéke	6 493	2 315	192	137	11	12 926	425	27 307
Horvát–Szlavónország	105 948	134 078	21 613	846	8 317	1 638 354	644 955	67 843
Összesen (fő)	10 053 575	2 037 435	1 967 975	2 949 082	472 587	1 833 162	1 106 471	469 255
Összesen (%)	48,1	9,8	9,4	14,1	2,3	8,8	5,3	2,2

(Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1912)

3. A geopolitikai elvek érvényesülése a határok megvonásánál

A birodalomban kevés politikai szerepet és keretet kapó népcsoportok a dualizmus korában az európai nagyhatalmi politikához kapcsolódva, komoly külső támogatást szerezve szervezkedtek a kulturális, majd egyre inkább a politikai

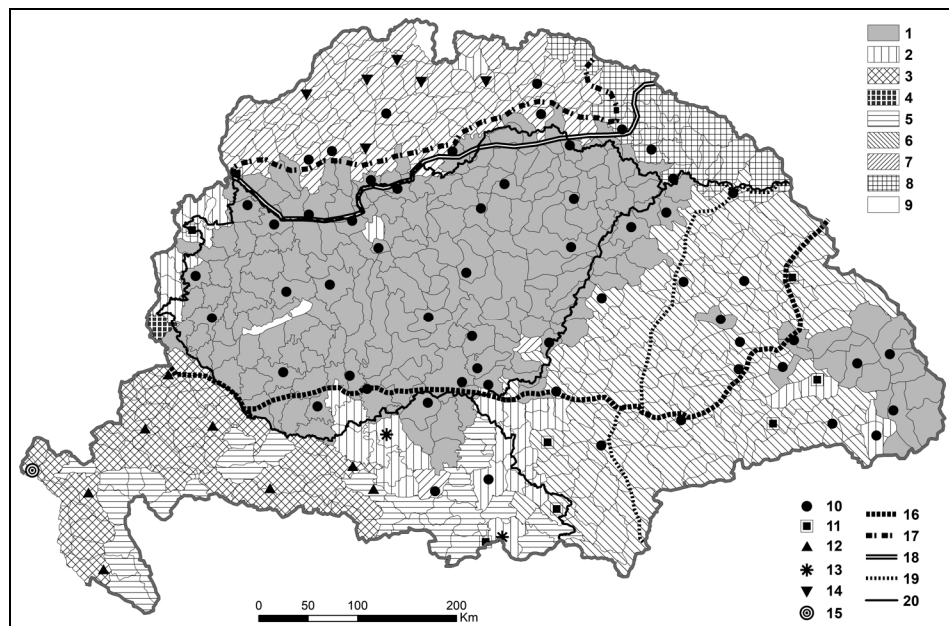
önállóság elérésére. Különösen meghatározóvá vált a 19. század második felében kibontakozó pánszláv eszme és a nemzetállami célok találkozása, hiszen csak az osztrák tartományokban mintegy 17 millió (59%) szláv élt, Magyarországon mintegy 5,3 millió fő (31%), az egész Monarchiában pedig 22,3 millió fő (47%) volt szláv anyanyelvű. A Monarchia esetében ez egyre komolyabb gondná vált, hiszen szláv etnikumok jelentős számban éltek (még ha jelentős különbségekkel is) két határos nagyhatalom, az Orosz Császárság és az Oszmán Birodalom területén is, az elsőben államalkotó többségi etnikumként, a másodikban pedig egyre sikeresebb önállósági törekvéseket felmutató kisebbségi etnikumként. Mind a két tényező erősen hatott a Monarchia szlávosságára, ugyanakkor a célok és eszközök tekintetében jelentős különbségekkel.

Mind Ausztriában, mind Magyarországon a történeti és a dualizmus kori területi folyamatok, migrációk következményeként igen bonyolult etnikai viszonyok jöttek létre, ugyanakkor a két állam esetében fontos különbségek is voltak (Hilbert B. 2016). Ausztriában jelentős gondná váltak a belső cseh és a külső olasz állami törekvések, míg Galícia esetében a lengyel kérdéshez való kényszerű kötődés az európai újrafelosztási tervekben. Magyarországon pedig a horvát államiság problémája erősödött, amely csak kismértékben hasonlított a csehkére, külső nyomásként pedig a román állam erős területvágya jelent meg, amit 1912–1913-ban a balkáni háborúk még jobban erősítettek. Ugyanakkor a dualista államba való belépéssel Magyarország magára vette Ausztria etnikai problémáit is, míg Magyarország etnikai problémái – amelyek addig erőteljesen terhelték Ausztriát – most Magyarországra lettek hárítva. Az Ausztriával szembeni etnikai igények sokkal erőteljesebbé jelentek meg az európai politikában, mint a Magyarországgal szembeniek, viszont a közös állam kapcsán a Magyarországgal szembeni szerb, román és részben horvát, szlovák igények, panaszok is nagyobb nyilvánosságot kaptak az európai fórumokon. Összekapcsolódva az Ausztria elleni fellépésekkel, különösen az olaszok és a franciák részéről, így azok sokkal erősebb támogatást kaptak, mint korábban. Ráadásul Magyarország Bosznia kapcsán a horvát–szerb–albán–oszmán konfliktus közepén találta magát. Mindez a sok probléma olyan sokirányú belső és külső etnikai politikát igényelt volna, amelyre a magyar kül- és belpolitika nem készült fel.

A századforduló után több elképzelés jelent meg a Monarchia átalakításáról, de a háború kitörése után főleg a cseh, a román és a horvát–szerb politikusok már az antant hatalmak egyre magasabb szintjén már a Monarchia feldarabolásáról, új államok születéséről tárgyaltak. Így Ausztria és Magyarország etnikai problémáinak megoldása a háború alakulásától függött (Gulyás L. 2012).

1918 szeptemberében a háború frontjai jóval a Monarchia határán kívül voltak, de a két hónap múlva bekövetkező összeomlás után a soknemzetiségű és sokféle anyanyelvű dualista államot igen gyorsan, három év alatt bontották szét, részben politikai diktátumokkal, részben katonai megszállással, majd a kialakult helyzetet „békeszerződésekben” rögzítve. A Monarchia és majd Magyarország

feldarabolásában a háborúért való büntetés mellett az alapvető ideológia az etnikai érv volt, amelyet összekapcsoltak az új „nemzetállamok” kiállításával és azok biztonságos működésével, mely utóbbival ki lehetett igazítani a valódi érdekeknek nem megfelelő etnikai határokat, azaz figyelmen kívül lehetett hagyni az etnikai elvet, melyet a tárgyalt sajátos etnikai térbeliség jellemzői miatt nagyon nehéz lett volna kialakítani (3. ábra).

2. ábra. Magyarország járásainak, megyeszékhelyeinek és törvényhatósági jogú városainak anyanyelvi többsége az 1910-es összeírás alapján, kiegészítve a trianoni határokkal és az 1918–1919-es demarkációs vonalakkal. Jelmagyarázat: 1 = magyar; 2 = német; 3 = horvát; 4 = szlovén; 5 = szerb; 6 = román; 7 = szlovák; 8 = rutén; 9 = lengyel; 10 = magyar; 11 = német; 12 = horvát; 13 = szerb; 14 = szlovák; 15 = olasz; 16 = az 1918. november 13-án Belgrádban aláírt fegyverszünet demarkációs vonala; 17 = az 1918. december 6-án kijelölt Bartha-Hodža-féle ideiglenes demarkációs vonal; 18 = az 1918. december 23-i antant jegyzékben kijelölt demarkációs vonal; 19 = a román csapatok által 1919. január 20-án elért és április 16-ig tartott vonal; 20 = a trianoni országhatár (forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1912)

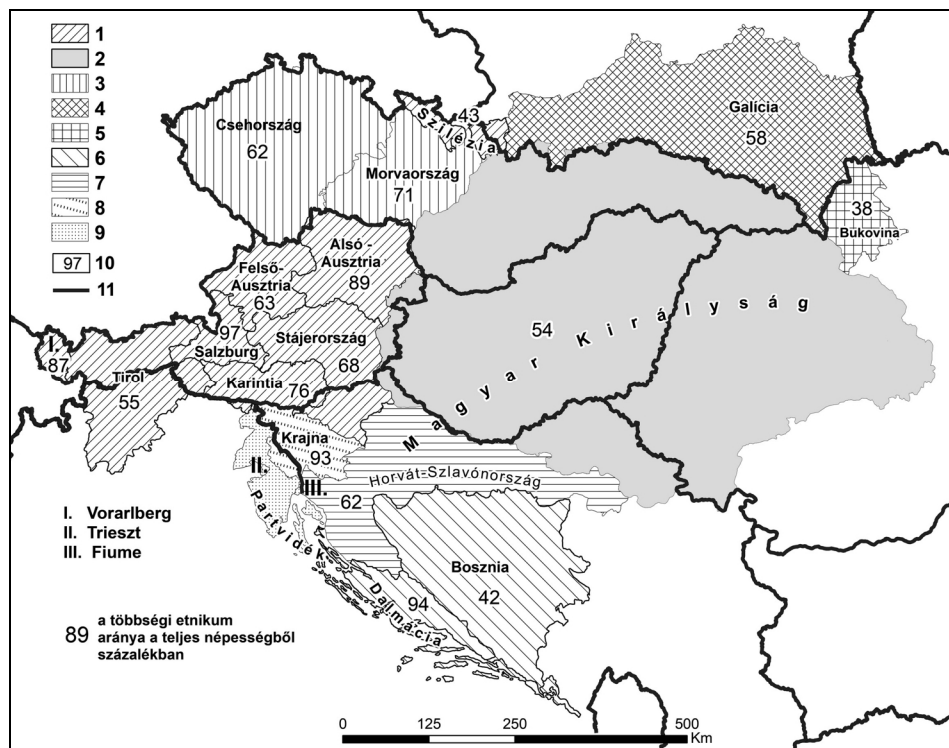
Ausztriát gyorsabban és határozottabban kész terv és kevés egymásközi vitával bontották fel. Azokat az osztrák tartományokat, ahol nem a német nyelv volt többségben és állami múlttal rendelkeztek a geopolitikai elvek betartásával is lehetett választani Ausztriától. Ez még Cseh- és Morvaország esetében sem volt támadható, mivel bennük az új államhoz került németiség nagy része nem Alsó- és Felső-Ausztriához, hanem inkább a porosz, szász, illetve a sziléziai németiséghez kötődött.

Ausztria kapcsán igazán komoly, történeti gyökereket érintő nyelvterületi leválasztás csak Tirolban és Krajna esetében történt. Így Ausztriának az „örökös tartományai” esetében sokkal kisebb terület- és népességvesztést kellett megélnie, amely sem területben sem népességszámban messze nem volt olyan mértékű, mint Magyarország esetében, amelynél csak Horvát–Szlavónország esetében lehetett egységes etnikai területet elkülöníteni a népesség összetétele és a történetiség alapján.

Az sem véletlen, hogy a dualista állam felmondásával Ausztria gyorsan megszabadult Magyarországtól és problémáitól, illetve lemondott az amúgy is tarthatatlan tartományokról. Bár sem a Német-Ausztria kísérlet, sem a Németországgal való egyesülés nem sikerült, nagyjából megúszta az idegen katonai megszállást, amely a történeti Magyarországot 1918–1919-ben lebontotta.

Magyarország esetében hatottak leginkább a határok kijelölésére a mind a magyar, mind az etnikumok által készített, sokszor féligazságokat mutató etnikai térképek, amelyeket a konkrét helyzetekhez alakítva használtak fel. Valójában ezek csak jól használható indokok voltak a terjeszkedés igazolására; az eszköz a katonai megszállás, míg a valódi cél a területszerzés volt. Jól érzékelhető ez a 2. ábrán látható demarkációs vonalak elhelyezkedésén, hiszen egyedül csak a nagyon rövid ideig fennálló Bartha–Hodža-vonal igazodott valósabb etnikai helyzethez. Az etnikai határoktól elszakadó területszerzési cél elérését jól mutatják a véglegesen meghúzott trianoni határok is, aminek következtében elsősorban nem az cáfolta meg az etnikai elv érvényesítését, hogy a magyar „nyelvhatár” jó részt az országhatáron kívülre került, hanem az, hogy számos magyar többségű és nagy népességű központ került az országhatáron túlra, leválasztva a magyar nyelvterületről (2. ábra).

A soknemzetiségű birodalom felbontásával kisebb, de ugyanolyan mértékben soknemzetiségű államok jöttek létre, amelyek nem igazán nevezhették volna magukat „nemzetállamnak” (3. ábra). Lényegében ezt csak Ausztria és Magyarország mondhatta el magáról, mivel egyedül ezekben az államokban alakult ki 90% körüli többsége az államalkotó etnikumoknak. Így Köztes-Európa 1925 utáni képe a 10 évvel azelőtti birodalmak térségéből az egymást sakkban tartó kisállamok térségévé vált, kiszolgáltatva a nagyhatalmak érdekeinek és céljainak. Európa számára nem hozott sok jót a következő évtizedekben, hogy az 1918 és 1923 közötti antant politikusok a területi felosztások tárgyalásaiban nem számoltak döntéseik következményeivel, amikor csak az ideológiában hangoztatták az etnikai elveket és valójában teret engedtek a román, szerb és cseh területszerzési törekvéseknek. Pedig a következmény igen hamar jelentkezett, mivel két évtized múlva már egyik kisantant állam sem létezett a húszas évek elején létrehozott formájában, vagyis a század elején hangoztatott geopolitikai elvek egyoldalú érdekek szerinti alkalmazása voltaképpen azok elvetését jelentette a valós döntésekben. Ugyanakkor az is látható, hogy ezek a „19. századi” geopolitikai elvek, főleg az etnikai tiszta etnikai tér vágya, soha nem tudtak megvalósulni, alapvetően egy nem túl tiszteséges politikai eszköztár részei voltak, amely eszköztárat a 20. század folyamán sajnos igen sokszor alkalmaztak.

3. ábra. Ausztria és Magyarország államrészeinek anyanyelvi többsége százalékban az 1910-es összeírása alapján, kiegészítve az 1920-as határokkal. Jelmagyarázat: 1 = német; 2 = magyar; 3 = cseh és szlovák; 4 = lengyel; 5 = rutén; 6 = szerb; 7 = horvát; 8 = szlovén; 9 = olasz; 10 = a többségben lévő etnikum százalékos aránya az államrész népességéből; 11 = a trianoni határ (forrás: Österreichische Statistik herausgegeben von der K. K. Statistischen Zentralkommission. Neue Folge, I. Band és Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1912)

Irodalom

- BELUSZKY P. (2017a): A városok – olvasztótéglék? (A [nyelvi] asszimiláció területi vonatkozásai a dualizmus korában – I.) Történeti Földrajzi Közlemények 5/2. pp. 102–122.
- BELUSZKY P. (2017b): A városok – olvasztótéglék? (A [nyelvi] asszimiláció területi vonatkozásai a dualizmus korában – II.) Történeti Földrajzi Közlemények 5/3–4 pp. 183–204.
- CSÜLLÖG G. (2019): A Monarchia etnikai jellemzői. In: Gulyás L. (főszerk.): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I kötet: A trianon nagyháború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918. VIKEK, Szeged. pp. 80–95.
- CSÜLLÖG G. (2018): Magyarország regionális téregységeinek anyanyelvi jellemzői 1910-ben. In: Péntes J. (szerk.): Falu – város – periféria: határon innen és túl: Süli-Zakar István professzor emlékére. Didakt Kiadó, Debrecen. pp. 72–79.

- CSÜLLÖG G. – HORVÁTH G. – MUNKÁCSY B. (2018): A népesség anyanyelv szerinti tagozódásának földrajzi jellemzői Zemplén megyében az 1910-es összeírás alapján. In: Horváth G. (szerk.): A magyar földrajz szerencsi műhelye: Tanulmányok dr. Gál András kutató-tanár és gimnáziumi igazgató tiszteletére. Szerencs Város Önkormányzata, Szerencs. pp. 109–122.
- GULYÁS L. (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Kárpátia Stúdió, Budapest. 283 p.
- HILBERT B. (2016): Ausztria és Magyarország migrációs kapcsolata a dualizmus idején (1870–1910). Földrajzi Közlemények 140/4 pp. 362–375.
- LÖKKÖS J. (2000): Trianon számokban. Püski Kiadó, Budapest. 384 p.

Adatbázisok

- Magyar Statisztikai Évkönyv új folyam XIX. 1911. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912.
- Österreichische Statistik herausgegeben von der k. K. Statistischen Zentralkommission, Neue Folge 1. Band. Ergebnisse Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien. Aus der Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. 1917. In Kommission bei Karl Gerold's Sohn.

GEOGRÁFUSOK SZEREPE ÉS MUNKÁSSÁGA A BÉKEELŐKÉSZÍTŐ BIZOTTSÁGBAN

BÁNYÁSZNÉ KRISTÓF ANDREA

Role and Work of Geographers in the Peace Preparatory Committee

As early as the summer of 1918, important persons in geography recognized how big the threat would be to our country if our nation's right to self-determination was violated. With the end of the First World War, the acumen Count Pál Teleki was one of the firsts to take up significant organizing activities in the defense of our national interests, and so he managed to convince the entire Hungarian political leadership of the need to set up a peace preparation office. Which works could be joined by prominent leading geographers, ethnographers and social scientists in the country. The materials prepared here, in the estimation of both Hungarians and foreigners, revealed issues concerning the ethnic relations of Hungary in an elaboration never seen before.

Bevezetés

A 19/20. század fordulójára egyértelművé vált, hogy a Westfáliai békével (1648) kialakított, majd a napóleoni háborúk lezárásával (1815) megújított európai nagyhatalmi egyensúlypolitika átalakításra szorul. Ennek egyik eleme a Török Birodalom („Európa beteg embere”) európai érdekszférája – a Balkán-háborúk során – látványosan összeomlott. Az első világháború előestéjén a balkáni nemzetek önállósulási törekvései azonban csak fél sikerrel jártak a tekintetben, hogy a soknemzetiségű Török Birodalom helyén – a második Balkán-háború újrásztsági törekvéseinek eredményeként is – olyan kis államok jöttek létre, amelyek nem foglalták magukba az egész nemzetüket. Elsősorban a román és a szerb/délszláv „nemzetállam” kiteljesítendő nemzeti egységének következő akadályozó tényezőjévé az Osztrák–Magyar Monarchia vált. A dualista Monarchia belső – kevésbé drasztikus – és külső – a teljes megszüntetéséig és feldarabolásáig eljutó – átalakítási tervei létrejött pillanatától (1867) napirenden voltak, ezek megvalósulásának lehetőségei azonban csak az első világháború második felében kerültek belátható közelségbe.

Az Európa puszkaporos hordójának tekintett Balkán felrobbanása nem maradt Közép-európai következmények nélkül, s egy „késleltetett robbanással” a Monarchiát is romba döntötte. E tekintetben nem az a kérdés, hogy mindez elkerülhető lett volna-e, hanem az, hogy ténylegesen fel volt-e készülve a magyar politikai vezetés minderre? Száz évvel az események után is azt mondhatjuk, hogy nem voltak felkészülve, azaz nem gondoltak arra, hogy a történelmi Magyarország ilyen mértékű feldarabolása következik be. A geopolitikai „forgató-könyvek” közül a legjobb megvalósulásában bíztak (a háború megnyerése, igazságos béke), de nem vagy nem időben készültek a legrosszabbra (a háború elvesztése, az

ország feldarabolása). A harctereken megívott csaták mellett a magyar diplomáciai offenzívák különböző okok miatt háttérbe szorultak, nem számolva azzal sem, hogy az európai közvélemény és közhangulat súlya és szerepe új dimenzióba lépett.

Természetesen nem csak az ún. wilsoni önrendelkezési pontok hatására gondolok, hanem arra is, hogy – az olasz és a német egység megteremtése után – európai domináns princípiummá vált: a nemzetállam a nemzet szuverenitásának elsőszámú letéteményese. Aki ennek megvalósulását akadályozza, az a jövő fejlődésének kerékkötőjévé válik. Az 1918. november 13. – 1920. június 4. között eltelt másfél év ezért is vált a magyarság számára a legnagyobb illúziók és csalódások időszakává. Ezek egyes elemei a Békeelőkészítő Bizottság korabeli tevékenységében és napjainkig változó megítélésében is kitapinthatók.

I. A Békeelőkészítő Bizottság megalakulásának előzményei

A történelmi eseményekre visszatekintve az 1918. október 16-án Tisza István miniszterelnök parlamentben elhangzott beszéde mindenki számára egyértelművé tette a háború elvesztését. Azt azonban az adott pillanatban senki sem gondolta, hogy a háborút lezáró békekötésig mintegy 20 hónap fog eltelni, s az ideiglenesnek tekintett katonai megszállással „de facto” helyzetet teremtenek az antant hatalmak. Az események forgatagában (pl. polgári demokratikus forradalom, padovai fegyverszünet, belgrádi katonai konvenció stb.) a teljes magyar politikai vezetés és a magyarság olyan katarzist élt át, amelynek feldolgozása napjainkig sem történt meg. E tekintetben nem is a nemzetiségek által lakott területek elszakítása a legfájóbb, hanem az a kettős mérce, amelyet a magyarsággal szemben alkalmaztak mind az elvek, mind azok gyakorlati megvalósítása során. A győztesek mindent vittek úgy, hogy a vesztesek legelemibb nemzeti integritási elveit is figyelmen kívül hagyták.

A megváltozott geopolitikai helyzetet 1918 őszén csak néhány széles látókörrel rendelkező magyar politikus ismerte fel, melyek közül Teleki Pál és Jászi Oszkár tevékenysége emelkedik ki. A békeelőkészítés már 1918 őszén is több szálon futott, Jászi Oszkár vezetésével az ún. „Keleti-Svájc koncepció” (pl. az országban élő nemzetiségek megbékítése, területi autonómia, svájci típusú kantonokból álló Magyarország stb.), amely a Károlyi kormány „hivatalos” koncepciójává vált. Jászi a „Keleti Svájc koncepciótól” azt remélte, hogy a nemzetiségeknek elfogadják az „új, demokratikus Magyarország” ajánlatát, és a magyar állam keretei között maradnak. A kantonizálási tervnek a gyulafehérvári rezolúció (1918. december 1.) adta meg a végső döfést. Jászi Oszkár belátta nemzetiségi politikájának kudarcát, s 1918. december 10-én bejelentette lemondását. A Károlyi kormány érdeme, hogy a többi elképzelés kimunkálásának is teret biztosított, nem akadályozta az adatok hozzáférhetőségét és a munkálatokat.

Teleki Pál tudását a nemzeti érdekek szolgálatába állította, s jelentős szervező tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy a magyar társadalomtudósok javát megnyerje a tudományos igényű, ugyanakkor a nemzeti érdekeket egyértelműen megjelenítő felkészülésnek. Tény, hogy a modern magyar földrajzi szemlélet alapköveit a békeszerződés előkészítéséhez kapcsolódva Teleki Pál vezetésével rakták le (*Hajdú Z.* 2000). Teleki Pál egyik legzseniálisabb meglátása mindezen túlmenően, hogy a történelmi Magyarország egységére törő balkáni nemzetek és közép-európai nemzetiségek igen ambiciózus állam- és nemzetépítési programjaikban foglalt célkitűzéseinek csak úgy lehet eredményesen gátat szabni, ha korrekt etnikai-nemzetiségi adatokra és térképekre támaszkodva a magyar állam és a magyar nemzet is minimálisan a wilsoni önrendelkezési jog érvényesülésére/érvényesítésére tart igényt. Természetesen mindez a geopolitikai elv – amelyre is alapozódott az ország természeti és politikai egységének megőrzése – prioritásának (*Prinz Gy.* 1918) is reális alternatíváját jelentette.

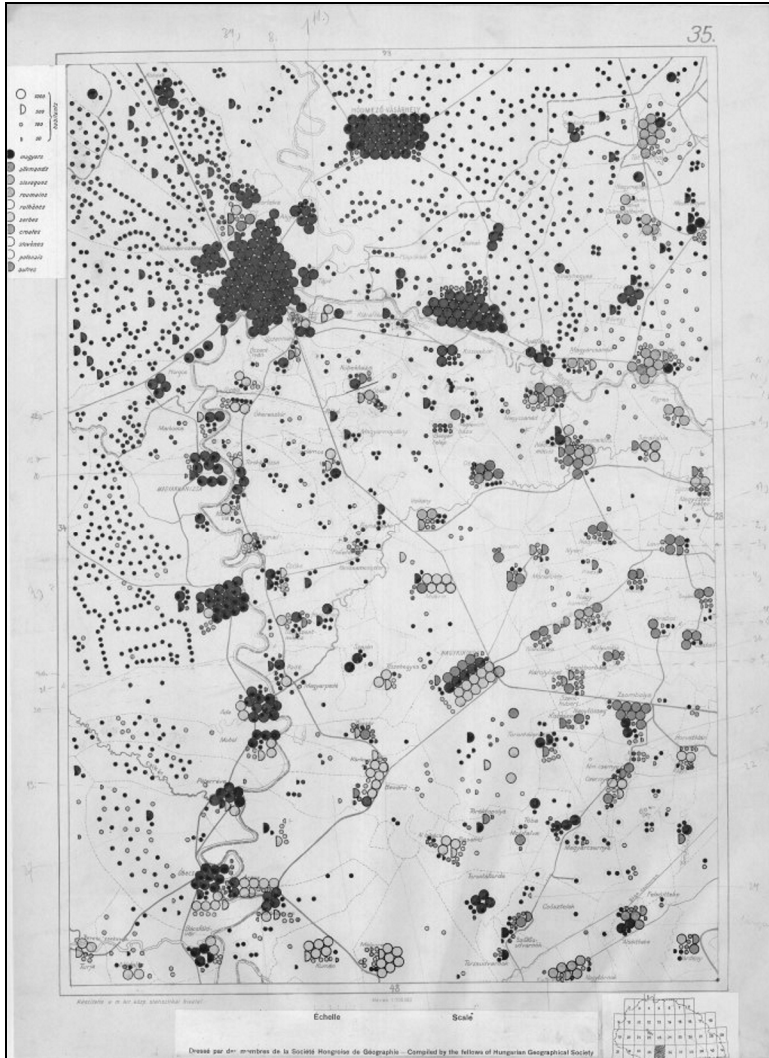
Az igények ilyen síkon történő megfogalmazásában és az ezeket alátámasztó térképek elkészítésében Teleki támaszkodott a magyar geográfusokra. Első lépésként Teleki Pál 1918 szeptemberében már magánkezdeményezéssel megkezdte a munkálatokat. A Teleki Pálhoz kapcsolódó békeelőkészítés szervezett munkálatai két területen indultak meg:

Egyrészt 1918 novemberében és decemberében Teleki Pál jelentős szerepet játszott a Magyarország Területi Épsége Védelmi Ligája (Területvédelmi Liga, TEVÉL) megszervezésében, melynek elnöki tisztségére Lóczy Lajost kérte fel, akiről úgy gondolta, hogy a nemzetközileg elfogadott és nagyra értékelt szakmai tekintélye sikeresebb teheti munkájukat az ország területi egységének védelmében.

Másrészt 1918. október 5-én a Magyar Földrajzi Társaság Választmányának ülésén Teleki javaslatára négy magyar geográfus (Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly, Littke Aurél, Teleki Pál) elhatározták, hogy olyan néprajzi térképet szerkesztenek, amely minden korábbinál pontosabban mutatja be a történelmi Magyarország néprajzi viszonyait. Az ehhez szükséges alapadatokat az 1910. évi népszámlálás jelentette, amelyet a KSH biztosított. Mindegyikük önálló tervet készített, majd néhány nap múlva Kogutowicz tervét fogadták el alapul (*Kogutowicz K.* 1918). Legfontosabb feladatként elhatározták, hogy a magyarság országos többségének a megjelenítése a legfőbb cél. Kogutowicz Károly és Bátky Zsigmond egy olyan térkép kidolgozásának tervébe kezdtek, amelyen a lakosság népsűrűségére is tekintettel lesznek, a nemzetiségek számarányának feltüntetésével együtt, mert a korábbi térképeken a magyar nemzet többsége nem érvényesült kellőképpen. A Kereskedelmi Minisztérium megrendelte e térkép elkészítését, biztosítva a finanszírozását is (*1. kép*).

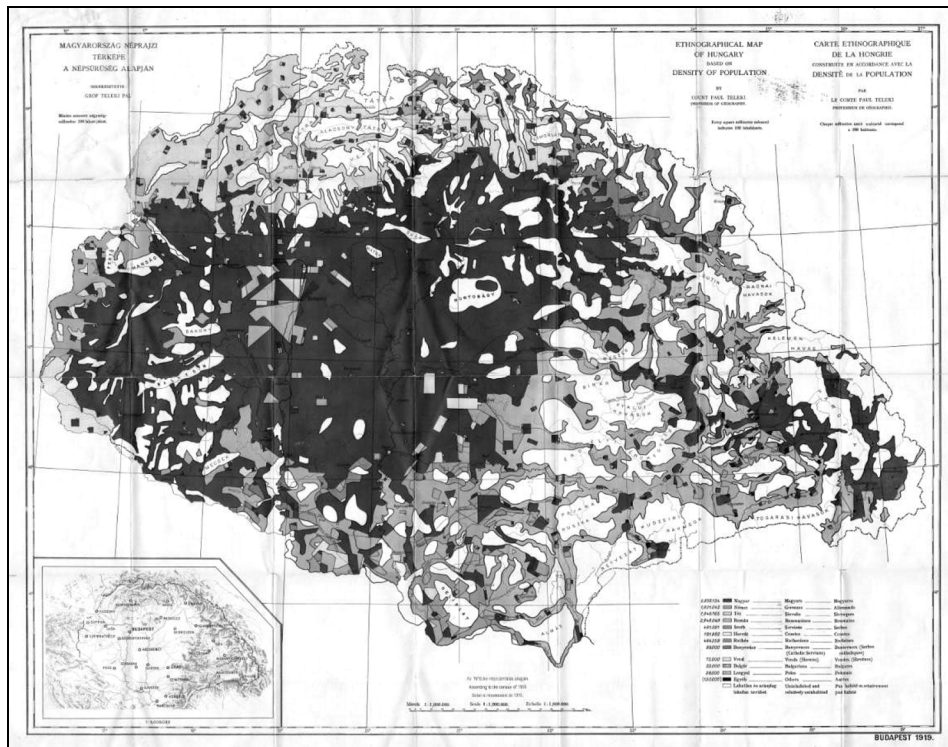
Hogyan is zajlotta a térkép elkészítése? Az Iparművészeti Főiskola külön termében 15-30 rajzoló folyamatosan dolgozott e néprajzi térkép elkészítésén. Az 1:200000-es méretarányú néprajzi térképet eredetileg négy sorozatban készítették, majd a Külügyminisztérium kérésére 23 példányban rajzolták meg.

Egészében véve 1288 kézirati lapot készítettek el, s a munkálatokat 1919. február elejére fejezték be. A fő célkitűzésnek megfelelően a közigazgatási (község, járás, megye) határokat is az 1910-es állapotok szerint tüntették fel. Az egyes szelvényekhez az 1:200000-es katonai térképszelvényeket, a községhatárok megállapításához pedig az 1:440000-es adókataszteri térképeket vették alapul. A térképhez először új alaptérképet is kellett szerkeszteniük, erre azért volt szükség, mert a névanyagok nem voltak egységesek, az időközben lezajlott település-törzskönyvezés végett.

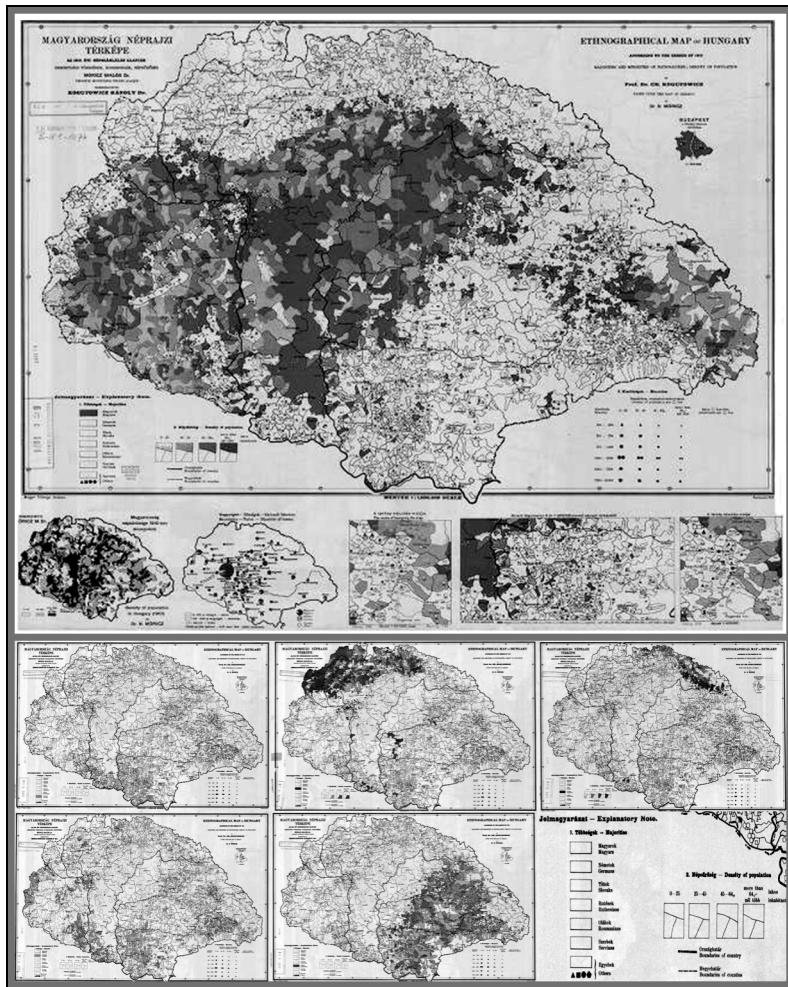
1. kép. Báltky Zs. – Kogutowicz K.: Magyarország 1:200000 néprajzi térképének részlete
(Forrás: Központi Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1918. 45 szelvény)

Az alaptérképekre utólag helyezték el a tematikus pontmódszerrel alkalmazott 13 000 db települést és 7000 darab 100-nál több főt számláló külterületi lakott helyet, Horvátország kivételével, melyeknél a népesség nagyságát szimbolizáló körök, illetve félkörök esetében a nagyobb kör 1000 főt, a kisebb félkör 500 főt, a kisebb kör 100 főt, a kisebb félkör pedig 50 főt jelentett. Az egyes településeknél a körök színei alapján nem csupán az ott élő nemzetiségek létszámát lehetett megállapítani, hanem a készítőik igyekeztek az adott nemzetiség településen belüli lakhely szerinti földrajzi elhelyezkedését is ábrázolni. A nagyobb lakosságú településeket a lélekszámnak megfelelő több körrel ábrázolták, oly módon, hogy a körök elhelyezkedése megközelítőleg a település alakját is leképezze. A településhatár pontosabb illusztrálása érdekében a félköröket szükség esetén megfelelő szögben elfordítva rajzolták. Magyarország területét 45 szelvényen dolgozták fel, s a 200 x 275 cm-es térkép nemcsak alkalmazott módszertanával, hanem nagy méreteivel is újdonságnak számított a korábban készült, lényegesen kisebb terjedelmű és egész térségeket egyben színező etnikai térképekhez képest. A térképen túlmenően Kogutowicz Károly bemutatott még a külföldi propaganda céljára négy nyelven is elkészült ismertető szöveggel ellátott füzeteket térképmellékletekkel együtt.

2. kép. Teleki Pál: Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján (1919. évi első kiadás)

Teleki Pál nem volt megelégedve a Bátky-Kogutowicz féle térkép módszerével, mert úgy gondolta, hogy nagy mérete, sok szelvénye és a kicsiny pontok miatt nehézkes lesz az áttekintése. Ezt szerette volna orvosolni a magyar nemzetiség átláthatóbb és előnyösebb bemutatásával. Ezért Teleki 1918 decemberében hozzá fogott saját térképének az elkészítéséhez, melyben segítőtje volt Nopcsa Ferenc, s 6 hét alatt készültek el az anamorf-kartodiagram módszerrel készült ún. „vörös térképpel”.

3. kép. Magyarország néprajzi térképe az 1910-es népszámlálás alapján. A felső térképen a magyarok, az alsó térképeken: 1 = szerbek, 2 = tótok, 3 = rutének, 4 = németek, 5 = oláhok (szerk.: Kogutowicz K.)
(Forrás: Hadtörténeti Intézet és Múzeum • B IX c •
B IX Ausztria–Magyarország • B I–XV. Európa)

A Carte Rouge térkép sajátossága a színek hangsúlyán és alkalmazásán volt. Teleki a magyarokat hangsúlyos élénkpiros színekkel ábrázoltatta, míg a többi nemzetiséget inkább hideg pasztellszínekkel. Ily módon is próbálta nagyítani, kiemelni a magyarság által lakott területeket. A lakatlan területeket fehéren hagyta, hogy még inkább hangsúlyozhassa a Kárpát-medence egységét. E módszertani újdonságban arra is törekedett, hogy a nemzetiség számaránya és lakott területek közötti viszonyt megjelenítse a térképen, így minden járás területéből csak annyit mm^2 -t töltött ki, az ott élő nemzetiség színével, ahány száz fő élt ott. Ahol nem érte el a 100 főt ott fehéren maradt a terület, vagyis lakatlannak ábrázolta (2. kép). A térkép a párizsi békekonferencia talán legvitatottabb térképe volt, bár tárgyilagosságra való törekvését, pontosságát nem vitatták. Ugyanakkor Telekinek a későbbiek során többször vissza kellett térnie a módszer ismertetésére (Teleki P. 1920, 1937), s különösen a román támadásokkal szemben meg kellett védenie térképe hitelességét (Benda J. 1920).

1919 januárjában Teleki Pál Nyugat-Európába utazott, a béke előkészítéséhez kapcsolódó térképészeti munkák azonban folytatódtak. Ezek egyike a Kogutowicz Károly által szerkesztett 1919. évi egyszerűbb és átláthatóbb néprajzi térkép, melyet a Magyar Földrajzi Intézet adott ki, 1:1.000.000 méretarányban (3. kép). Mindegyik térképnél (6 db) négy tónus fokozatot használt és a települések annak a nemzetiségnek az alapszínét kapták, amelyen a település lakosságának 50%-át meghaladta az adott nemzetiség. A színskála segítségével a relatív többségű települések is ábrázolásra kerültek.

II. A Békeelőkészítő Iroda megalakulása és tevékenysége

A Tanácsköztársaság időszakában a békeelőkészítés tudományos munkálatai lényegében szüneteltek, Teleki külföldön tartózkodott, majd pedig politikai szerepet vállalt a szegedi ellenkormányban. A diktatúra időszakában a Magyar Földrajzi Társaság politikai ellenőrzés alá került. Lóczy Lajost nyugdíjazták. A Békeelőkészítő Bizottságot Horthy Miklós és József főherceg megbízásából 1919. augusztus 21-én hozták létre. Teleki Pál hatványozott energiával látott hozzá a korábban félbeszakadt munka folytatásához, s a munkák helyszínéül a Külügyminisztériumban biztosított egy külön irodát, ahol az Iroda mindössze három fővel kezdte meg működését. A munkát Teleki szervezte, majd Budapestre kerülése után Cholnoky Jenő is jelentős részt vállalt a munkálatok irányításában. Fodor Ferenc pedig a Békeelőkészítő Irodán belül (4. kép) a földrajzi szakreferens lett. A folyamatos munkavégzést nehezítette Budapest román megszállása, mert ezen időszak alatt a Békeelőkészítő Iroda szinte csak titokban működhetett. 1919. október elejétől azonban a békeelőkészítés már az országos politika szintjére emelkedett. Minden minisztérium a tevékenysége egyik meghatározó elemének tekintette a békeelőkészítés kérdését. Az államtitkári értekezletek révén a szakmai anyagfeldolgozások mellett folyamatos politikai felkészülés is folyt (Hajdú Z. 2000).

4. kép. Fodor Ferenc a Békeelőkészítő Iroda munkatársaival (1920)
(Forrás: Fodor Ferenc önéletírásai, 2016)

A bizonytalansági tényezők mellett, egyre világosabbá vált, hogy a történelmi Magyarország egységének fenntartása illúzióvá vált. Az új határok meghúzásának minden opciójára számítani lehetett, ezért a magyar tudományos élet Budapesten tartózkodó tagjai (pl. történészek, néprajzosok, statisztikusok, geográfusok stb.) bekapcsolódtak e tevékenységbe. Teleki elképzelése alapján a minisztériumokra lett bízva a szakterületüket érintő szakanyagok összeállítása és csak a tudományos igényű anyagok feldolgozását és megfogalmazását tekintette a Békeelőkészítő Iroda fő feladatának. Az Iroda tudományos tevékenységének fókuszában a területi, néprajzi kérdések álltak. E kontextusból mindössze három kiemelkedő alkotásra és érintőlegesen Cholnoky Jenő tevékenységére helyezem a hangsúlyt, a teljesség igénye nélkül.

II.1. Fodor Ferenc térképei az erdélyi oláh kérdéshez

Fodor Ferenc önéletírásaiból (Győri R. 2016) tudjuk, hogy Teleki 1919. augusztus végén levélben Karánsebesről Budapestre hívta, hogy vegyen részt a béketárgyalásokhoz szükséges statisztikai és térképes anyag összeállításában, ezzel megnyílt az út, hogy tudományos képességeit is megmutathassa. Fodor Ferenc elsősorban a néprajzi és gazdasági térképei szerkesztésében vett részt. Emellett a Békeelőkészítő Iroda földrajzi szakreferense, a kartográfiai munkálatok vezetője és egyben a békeiroda titkára és könyvtárosa is lett. A legfontosabb feladata még is az volt, hogy elkészítette azt a hat darab térképet, mely a román békedelegációnak a párizsi békekonferenciához benyújtott térképe cáfolatául rajzolódott, s kimutathatta azon térképek rosszhiszemű valótlanosságait (5. kép). E térképsorozat a következő térképlapokból állt:

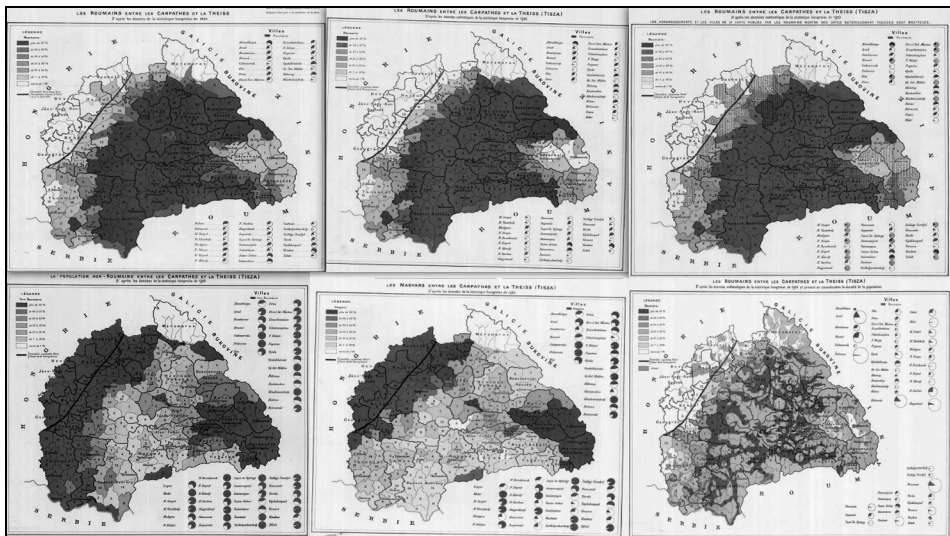
1. Az első térkép *az eredeti román térkép másolata*, amelyen piros színnel a románok kerültek feltüntetésre a Tisza és a Kárpátok között. A Tiszántúl megyéi és járásai is szerepelnek, a piros árnyalatai a százalékos jelenlétüket mutatják hét fokozatban (1% alatt; 1–10%; 10–20%; 20–30%; 30–40%; 40–50% és 50% felett) az 1910. évi népszámlálási adatok alapján járások szintjén. A térképnek két érdekessége még, egyrészt vastag piros vonallal berajzolásra került az 1916-os antant által a bukaresti titkos megállapodásban megígért területek nyugati határvonala (Vásárosnamény–Algyő között). Ennek a vonalnak azért volt jelentősége, mert az adott helyzetben attól is lehetett tartani, hogy az antant teljes mértékben betartja a titkos megállapodást és ott fog húzódni az új országhatár. Másrészt kördiagramok segítségével feltüntették 39 törvényhatósági és rendezett tanácsú város román lakosságának (csak azt!) arányát. Mindössze négy város (Abrudbánya, Szászsebes, Szászváros, Vízakna) volt román többségű, két város esetén (Gyulafehérvár, Hátszeg) pedig 50%-os román részarányt tüntettek fel. E térképről azonban kilenc olyan várost (Debrecen, Temesvár, Versec, Lugos, Fehértemplom, Nagybecskerek, Makó, Pancsova, Karánsebes) „lefelejtettek” ahol a románok aránya 0–40% közötti volt.
2. A második térképen *a románok aránya került feltüntetésre, az 1910. évi hiteles adatok alapján*, amelyekről még az antant és a románok, illetve szerbek is elismerték a Bánság felosztásakor (*Kókai S.* 2010), hogy maximum öt százalékos hibahatáron belül mozogtak az adatai. E térképen már látszik, hogy a székelyföldi és a partiumi járások piros színei világosabbak, míg a tiszántúli járások nagy része kifehéredett. Fodor Ferenc a lefelejtett kilenc várost is feltüntette, s a 48 városból, mindössze három volt román többségű (Abrudbánya, Szászsebes, Vízakna) és Gyulafehérváron sem érte el a románok aránya az 50%-ot.
3. A harmadik térképen *a románok aránya járásonként és városokként* került feltüntetésre, vonalkázással feltüntetve azokat a területeket (járásokat) amelyeken az 1910. évi magyar statisztikai adatokat meghamisították. Ez elsősorban azokra a járásokra vonatkozott, ahol a románok aránya nem érte el az 50%-ot, de igen tanulságos, hogy a 48 városból, 21 város adatait is meghamisították.
4. A negyedik térképen *a nem románok* összesített adatait látjuk, természetesen járások szintjén és az említett 48 városban, az 1910. évi népszámlálási adatok alapján. A helyes adatok alapján egyértelmű, hogy 45 városban (ebből 35 városban a románok aránya 25% alatt maradt) nem a románok élnek többségben, miként a Partium nagy részén, a Bánság két megyéjében (Torontál, Temes), Székelyföldön és Szászföldön sem.
5. Az ötödik térképen *a magyarok* összesített adatait látjuk, a Bánság egyetlen magyar többségű járásától (törökkanizsai) kiindulva a tiszántúli és a partiumi járásokon keresztül a székelyföldi járásokig. Fontos, hogy a feltüntetett

48 törvényhatósági és rendezett tanácsú városból (ezek az 1916. évi titkos megegyezés vonalától keletre estek) 29 magyar többségű volt!

6. A hatodik térképen *a románok arányát* látjuk feltüntetve, de valóságghú ábrázolásban. E ponton látjuk a Carte Rouge hatását, hiszen itt is feltüntetésre kerültek a lakatlan területek (szürke) és a városok melletti körök a népességszám nagyságával arányosak. Ez utóbbi azért is tanulságos, mert a három román többségű város a legkisebb népességszámú volt (Abrudbánya 7749 fő, Szászsebes 8504 fő, Vizakna 4048 fő) a feltüntetett 48 város közül.

Összességében megállapíthatjuk, hogy mind az öt Fodor Ferenc által rajzolt térkép, szemléletesen bizonyítja a román állítások tarthatatlanságát és az adatok románok által történő meghamisítását.

5. kép. Fodor Ferenc térképsorozata az erdélyi oláh kérdéshez
(Forrás: Hadtörténeli Intézet és Múzeum • B IX c • B IX Ausztria–
Magyarország • B I–XV. Európa)

II.2. Cholnoky Jenő publicisztikai tevékenységének egy részlete Trianon igazságtalanságáról

Cholnoky Jenő 1919 novemberében egy vasúti tehervagonban érkezett meg Budapestre családjával együtt. A Békeelőkészítő Iroda „A” osztályát vezette, mely az általános kérdésekkel foglalkozott. A trianoni békediktátum igazságtalanságainak egyik legfőbb szószólója lett, aki írásaiban és előadásaiban több száz esetben kifejtette erről a véleményét.

A térképek, elemzések, tudományosan megszerkesztett jegyzékek segítségével átfogóan és részletekbe menően érvelt az ország területi épsége mellett, írásban

megjelent tanulmányaiból itt csupán egy részletet mutatok be, amelyeknek fontos szerepük volt már a békediktátum aláírása előtt is a közvélemény tájékoztatásában.

- *Magyarország földrajzi helyzetéről.* In: *A Szabad Lyceum kiadványa 1919/20.* 19. sz.
- *Magyarország részei.* In: *A Szabad Lyceum kiadványa 1919/20.* 23. sz.
- *Magyarország nem volt, hanem lesz: 1920. március 15-ére.*
In: *Harangszó* 1. 1920. 6. sz.
- *Magyarország területének épsége tudományos földrajzi szempontból.*
In: *Új Magyar Szemle* 1. 1920. 3. 285–293. p.
- *Erdély bércei.* In: *Turistaság és Alpinizmus* 10. 1920. 4. sz., 93–96. p.
- *Földrajzi Közlemények: Elnöki megnyitó a Magyar Földrajzi Társaság 1920. május 20-án tartott közgyűlésén.* 1920. 15. sz. pp. 3–9.
- *Az új magyar határ bírálata: A párizsi békekötés elé terjesztett 22. válaszjegyzék I. melléklete.* Budapest, Egyetemi ny., 1921., 38 p.
- *Európa országainak új határai.* In: *Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1922. évre.* (szerk. Bezdek J. – Karl J.) Budapest, Magyar Földrajzi Intézet RT., 1921. pp. 8–13.

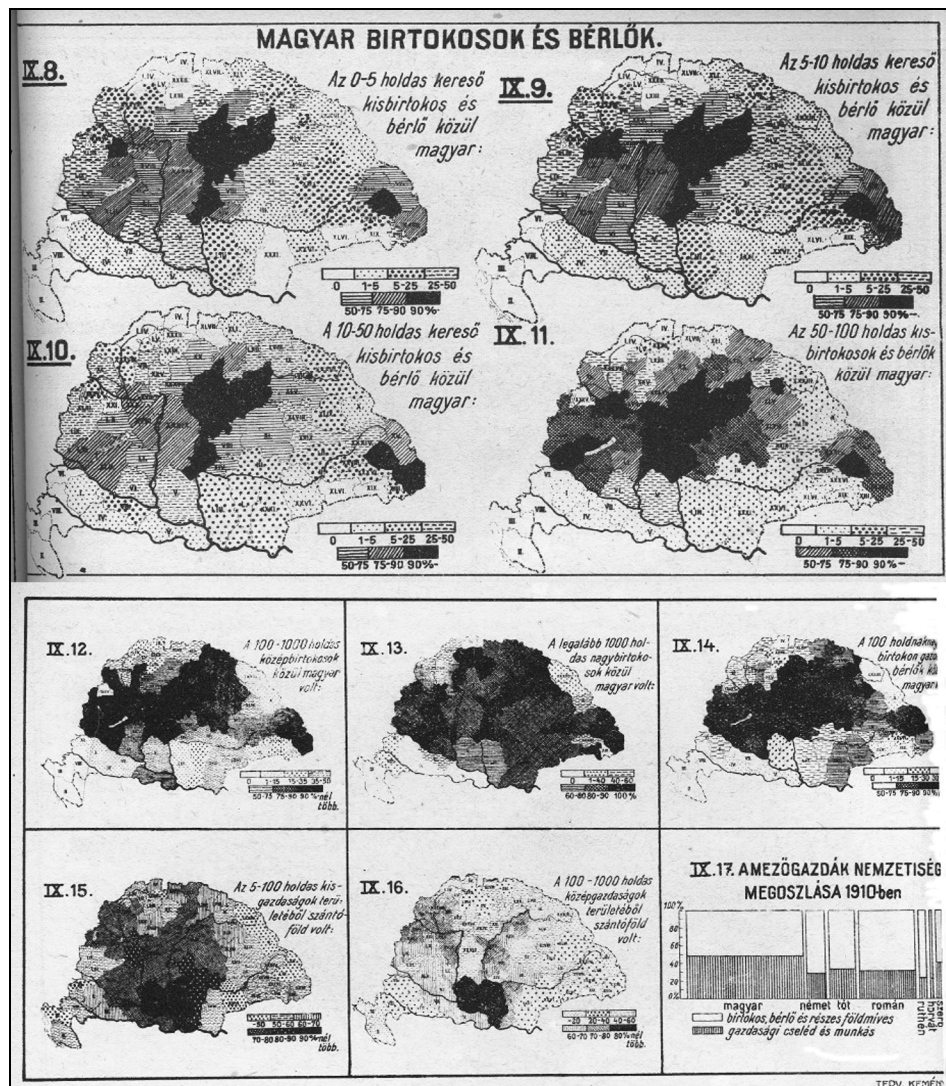
Cholnoky Jenő szerkesztette a magyar béketárgyalások négy kötetbe összefoglalt magyar tudományos anyagát, amely alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar geográfusok mindent megtettek a békeszerződésre való felkészülésért (*Cholnoky J.* 1920, 1921/a, 1921/b, 1921/c).

II.3. Györffy István néprajzi térképe a moldvai csángókról

Györffy István néprajzkutató érdeklődése a „mesés Kelet” iránt már diákkorától élt benne, amit valószínűleg a kunok eredetének kérdése táplált. Időközben megtanult törökül és románul. Erdélyi, Fekete-Körös völgyi, moldvai csángó gyűjtései után 1917-től másfél évet töltött Romániában. A csángókról készített térképe (6. kép) úgy készült, hogy a terepen személyesen végzett adatgyűjtést. E térképező módszere úttörő volt a néprajzi vizsgálatok terén, de a módszer nem terjedt el a hazai kutatók körében. A térkép első – még fekete-fehér – változatát és elemzését a Földrajzi Közlemények 1916 évi. 9. számában a 499. oldalon találjuk. Györffy Istvánnak a moldvai csángókról készült színes térképe (1919) és a hozzá kapcsolódó leírás és elemzés azért volt fontos, mert egyértelműen bizonyította: a moldvai csángók elrománosítását. A térképet a külföldi nagyközönségnek is szánták, azt remélve, hogy rá fognak döbbeni: Nem Magyarország számít nemzetiségi elnyomónak az erdélyi románsággal szemben, hanem Románia nyomja el a moldvai csángókat, minden eszközt megragadva az erőszakos asszimilálásukra. Györffy István már az 1916-ban megírt tanulmányában kifejti, hogy „... *Moldva az egyetlen hely a világon, hol idegen uralkodó jogara*

A térképen kilenc színfokozatban, 10%-os lépcsőkben (pl. 10–20%, 20–30% stb.) ábrázolta a moldvai csángók arányát az egyes falvakban. Ahol nem érte el a moldvai csángók száma a 10%-ot, ott aláhúzta a helységneveket.

7. kép. Magyar földbirtokosok és bérlők (1910)
(Forrás: 1922 Kogutowicz K. (szerk.): Zsebatlasz 1923)

II.4. Kemény György gazdasági térképei

Kemény György az egyik legismertebb gazdaságföldrajzi térképkészítő, akinek térképei megjelentek a Cholnoky Jenő által az első világháború alatt szerkesztett Zsebatlaszokban (pl. 1917), de a Földrajzi Közlemények hasábjain is rendre megjelentek írásai és elemzései (*Kemény Gy.* 1916). Kutató és gazdasági folyamatokat elemző tevékenységét a Békeelőkészítő Irodához kapcsolódva tovább folytatta, s általában olyan gazdasági térképeket rajzolt, amelyeken megmutatkozott, hogy a nemzetiségek elnyomása gazdaságilag sem következett be (*7. kép*). A kiválasztott térképsorozaton a magyar földbirtokosok és bérlők arányát mutatta be az 1910. évi adatok alapján, eltérő birtokkategóriákban (pl. 0–5 kat. hold, 5–10 kat. hold stb.) melyeken jól nyomon követhető, hogy a nemzetiségek által lakott területeken nem volt magyar földbirtokosi dominancia, azaz cáfolta azt a nemzetiségek által gyakran hangoztatott állítást, hogy a magyar földbirtokosok dominanciája miatt azok gazdasági elnyomásában és kizsákmányolásában éltek.

Összegzés

A magyar politikusok és geográfusok döntő része az utolsó pillanatig hitt abban, hogy méltányos és igazságos béke születik Trianonban. Az utókornak nincs joga arra, hogy elhamarkodott ítéletet mondjon, hiszen az adott kor adott miliője csak ott és csak akkor érhető meg és élhető át. A mi lett volna ha... kezdetű mondatoknak nincs létjogosultsága, mert nem történtek meg és nem valósultak meg. A geopolitikai döntések, a történelmi Magyarország országrészeinek sorsát eldöntő megállapodások a háború lezárása előtt megszülettek. A padovai fegyverszünet után csak a finomítások, pontosítások következtek, amelyeket sajnos a vesztes országok nélkül hajtottak végre. Az így kialakított határok nem lehettek igazságosak és reálisak, hiszen a győztesek érdekeinek gátlástalan érvényesülését eredményezte. Ilyen körülmények között nem a magyar politikusokon és geográfusokon múltott, hogy az általuk készített térképek eredeti elsődleges céljaikat, illetve a béketárgyalások befolyásolását nem töltötték, nem tölthették be. E térképeknek azonban még így is volt eredménye, egyes térképek politikai földrajzi, kartográfia-történeti és módszertani fogalommá váltak. A statisztikai adatok korrekt, módszertanilag új, tudományos feldolgozásával modern tudományos iskolát is teremtett. Az már más kérdés, hogy ezzel akarva-akaratlanul a trianoni békediktátum aláírása utáni évek revíziós törekvéseit alátámasztó tudományos munkák egyik alapvető háttérdokumentumai is lettek. A geográfusok közül többen országos ismeretségre tettek szert, néhányan pedig a Külügyminisztérium munkatársai lettek. Tény, hogy a magyar geográfia két világháború közötti virágzásának alapjait e geográfusok békeelőkészítő tevékenysége alapozta meg.

Irodalom

- BÁTKY ZS. – KOGUTOWICZ K. (szerk.) (1923): Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre. Budapest, A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiadása.
- BENDA J. (1920): A „Carte Rouge” históriája. Beszélgetés Gróf Teleky Pállal a párisi ötöstanács elé került térképről. Pesti Hírlap, 1920. január 22. 1.
- CHOLNOKY J. (szerk.) (1920): A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben, 1920 januárus-március havában I. kötet. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, Budapest. 574. p.
- CHOLNOKY J. (szerk.) (1921/a): A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben, 1920 januárus-március havában II. kötet. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, Budapest. 522. p.
- CHOLNOKY J. (szerk.) (1921/b): A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben, 1920 januárus-március havában III. kötet. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, Budapest. 419. p.
- CHOLNOKY J. (szerk.) (1921/c): A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben, 1920 januárus-március havában IV. kötet. Magyar Királyi Külügyminisztérium, Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, Budapest. 640. p.
- FODOR F. (1919): A békeelőkészítés földrajzi vonatkozású munkálatai. Földrajzi Közlemények, XLVIII. köt., 1–10. füzet, pp. 45–57.
- GYÖRFFY I. (1916): Moldva. Földrajzi Közlemények 1916. XLIV. kötet. 9. füzet. pp. 479–503.
- GYÖRI R. ÉS STEVEN J. (szerk.) (2016): Fodor Ferenc önéletírásai. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest.
- HAJDÚ Z. (2000): A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés, 1918–1920. Kisebbségkutatás, 9. évf. 2. sz. pp. 224–233.
- KEMÉNY GY. (1917): A földbirtok megoszlása hazánkban. Zsebatlasz 1918. (szerk. Cholnoky J.). pp. 31–41.
- KEMÉNY GY. (1916): Szerbia (Gazdaságföldrajzi ismertetés). Földrajzi Közlemények 1916. XLIV. kötet. 2. füzet. pp. 65–108.
- KOGUTOWICZ K. (1918): Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe. Földrajzi Közlemények, XLVI. köt. 7–10. füzet. pp. 320–326.
- KÓKAI S. (2010): A Bánság történeti földrajza. Nyíregyháza. 421. p.
- Magyarország új néprajzi térképe. 8 Órai Újság. 1919. február 21. 5.
- Pro Hungaria. Magyarország igazsága. Szózat a békekonzferenciához. (Szerk. Prinz Gy.) Pozsonyi Magyar Tudományegyetem, Pozsony, 1918. Eder István Könyvnyomda.
- TELEKI P. (1920): Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján. M 1 : 1 000 000. Magyar Földrajzi Intézet Rt., Budapest.
- TELEKI P. (1937): Egy néprajzi térkép. Földrajzi Közlemények, LXV. köt. 4-5. szám, pp. 60–70.

A TRIANONI ORSZÁGHATÁROK KITŰZÉSE (1921–1925)

SUBA JÁNOS

Setting the Trianon borders (1921–1925)

The operation of the committees whose task was to set the border can be divided into two phases. One of them was the 'delimitation', which means to establish and work on site the political borderline described in the peace treaty. The other was the 'demarcation', which was setting the border as a purely technical process. Points marked on the map had to be marked with real points on the spot, plus perpetuated by different border signs. After that the borderline could be measured, which actually means mapping the borderline and its surroundings in a particular lane.

The activity and moving of the committees extended only to a narrow lane on both sides of the Trianon line, which showed that they were only prepared for local adjustment.

The borderlines were divided into sections in order to share the setting, measuring and financial burden: the Czech borderline was divided into 27 sections marked with Roman numerals; the Hungarian–Romanian border into 11 sections, the Yugoslavian into 6 sections and the Austrian into 3 sections, all marked with the capital letters of the ABC.

The setting of the borderline was proceeded only slowly and in more phases in most of the sections as the committee was voting. Nevertheless, by the end of 1922 it was completed, except some minor parts. After that each border point was perpetuated with different border signs according to their importance.

The mapping of the borderline was executed in a given lane. After signing the border documents the committees were broken up as their task was finally carried out.

Bevezetés

A Kárpát medencét a Magyar királyság területe teljesen kitöltötte. A török kiűzése után a visszafoglaló háborúk során a Karlócai békében rögzítették a két birodalom a Habsburg – és benne Magyarország déli – és a Török birodalom határát. Így Magyarország déli határa, kisebb módosításokkal (még három háború után) helyreállt, amely maradt 1918-ig. A Történelmi Magyar Királyság „ezeréves” határai 1919-ben megváltoztak, amelyet az 1920. Trianoni „béke” szentesített. Így Magyarország történelmének második leghosszabb ideig fennálló határai alakultak ki.

1. Határ

A határ az egy jogi fogalom. A határmegállapítás a jövőre nézve beállított kötelezettség, amikor két ország meghatározza a köztük lévő határt, akkor fő céljuk a szilárd és végleges megoldás rögzítése. Az államhatárok kijelölésének előzménye az *attribució*s (allokációs) eljárás, amelynek célja, *döntéshozatal a meghatározott földterületek szétválasztása esetleg együvé tartozása ügyében*. Az attribució s döntéseket sokszor az érintett államok – amelyeknek a határaitól van szó – jelenléte nélkül hozzák meg. Az allokációnak lehet szerződéses és szerződésen kívüli jellege. A trianoni határok megvonásakor szerződésen kívüli jellege volt. A Felvidék visszatérésekor a két fél együtt határozta meg a területek hovatartozását.

1.1. A határmegállapítás fázisai

A határmegállapítás első fázisa rendszerint az államhatár *delimitációja*. A *delimitáción az államhatárok megvonását értjük, azaz az adott terület politikai hovatartozásának eldöntése*, amelyre a béke- vagy egyéb szerződésekben kerül sor, amikor újból megállapítják az államhatárokat. Emellett általában *meghatározzák a határvonal irányát*, és az adatokat szerződés mellékletét képező nagyméretarányú térképen is ábrázolják.

A második lépés az államhatárok *demarkációja*. *Az államhatárok demarkációján a határ térbeni megjelenítését, azok kitűzését értjük terepen az adott térségben*, amelyet rendszerint az államok kétoldalú (néhány esetben többoldalú) bizottsága hajtja végre. A demarkációs határral kapcsolatos ténykedésben, a határterületben érintett, vagy az ügyben érdekelt államok vesznek részt. Ez a demarkációs bizottság, köznapi nyelvben a határmegállapító bizottság (a továbbiakban HMB) (Suba J. 2002a). *A demarkáció eredménye a határ messziről láthatóvá tétele (abornement)*. A kitűzött határvonalat különböző határjelekkel jelölnék meg (Suba J. 2008).

A korábban elvégzett határjelölés ellenőrzését, felülvizsgálatát *redemarkációnak* nevezzük. Ami általában új határjelzések elhelyezésével, a régiékek megváltoztatásával, esetleg kicserélésével jár.

A határmegállapítás mindig **politikai döntés eredménye**, amelyet a jog köntösébe burkolnak. A nemzetközi jognak nincsenek anyagi jogi szabályai arra vonatkozóan, hogy adott esetben két állam között a határ hol húzódjék. Nem jogi, hanem politikai kérdés, hogy egy adott esetben hol vonják meg a határt.

1.2. Határmegállapító Bizottságok

A téma olyan nagy terjedelmű, amelyet nem lehet röviden ismertetni, hiszen a határkitűzés politikai és technikai kérdései külön-külön témát alkotnak. Ami mégis összeköti őket, az a határmegállapító bizottságok szerepe és működése. A bizottságok munkája két szakaszra osztható. Az egyik a békeszerződésben leírt politikai határvonal megállapítása és kijelölése a terepen (delimitáció). A másik pedig a határkitűzés (demarkáció), amely tisztán technikai művelet, amikor a térképen bejelölt pontokat a terepen igazi pontokkal kellett megjelölni, és különböző határjelekkel állandósítani. Ezt követően került sor a határvonal felmérésére, ami tulajdonképpen a határvonal és környéke térképezését jelenti a meghatározott sávban (Suba J. 2001a).

2. A határmegállapító munka elveit szabályozó legfontosabb okmányok

2.1. 1920. június 4-én, Trianonban aláírt békeszerződés cikkelyei

Magyarország új határvonalát a 27. cikk határozta meg. Ez a határleírás, igen nagy általánosságban jelzi a határvonal menetét. Oly módon, hogy a szöveges részben Ausztriával szemben 7 szakaszban; a Szerb–Horvát–Szlovén állammal szemben (ezt

a rövidség kedvéért a továbbiakban Jugoszláviának nevezem) 13; Romániával szemben 5; Csehszlovákiával szemben 27 szakaszban állapítja meg a határvonalat, vagyis ennyiszor szerepel a békeszerződésben a „helyszínen megállapítandó vonal” kifejezés. A határleírást 1:1 000 000 méretarányú térkép, a 28. cikk rögzíti.¹ A békeszerződéshez csatolt tematikus térkép 75,5x 54 cm nagyságú.²

A határvonal részletes megállapítását a békeszerződés 29. cikke a bizottságokra bízta, amelyek a Szövetséges és Társult Hatalmak, valamint az érdekelt államok képviselőiből állnak, ahogy azt a 42., a 46., az 50. és a 71. cikkelyek szabályozták. A békeszerződés 30. cikke a vízfolyásokkal megjelölt határvonalat határozza meg aszerint, hogy hajózható, vagy nem hajózható vízfolyásról van szó.

A 34. cikk azt a fontos rendelkezést tartalmazza, hogy a határköveket egymástól „látótávolságnyra” kell elhelyezni. Ez a kikötés azért volt fontos, mivel kedvezőtlen terepalakulat esetén sűrűn kellett elhelyezni a határköveket, ami jelentősen megnövelte a határkijelölés és felmérés költségeit. Ezeket a költségeket a 29. cikk szerint az érdekelt államok közösen viselték. A 35. cikk meghatározza, hogy a határrendezésre vonatkozó végleges jegyzőkönyveket, térképeket és egyéb okmányokat három eredeti példányban kell kiállítani (Suba J. 1996).

2.2. „Millerand-levél”

A magyar kormány számára a legfontosabb okmány – amely bizonyos mozgásszabadságot biztosított részére – a Szövetséges és Társult Hatalmak a magyar békedelegáció elnökéhez intézett válaszána kísérő levele, az úgynevezett „Millerand-levél” volt. Ez tulajdonképpen a trianoni határok bizonyos mérvű „revízióját” helyezte kilátásba: „...*A helyszínen megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a szerződésben megállapított határt áthelyezzék... ha a határmegállapító bizottságok... úgy vélik, hogy a szerződés intézkedései... valahol igazságtalanok, ... módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetségek Tanácsa felajánlhassa jó szolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt*

¹ A Térkép jelzete: Hadtörténeti Térképtár B XV c 321. Ugyanilyen térképet kaptak a többi országok is az általuk kötött békeszerződés kapcsán. Carte N.1 Tcheco-Slovaqie 102x56,5 cm. HT: B XIV a 50; Carte N.2 Roumanie 75,5x54 cm. HT: B III c 67; Carte 3. Yougo-Slavie 101x68,5 cm. HT: B III c 67; Autriche 80x57 cm, HT: B XIV a 4.

² A térképen ábrázolt terület északon Budweistől Stryjig, délen Fiumétől Belgrád–Turnu Severing terjed. Háromszínű: barna síkrajz, kék vízrajz, vasúthálózat, a települések nevei feketével. A brit Földrajzi szolgálat nyomta (Service Géographique Britannique) S.G.A. Az időpont: le 4/6/20/. A felirata francia és magyar. A jelkulcs franciául, angolul olaszul és magyarul megírva, 5 elem van jelölve: piros folytonos vonal: határszakaszok, amelyeket nem szüksége a helyszínén megállapítani, piros szaggatott vonal: határszakaszok, amelyeket a helyszínen kell megállapítani, piros pontozott vonal: közigazgatási határok szakaszai, zöld folytonos vastag vonal: más államok határai, zöld pontozott vonal: régi határok. A térképen piros színnel azon települések nevei, illetve piros vonallal aláhúzva és magassági pontok, amelyet a békeszerződés név szerint megemlít.

ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol ennek megváltoztatását valamelyik bizottság kívánatosnak mondja.” (Suba J. 1996).

2.3. Nyílt utasítások a határbizottságok részére

A harmadikokmány: a Nagykövetek Tanácsa által kiadott nyílt utasítások a határbizottságok részére a kísérőlevél értelmében való eljárásra. Ebben általános szinten szabályozták a határmegállapító bizottságok szervezetét, jogkörét, működésének elveit, az utasítás műszaki részében pedig a határkitűző munkálatok menetét, munkamódszerét, és elkészítendő okmányait (Suba J. 1996).

2.4. „Pótutasítások a magyarországi határmegállapító bizottságok részére”

Később a felmerülő kérdések megoldására szükségessé vált egy újabb utasítás kiadása „Pótutasítások a magyarországi határmegállapító bizottságok részére” címen. Ez 1921. június 3-án kelt. A legfontosabb rendelkezései a következők voltak: „*Elvileg a határt a helyszínen kell megvonni, úgy, amint a békeszerződés megállapította. Semmi szín alatt nem szabad... a határmódosításoknak olyan természetűeknek lenniük, hogy lényegében kérdésessé tegyék a szerződésben leírt vonalat.*” Az utasítás szabályozza azt is, hogy mikor és milyen feltételek esetén lehet a Nagykövetek Tanácsához fordulni (Suba J. 1996).

Az okmányokból láthatjuk, hogy a delimitációs és demarkációs munkálatok, keverednek össze. Az utasításokból kiderül, hogy a HMB-ok feladata két részből állt: egyik a politikai rész, tárgyalás, javaslatok, ellenjavaslatok útján a HMB-tól Magyarországra nézve a legkedvezőbb döntéseket kicsikarni, és műszaki részből, vagyis a döntés után a szükséges háromszögelésekkel, felmérésekkel kapcsolatban a határvonal kijelölése, kikarózása, azután határkövekkel való állandósítása, és az „Utasítások”-ban előírt térképek és határokmányok elkészítése (Suba J. 2001a).

3. A határmegállapító bizottságok működése

A magyar kormány a miniszterelnök tehermentesítésére 1922 augusztusában létrehozta a Határmegállapító Központot. Elnöke gróf Csáky Imre lett, akit később Szögyén László váltott fel. Négy határmegállapító bizottság alakult: a magyar–csehszlovák; a magyar–román; a magyar–szerb–horvát–szlovén; valamint a magyar–osztrák. A Határmegállapító Központnak mind a négy alá volt rendelve (Suba J. 1996).

A munkát a határvonal általános tanulmányozásával kezdték. Ennek az volt a célja, hogy megállapítsák azokat a határrészeket, amelyekre nézve pontosan lehetett alkalmazni a békeszerződés rendelkezéseit, valamint azokat a határszakaszokat, amelyek vitára adtak okot. A vitás kérdések eldöntéséig – a rend fenntartása érdekében – a békeszerződés által megállapított határt fogadták el ideiglenes határu (Suba J. 2002b).

4. Elvek és a gyakorlat

4.1. Kísérőlevél értelmezése

Nézzük meg hogyan érvényesültek a határmegállapító bizottságok elvei a gyakorlatban. A „kísérőlevél”, amelyhez a Magyar kormány nagy reményeket fűzött, a gyakorlatban csekély értékűnek bizonyult: általában a magyar fél hátrányára értelmezték, és a bizottságok munkájának szabadságát is a magyar fél kárára korlátozták. Például feltartóztatták a magyar futárokat, megtiltották a rejtjeles üzenetek küldését, vagyis minden eszközzel gátolták a híráramlást (*Suba J. 2002b*).

A „kísérőlevelet” mindegyik határmegállapító bizottság másképpen értelmezte. A magyar–szerb–horvát–szlovén bizottság szerb biztosa kereken kijelentette, hogy kormánya a kísérőlevelet nem ismeri el, és nem vesz részt olyan tárgyalásban, amely a trianoni vonaltól eltérő határra vonatkoznék. A bizottság többi tagja is kizártnak tartotta, hogy egy-egy nagyobb községet vagy területet a magyaroknak ítéljenek (*Suba J. 1999*).

A magyar–cseh bizottság elnöke csak a kapott utasításokat fogadta el. Bár elismerte, hogy a „kísérőlevél” alapján a magyarok kívánhatnak új határvonalat, de azt kérte, hogy a levélnek ne csak a magyarokra kedvező intézkedéseit vegyék figyelembe. A magyar–cseh bizottság többi tagja elismerte: a „kísérőlevél” jogot ad a határkiigazításra a határ egész hosszában, ragaszkodtak azonban ahhoz, hogy a magyar fél olyan határjavaslatot terjesszen elő, amely legalább részben elfogadja a trianoni határt. A bizottság azt akarta elérni, hogy a magyarok önként fogadják el a trianoni vonal egyik vagy másik szakaszát; ez hivatkozási alapul szolgálhatott arra, hogy a trianoni vonal egyes szakaszainak az elfogadása a magyarok részéről önként, minden külső erőszak alkalmazása nélkül történt (*Suba J. 1997a*).

A magyar–osztrák bizottság alapelve az volt, hogy „*semmi szín alatt sem szabad a határmódosításoknak olyan természetűeknek lenniük, hogy lényegében kérdésessé tegyék a szerződés által leírt vonalat*”. A bizottság elnöke ezt – más határmegállapító bizottságoktól eltérően – úgy értelmezte, hogy jogában áll átcsatolni egy határvonal menti községet, amelyet a békeszerződésben név szerint is megemlítenek (*Suba J. 1997b*).

4.2. „A béke alapja” elv és értelmezése

A határmegállapító bizottságok működésében mindinkább előtérbe került a „béke alapja” („*basé du traité*”) elve. Eszerint egyik fél sem támadhatja meg különféle javaslatokkal a béke alapjait. Az ilyen természetű javaslatokat nem fogadják el tárgyalási alapul sem. A gond csak az volt, hogy a „béke alapja” (bázisa) értelmezésében és az alap megállapítása körül is részben eltérő vélemények és felfogások alakultak ki az egyes bizottságokban.

Ezek röviden a következők voltak: A magyar–jugoszláv bizottság a stratégiai pontokat, nagyobb településeket, városokat, vasúti fővonalakat, vasúti csomópontokat vagy a katonai jelentőségű terepszakaszt és a hármashatárpontot tekintette a béke bázisául (Suba J. 1999). A magyar–csehszlovák bizottság a trianoni vonalhoz ragaszkodott, amelytől egyes helyeken eltérni elsősorban gazdasági okokból lehet (Suba J. 1997a). A magyar–román bizottság kezdetben mereven ragaszkodott a békeszerződésben kijelölt és leírt határvonalhoz, nem is akart tárgyalni. Erre a magyar kormány visszahívta képviselőit a határmegállapító bizottságból. A román fél és a bizottság ezután rögzítette a „béke alapját”, amely nem más, mint az Arad–Nagyszalonta–Nagyvárad–Szatmárnémeti vasútvonal, ezt a bázist szerintük nem szabad áttörni.³ Emellett egyetlen települést sem adnak vissza, amelyet a békekonferencia nekik juttatott. A Nagykövetek Tanácsa jóváhagyta ezt a román értelmezést (Suba J. 2000).

A magyar–osztrák bizottság úgy vélte, hogy a „béke alapját” nem lehet holmi földrajzi momentumoktól (vasút, folyó stb.) függővé tenni, hanem csak azoktól az alapelvektől, amelyek az Antantot vezették a határok megvonásban (Suba J. 1997b). Itt azokra az etnikai, gazdasági érdekekre gondolhatunk, amelyeket a „kísérőlevél” is hangoztatott.

A bizottságok által vallott elvekből az következett, hogy csak olyan javaslatokat fogadtak el és tettek meg tárgyalási alapnak, amelyek megfeleltek felfogásuknak a „béke alapjáról”. Minden javaslatot ebből a szempontból mérlegeltek. Különösen állt ez a magyar–román bizottság működésére (Suba J. 2000). A „béke alapjának” elve miatt nőtt meg a helyszíni szemlék fontossága. Ezek azt a célt szolgálták, hogy a bizottságok közvetlen tapasztalatokat szerezzenek egyes határszakaszok gazdasági helyzetéről. A szemlék tervezésénél nem vették figyelembe az etnikai helyzetet, de a gyakorlatban a bizottságok sokszor a nyílt terror ellenére is mindenütt tapasztalhatták a lakosság érzelmeit (Suba J. 2010b). Ez különösen a gazdasági tovább fejlődés kérdéseinek felvetésekor nyilvánult meg, amit számos tanulmány, emlékirat, feljegyzés tanúsít.

4.3. közvetlen tárgyalások

A közvetlen tárgyalások – mert ezekre is sor került az érdekelt államok között – semmilyen eredményt nem hoztak. A románokkal folytatott tárgyalás teljesen meddő maradt, a magyar kormány a merev román álláspont miatt egyetlen települést sem tudott visszaszerezni. A szerbek területi követeléseit pedig Vassel ezredes, a magyar bizottság vezetője így magyarázta: „Az antant-biztosok... nem értették meg, hogy a magyar kormány a trianoni vonalat köteles elfogadni, de más olyan vonalra saját jószántából sem vállalkozhatik, amely magyar községeket juttat át az SHS. államhoz” (Suba J. 1999).

---

³ A vasútvonal elsősorban, mint katonai tényező, másodsorban a megszállt területeket az anyaországgal összekötő vonal játszott szerepet a határkijelölésben. Ez a tény a határ menti vasútvonal biztonsági sávjának (szélességének) megállapításakor derült ki. A románok ragaszkodtak a 300 méterhez, mint biztonsági sávhoz, míg a magyarok esetében 30-50 métert is elegendőnek találtak (Suba J. 2000).

A határmegállapító bizottságok gyakorlata megmutatta, hogy a „kísérőlevél” magyaroknak kedvező kitételeit már a bizottságoknak kiadott utasítások csökkentették. Később olyan értelmezést adtak az utasításoknak – a „kísérőlevélről” ekkor már szó sem esik –, amely szerint a másik érdekelt hatalom ugyanúgy követelhet a még magyar területekből, mint a magyarok a „megszállt területekből”. Ez is azt bizonyította, hogy az Antant letért a „kísérőlevél” elvi álláspontjáról és a neki kényelmesebb kisantant-felfogást tette magáévá, vagyis semmiféle kedvezményt nem adott a magyaroknak (*Suba J.* 1996).

Az a tény, hogy a bizottságok tevékenysége és mozgása a trianoni vonal mindkét oldalán csak egy szűk sávra terjedt ki, azt mutatta, hogy csak helyi jellegű kiigazításokra voltak felkészülve, illetve kaptak engedélyt. Ez azonban azt is jelentette, hogy a határkiigazítás, ha a helyi gazdasági érdekek megkövetelik, a magyar oldalra is kiterjedhet. Ez a szűk mozgáslehetőség megfelelt a „béke alapját” illető különböző bizottsági értelmezéseknek is. A bizottságok által képviselt elvek és utasítások leszűkítették és korlátozták a magyar igényeket és törekvéseket. Ennek ellenére a magyar fél úgy értelmezte a trianoni vonalat, hogy lehetőleg kitolja a határt, mert ha a Népszövetség nem fogadja el a magyar javaslatokat, akkor a trianoni vonal marad a végleges határ.

A bizottságok minden ténykedését befolyásolta az a tény, hogy az utódállamok általános és helyi gazdasági érdekeit tartották szem előtt. Ez sajnos minden esetben Magyarország rovására történt, mivel abból a felfogásból indultak ki, hogy Magyarország a jelen helyzetében is életképes állam. Emiatt a határvonal tanulmányozása során pl. a nemzetiségi viszonyok elbírálását másodrendű kérdéssé tették. Kisebb, lényegtelen kérdésekben helyt adtak a magyar álláspontnak, támogatták azt, de a lényeges kérdésekben a bizottság tagjai a franciák által támogatott másik fél javára döntöttek (*Suba J.* 2002b).

4.4. Elért eredmények

A határmegállapító bizottságok gyakorlati tevékenységének eredménye – bár komoly határkiigazítás az utódállamok ellenkezése és a Nemzetek Szövetségének tehetetlensége miatt nem történt – a következő:

- a magyar–csehszlovák határon 10 014 kataszteri hold,
- a magyar–román határon 16 947 kataszteri hold,
- a magyar–jugoszláv határon 34 000 kataszteri hold,
- a magyar–osztrák határon 19 756 kataszteri hold területi nyereség a magyar fél számára (*Suba J.* 1997a, 1997b, 1999, 2000).

Ezen felül a magyar–osztrák határon az 1921. december 14–16-án megtartott soproni népszavazás során, a velencei egyezmény értelmében 44 628 kataszteri hold került vissza. Összességében tehát az osztrák határszakaszon 64 384 kataszteri holdnyi területnyereség volt (*Suba J.* 1997b).

5. Műszaki munkálatok

A határmegállapító bizottságoknak, illetve az érdekelt államok delegációinak legfontosabb feladata az újonnan megállapított határvonal kitűzése, határjelekkel való állandó megjelölése, számszerű felmérése, térképezése és a határleírási jegyzőkönyvek elkészítése volt. Erre a célra az érdekelt államok mindegyike a bizottság rendelkezésére bocsátotta a szükséges mérnököket (*Suba J. 2017a*).

A Nagykövetek Tanácsának utasítása nem volt alkalmas a munkálatok műszaki vonatkozású részeinek egyértelmű szabályozására, ezért minden egyes bizottság műszaki végrehajtási utasítást dolgozott ki. Anélkül, hogy részletesen ismertetném az egyes bizottságok utasításait, csak általánosságban jegyzem meg, hogy ezek az 1904-es magyar felmérési utasításnak a határ megállapítására vonatkozó rendelkezésein alapultak (*Suba J. 2017b*).

5.1. A határvonal szakaszolása

A határvonalakat a kitűzés, felmérés és az anyagi teherviselés megosztása érdekében szakaszokra osztották fel: a csehszlovák határvonalat 27 szakaszra, amelyeket római számokkal jelöltek; a magyar–román határt 11, a jugoszláv határvonalat 6, az osztrák határt 3 szakaszra osztották fel, ezeket az abc nagybetűivel jelölték meg.

A magyar–csehszlovák határvonal műszaki munkálatai során a bizottság a teljes, 805 km hosszú határvonalat 19 úgynevezett munkaszakaszra osztotta fel. Az egyes szakaszok hossza 30-50 kilométer között váltakozott, mindegyiken egy-egy magyar és cseh mérnök közösen végezte a munkáját (*Suba J. 1997a*).

A jugoszláv határon felosztották egymás között a határvonal műszaki munkálatait. Magyar érdekeltségű lett az A, a C és az E jelű határszakasz, jugoszláv érdekeltségű a B, a D és az F jelű. Az érdekeltség itt egyrészt az anyagi teherviselést jelentette: a geodéziai munkálatok anyagköltségeit, a határokmányok elkészítését, sokszorosítását stb., másrészt azt, hogy melyik ország mérnöke végzi és ellenőrzi a földmérési és kitűzési munkálatokat (*Suba J. 1999*).

A magyar–osztrák határon a helyszíni költségek megosztása céljából és a munkafolyamat célszerűbbé tétele érdekében mind a három határszakaszt 6 alszakaszra osztották fel, amelyeken felváltva dolgoztak a magyar és az osztrák felmérési osztályok. Az egész határvonal egyik felét a magyar, a másikat az osztrák műszaki személyzet mérte fel (*Suba J. 1997b*).

5.2. A kitűzés

A következő szakaszban történt meg a határvonal kitűzése. A határmegállapító bizottság kijelölte az egyes szakaszokban a határvonalat és arról részletes leírást adott a bizottság műszaki csoportjának. E leírás kézhezvétele után az első feladatuk

a már megszavazott határvonalrészeknek fakarókkal való megjelölése volt. A kijelölésnek szigorúan a kiadott utasításoknak megfelelően kellett történnie. A kijelölés után a bizottság tagjai bejárták a határszakaszt és megvizsgálták az ideiglenes kitűzést, hogy az valóban megfelel-e a megállapított határvonalnak, továbbá a kiadott műszaki utasításoknak. A megbízottak a vizsgálat lefolyásáról, a vizsgálat során felmerült észrevételekről, az esetleges javításokról, egyes kérdésekről jegyzőkönyvet vettek fel, és azt beterjesztették a bizottsághoz. A határvonal kijelölése a legtöbb szakaszon csak lassan és részletekben történt meg, ahogy azt a bizottság megszavazta. Mindemellett egyes kisebb részek kivételével 1922 végére megtörtént a határvonal kijelölése (*Suba J.* 1996, 1997a, 1997b, 1999, 2000).

6. határjelek

Ennek felülvizsgálata után megkezdődhetett a határvonal állandósítása határjelekkel. Ez az egyes határpontok jelentősége szerint különböző határjelekkel történt. A legváltozatosabb határjelekkel a csehszlovák határon találkozhattunk, ezek a következők voltak: hármas határoszlop, szakaszhatárkő, főhatárkő, mellékhatárkő, közbeiktatott határkő, faoszlop, határdomb, határfa (*Suba J.* 2001b).

A román határon a jóváhagyás után a határkarók helyére vasbeton határköveket helyeztek el, úgy, hogy minden 300-500 méterre egy-egy főhatárkővet helyeztek le, s a közöttük húzódó határrész kisebb töréseit úgynevezett mellékhatárkövekkel állandósították. A munkálatok alatt egy külön betonállandósító osztály működött, mert szükségessé vált, hogy beton alaplappal lássák el az Ecsedi-láp területén levő határköveket. 106 fő- és 172 mellékkövet láttak el alaplapokkal, ehhez 15 425 db téglát és 11 510 kg cementet használtak fel (*Suba J.* 2011a). A mocsaras határrészekben határkövek helyett táblával ellátott fapilótákat helyeztek le. A magyar és a román határbizottság együttesen, Romániában vásárolta meg a pilóták lehelyezéséhez szükséges faanyagot: 200 nagy és 20 kis tölgyfaoszlopot, tekintettel arra, hogy ott a faanyag majdnem 50%-kal olcsóbb volt. A mezőtelegdi impregnáló telepen kreozottal telítették az oszlopokat, hogy tartósabbak legyenek. A pilóták beverését egy román utászkülönítmény végezte el (*Suba J.* 2011a).

Az osztrákok a határvonal minden törését kövekkel akarták állandósítani. Ez azt jelentette volna, hogy sok helyen egymástól néhány méterre kellett volna a köveket felállítani. Ez a felvetés hetekig tartó vitára adott alkalmat. A műszaki utasítás 200 méter távolságot írt elő. A magyar fél a 100 méteres távolságot javasolta, ami 50%-os kötőbületet jelentett. A főköveket egy kilométer távolságra állították fel, százméterenként pedig közönséges határköveket helyeztek le, amelyeket folyamatosan számoztak. A határkövek esetében a magyar fél a műkövet javasolta, ezt az osztrákok előbb elfogadták, később olcsósága miatt tiltakoztak ellene. A magyar kormány azonban a már kiírt pályázat eredményeképpen megrendelte a műköveket. A vita egyezséggel zárult: azokon a határszakaszokon,

ahol a magyarok dolgoztak, műköveket, az osztrákoknak kiutalt szakaszokon termésköveket használtak (*Suba J.* 1997b).

A jugoszláv határszakaszon az ideiglenes határt jelölő karókat, később a határköveket 300-400 méterenként kellett elhelyezni. A határkövek közötti töréseket (hajlatokat) határdombbal jelölték (*Suba J.* 2011b).

A csehszlovák határszakaszon a határvonal kijelölése és határkövekkel való megjelölése után felmerült annak szükségessége, hogy az addig használt, annak idején a helyi hatóságok által a két állam között ideiglenesen megállapított, úgynevezett „demarkációs vonalat” a már akkor kikövezett vonalra kell áttenni. Ez azután a két bizottság megegyezése alapján – a salgótarjáni és a nagypaládi szakaszok kivételével – az egész határvonalon egyszerre, 1923. szeptember 10–11-én a helyi hatóságok és a két bizottság megbízottjainak jelenlétében meg is történt (*Suba J.* 1997a).

7. Határokmányok

7.1. A magyar–csehszlovák határszakasz határokmányai

A határvonal 1:25 000 méretarányú határtérképe 68 szelvényből áll. A határ mentén mindkét oldalon 100-100 méteres sávban mutatja be, a határvonal menetét. A vízi határ – a Duna-szakasz – térképe kétféle méretarányban készült el. A hivatalos álláspont szerint a 46 darabból álló 1:5 000 méretarányú térképek képezik hivatalosan a határdokumentumok egyik részét. A Duna szakasz 1:2880 méretarányú térképei 1922–1925 között készültek el 115 szelvényen (*Suba J.* 2003).

Az 1:2880 méretarányú határtérképű, az állami földmérés szelvénybeosztásának megfelelő szelvényeken történt. A Dunát – a II. szakaszt – kivéve, az egész határvonalat 278 szelvényen térképezték fel. A térképszelvényeket határszakaszonként, külön-külön számozták meg, mint ahogy határszakaszonként külön is térképeztek (*Suba J.* 2001).

A részletes határleírás szintén a határszakaszoknak megfelelően, 27 külön füzetből áll. A füzetek a határszakaszok eltérő hosszúsága miatt különböző oldalszámúak. A határleírás 13 szempont szerint írja le a határvonalat (*Suba J.* 20017b).

A határtérképeket és a határokmányokat a HMB 1925. május 15-én Brünnben tartott utolsó ülésén a bizottság tagjai aláírták és lepecsételték. A jegyzőkönyvek aláírásával Magyarország a trianoni szerződésbeni köteletségét teljesítette, és az északi szakasz határmegállapítása jogilag befejeződött.

7.2. A magyar–román határszakasz határokmányai

A magyar–román határvonal 10 határszakaszának térképeit egy tékában – külön laponként – tárolták. A román határvonal „atlasza” a következőket tartalmazza:

- 1 db címlapot, db 1:375 000 méretarányú határvázlatot, amelyben az 1:5000 méretarányú térképszelvények száma, az egyes szakaszok szerinti felosztással.
- 1 db francia, magyar, román nyelvű jelmagyarázatot az 1:5000 méretarányú térképekhez.
- 126 db 1:5000 méretarányú térképszelvényt, amelyen, a határvonalon fekvő határjelek vannak helyzetüknek megfelelően berajzolva számaik és megnevezésük feltüntetésével.

A magyar–román határt 126 térképszelvény fedi le, amelynek számozása folyamatos és délről észak felé halad, budapesti sztereografikus vetületi rendszerben készültek. A térkép a határvonaltól jobbra és balra egy 100-100 m széles sávot ábrázol (*Suba J. 2006*).

A határokmányok szöveges leírását két részre oszthatjuk: a határvonal tényleges leírására, valamint a geodéziai leírásra. A részletes határleírás határszakaszonként, magyar, francia, román nyelven készült el, úgyhogy minden oldalon, három nyelven, vagyis három hasámban található a szöveg. A határleírás legfontosabb része a 37 oszlopból álló határjelek regisztere, („A Registre d’abornement”). Ez a határkövek gyors és pontos beazonosítását szolgálja (*Suba J. 2017b*).

Határszakaszonként külön táblázatba foglalták össze a háromszögelési pontok földrajzi leírását, valamint a háromszögelési pontok koordinátáit. 1925. június 27-én a HMB tagjai aláírásukkal és pecsétjükkel látták el a határtérképek és a határregiszterek, 28-án az 1:200 000 méretarányú áttekintő térképek három-három példányát. A jegyzőkönyvek aláírásával a déli szakasz határmegállapítása jogilag befejeződött (*Suba J. 2000*).

7.3. A magyar–jugoszláv határszakasz határokmányai

A határtérképek számozása határszakaszonként külön történt meg. A térképek tartalmukat, jellegüket tekintve inkább határvázlatok. A úgynevezett „méréteket tartalmazó felvételi előrajzok” képezik a határmegállapítási eredményeket. Ezek a „határkitűzési vázlatok” a kataszteri térképek nagyításával és kicsinyítésével készültek el, 13 méretarányban. A térképek méretaránya egy adott szakaszon belül is változik. A határvonalról 261 darab határvázlat született, 198 db szelvényen (*Suba J. 2010b*). A határvonal térképeinek vetületei is többfélék: az A és a B szakasz egy része a hengervetület középső, a B szakasz másik része és a C szakasz hengervetület déli rendszerében, a D, E és az F szakaszok a sztereografikus vetület budapesti rendszerében készültek el (*Suba J. 2011b*).

A határvonalról nagyobb méretarányú 1:2880 vagy 1:5000 méretarányú térkép nem készült. A határtérképek (vázlatok) melléktérképei az 1:25000 méretarányú a III. katonai felmérésből származó – a határvonalat ábrázoló – kivágatok.

Ezek eltérő nagyságúak, a határvonal és a határjelek száma pirossal van rányomtatva (Suba J. 2010b).

A határvonal leírása is szakaszonként történt meg. A francia eredeti szövegről hiteles fordítás készült magyar és szerb nyelven. A határleírás a határvonal szöveges rögzítését tartalmazza. A határleírás végén egy megjegyzés van: „Eltérés esetén a szöveg és a térkép adatai között a térkép adatai a mérvadók.” (Suba J. 2018).

7.4. A magyar–osztrák határvonal határokmányai

A Nagykövetek Tanácsa által jóváhagyott új országhatár leírása és térképen való rögzítése során a következő okmányok keletkeztek:

- 3 db 1:200 000 méretarányú térképszelvénybe a határvonal piros vonallal berajzolva,
- 10 db 1:75 000 méretarányú térképszelvénybe a határvonal piros vonallal berajzolva és a főkövek számával feltüntetve,
- 13 db 1:25 000 méretarányú határvonalat ábrázoló térképmű, a határvonal-tól mindkét oldalon 1-1 km távolságra helyszínelve. A határvonal piros vonallal feltüntetve, a főkövek számozva,
- 180 darab 1:2880 méretarányú határtérképmű, amelynek számozása folyamatos, és északról dél felé halad.

A térképmű két vetületben készült: Az A I–VI. és a B. I–V. alszakaszok sztereografikus vetület budapesti rendszerben, a B. VI. és a C. I–VI. alszakaszok hengervetület középű rendszerében készültek (Suba J. 1997b).

Az osztrák határszakasz szöveges leírását alszakaszonként készítették el, vagyis 18 darabból áll. Három – magyar, német és francia – nyelven készült el, amelyet távolról, a fedőborító színéről is meg lehet ismerni (Suba J. 2010b).

A határokmányok elkészítése után a HMB 1924. augusztus 20-án tartotta utolsó ülését, ahol az öt állam (Japán biztos nem jelent meg) megbízottai aláírták az eleborátumokat és a térképeket. Ezután a bizottság kimondta feloszlását.

Összegzés

A határtérképek elkészítése lehetővé tette, hogy a pontosan megmérjék Magyarország államhatárának hosszát ± 1 km pontossággal. A határhossz-megállapítás a határmegállapító bizottságok részletes határleírásai és a nagyméretarányú határtérképei alapján történt. A határleírások a határkövek közti távolságokat cm-re pontosan megadják. Az egyes szakaszok határhosszát e megadott hosszértékek összeadásával nyerték, és térképen egyszeri leméréssel ellenőrizték. Azokon a határszakaszokon, ahol a határkövek nem magán a határvonalon állnak, ott a határvonal hosszát a térképről való leméréssel határozták meg. Minden

távolságot kétszer mérték meg, és végleges értékül a két mérés számtani középértékét vették. (Ez a mérés 78 munkanapot, két ember másfél hónapi munkáját vette igénybe.) A munkát az Állami Térképészet szerkesztő osztálya végezte el 1931-ben. Térképészeti anyagok alapján kb. ± 1 km-es pontossággal megállapították Magyarország határhosszát, amely a trianoni békeszerződés nyomán összesen 2266 km 297 m ± 1009 m (Suba J. 2016).

A határmegállapító bizottságok műszaki munkájának eredményeképpen így alakult ki Magyarország „trianoni határa”, amely történelmi mércével mérve fiatalnak tekinthető.

1. táblázat. A trianoni Magyarország határainak hossza

Csehszlovák határszakasz	A szakasz hossza	
I.	4 km	611 m
II.	156 km	91 m
III.	43 km	431 m
IV.	16 km	225 m
V.	108 km	142 m
VI.	8 km	790 m
VII.	16 km	356 m
VIII.	21 km	920 m
IX.	54 km	17 m
X.	15 km	222 m
XI.	12 km	527 m
XII.	46 km	143 m
XIII.	22 km	623 m
XIV.	20 km	300 m
XV.	12 km	156 m
XVI.	9 km	231 m
XVII.	35 km	946 m
XVIII.	10 km	999 m
XIX.	67 km	17 m
XX.	21 km	295 m
XXI.	5 km	980 m
XXII.	10 km	627 m
XXIII.	27 km	316 m
XXIV.	22 km	433 m
XXV.	25 km	709 m
XXVI.	10 km	955 m
XXVII–XXVIII.	22 km	52 m
Összesen	828 km	627 m

Román határszakasz	A szakasz hossza	
L	57 km	402 m
K	36 km	680 m
H	52 km	358 m
G	32 km	91 m
F	45 km	327 m
E	32 km	772 m
D	62 km	423 m
C	35 km	025 m
B	41 km	567 m
A	35 km	888 m
Összesen	431 km	531 m

Jugoszláv határszakasz	A szakasz hossza	
F	43 km	858 m
E	133 km	114 m
D	89 km	595 m
C	86 km	429 m
B	178 km	7 m
A	99 km	619 m
Összesen	630 km	622 m

Oszták határszakasz	A szakasz hossza	
C	140 km	544 m
B	126 km	366 m
A	108 km	607 m
Összesen	375 km	517 m

Határszakasz	A szakasz hossza	
Csehszlovák	828 km	627 m
Román	431 km	531 m
Jugoszláv	630 km	622 m
Osztrák	375 km	517 m
Összesen	2266 km	297 m

Irodalom

- SUBA J. (1996): Magyarország határának kitzúzése és felmérése 1921–1925 között (A határmegállapító bizottságok működése) I–IV. pp. 1–1002. Doktori disszertáció (kézirat.) II. k.
- SUBA J. (1997a): A magyar–csehszlovák határ helyszíni megállapítása és kitzúzése 1921–1925 között In: Limes X. évf. 28. szám. 1997. 2. szám, pp. 29–41.
- SUBA J. (1997b): A magyar–osztrák határ kitzúzése és határokmányai. In: „Magyarok maradtunk” 1921–1996. Konferencia a Soproni népszavazásról. A Soproni Szemle kiadványai Új sorozat 20. (szerk.: Turbuly É.), Sopron. pp. 71–82.
- SUBA J. (1999): A Jugoszláv királyság északi határának kitzúzése (A Magyar–Jugoszláv Határmegállapító Bizottság működése 1921–1924). In: Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve 43. (1998) (szerk.: Uhertovich Á.), Pécs. pp. 223–242.
- SUBA J. (2000): A trianoni magyar–román határ kitzúzése 1921–1925. In: Frisnyák S. (szerk.): Pótfüzet Az Alföld történeti földrajza c konferenciakötethez. A Nyíregyházán 2000. április 18–19-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyháza. pp. 47–55.
- SUBA J. (2001a): A magyarországi határváltozások végrehajtói – a Határmegállapító Bizottságok a XX. században. In: Tanulmányok a XIX–XX. század történetéből. ELTE 273. p.
- SUBA J. (2001b): A magyar–csehszlovák határszakasz határköveinek története 1921–1925. In: A Nógrád Megyei Múzeumok évkönyve 2001. (XV. kötet). Balassagyarmat–Salgótarján. pp. 31–49.
- SUBA J. (2002a): Az államhatár fogalmának változásai a magyar földrajzi szakirodalomban. In: Reményi P. (szerk.): Az Integrálódó Európa politikai földrajza. III. magyar politikai földrajzi konferencia, Pécs, 2002. november 7–8. PTE TTK FI, Pécs. 2004. pp. 125–129.
- SUBA J. (2002b): Egy határmegállapító bizottság anatómiája: a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság szervezete 1921–1925. In: Pásztor C. (szerk.): „Ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota. pp. 199–224.
- SUBA J. (2003): A Duna, mint határfolyó. In: Frisnyák S. – Tóth J. (szerk.): A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza. Nyíregyháza–Pécs. pp. 305–314.
- SUBA J. (2006): A trianoni magyar–román határszakasz térképei és leírása. In: Kiss A. – Mezősi G. – Sümeghy Z. (szerk.): „Táj, környezet és társadalom”. Landscape, Environment and Society. Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor-asszony tiszteletére. Szeged. pp. 611–617.
- SUBA J. (2008): Államhatárok – a földrajzi tér elválasztása. In: Szabó J. – Demeter G. (szerk.): Geographia generalis et specialis Tanulmányok a Kádár László születésének 100. évfordulóján rendezett tudományos konferenciára. Debrecen. pp. 381–386.
- SUBA J. (2010a): A trianoni csehszlovák határmegállapítás egyik mozzanata: a politikai határbejárás. In: Közép-Európai Közlemények. III. évf. 3. szám. No. 10. 2010/3. pp. 80–89.
- SUBA J. (2010b): A „Trianoni határ” határokmányai. In: A Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására közleményei II. évf. 2–3. Szám (No. 3–4), Szeged. pp. 308–321.

- SUBA J. (2011a): A magyar–jugoszláv határszakasz határköveinek története 1921–1932. In: Közép-Európai Közlemények 2011/2. száma (IV. évf. 2. szám, No. 13.). pp. 52–59.
- SUBA J. (2011b): A trianoni magyar–román határszakasz határjeleinek története 1921–1940. In: Történeti Tanulmányok Studia Historica 13. Móra Ferenc Múzeum évkönyve (szerk.: Zombori I.), Szeged. pp. 147–172.
- SUBA J. (2016): A Trianoni Magyarország határainak hossza és területe. In: Történeti Földrajzi Közlemények 4. évf. 3–4. szám, 2016. pp. 150–167.
- SUBA J. (2017a): Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében. A magyar–csehszlovák határszakasz. In: Catastrum 4. évfolyam (2017), 3. szám. pp. 29–41.
- SUBA J. (2017b): Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében. A magyar–román határszakasz. In: Catastrum. 4. évf. (2017), 4. szám. pp. 55–64.
- SUBA J. (2018): Az Állami Felmérés szerepe a trianoni határ kitűzésében, felmérésében. A magyar–jugoszláv határszakasz. In: Catastrum V. évf. (2018), 1. szám. pp. 26–40.

A HATÁR-STÁTUSZ HATÁSA A MAROS MEDERFEJLŐDÉSÉRE

KISS TÍMEA¹ – FEHÉRVÁRI ISTVÁN² – NAGY JUDIT¹ – SIPOS GYÖRGY¹

The effect of country border on the channel and floodplain development of the Maros River

The Maros River was regulated by cut-offs in the 19th century, however the continuation of the works was ceased by the Trianon Treaty in 1920. Since the treaty, its 22.7 km long section creates a border between Hungary and Romania, and only its 28.3 km length is located entirely in Hungary. According to the Trianon Treaty no further engineering works were allowed in the border-section, however the Hungarian section was regulated further on by groynes and revetments. The aim of the present study is to compare the channel development and land-cover changes of the two sections. The border section developed without further direct human impact, thus in response to the 19th c. regulation works the channel widened, and mid-channel bars and islands appeared in the over-widened sections. However, the Hungarian section was regulated further on, therefore it is much narrower, with considerable less bars and islands. While in the Romanian sections the land-cover of the floodplain remained almost the same as it was in the late 19th c., the Hungarian floodplain was forested and invasive species spread, thus the vegetation roughness increased by fourfold. The hydrological model results suggest, that the higher roughness is responsible for higher flood peak levels, higher in-channel flow velocity, and lower overbank flow velocity. In the future the comparison of border- and non-border-sections is advised for better understanding the channel development and flood risk of rivers, and for developing sustainable river training plans. (**Keywords:** border status, response on human impact, island development, channel width, flood risk)

1. Bevezetés

A vízgyűjtők peremeit jelző vízvásztó gyakran fut hegycsúcsokon és hegygerinceken át, és esik egybe évszázadokon át állandó történelmi országhatárokkal. A Kárpátok gerince és legmagasabb csúcsai a nagyobb folyóink vízgyűjtőjét határolják, ugyanakkor hosszú évszázadokon át államhatárt is jeleztek. A 19. században az ország ezen természeti adottságainak megfelelően született meg Vásárhelyi Pál Tisza szabályozási terve (*Vásárhelyi* 1845), ami egyértelműen vízgyűjtő-alapú gondolkodást tükrözött (*Vágás* 2007), és ezzel majd egy évszázaddal megelőzte korát. Fontos elv volt, hogy a vízrendszer egységet alkot, és a felsőbb szakaszokon és rész-vízgyűjtőkön zajló változások (pl. mederszabályozás, erdőirtás) az alsóbb szakaszok vízjárását és mederfejlődését is befolyásolják. Bár a Vásárhelyi-féle „*A Tisza folyó általános szabályozása*” c. terv főként a folyók mederrendezésére

¹ SZTE, Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged 6722, Egyetem u. 2–6., kisstimi@gmail.com, nagy.judit19@gmail.com, gysipos@geo.u-szeged.hu

² ATIVIZIG, Szeged, 6720, Stefánia 4., FehervaryI@ativizig.hu

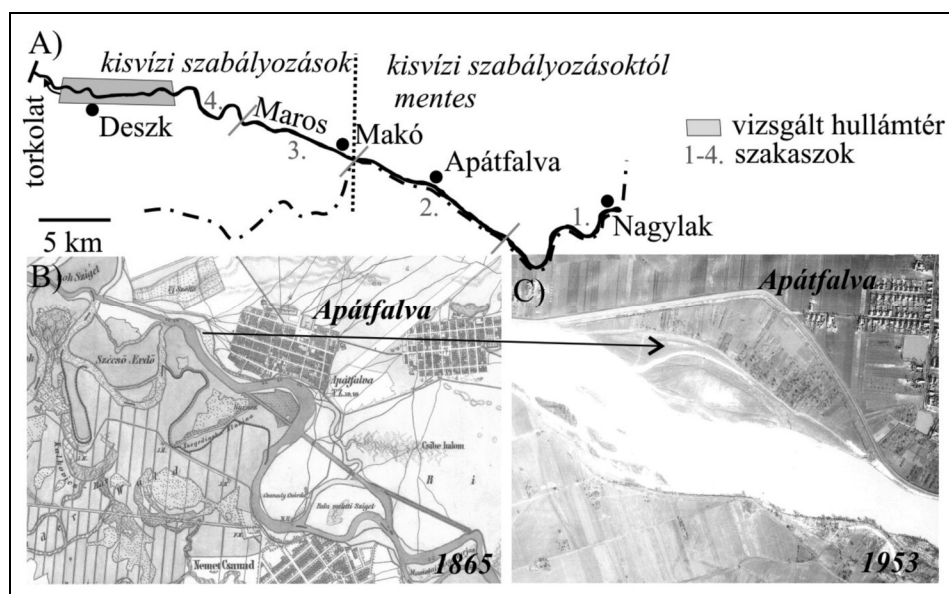
és az árvízvédelmére fókuszált a mai országhatárokon kívül eső szakaszokon is, de felmerült benne a vízgyűjtők felsőbb részeinek rendezése is (Vágás 2007). Azonban ezt csak a 19. század végén kezdte el részletesen kibontani Kvassay és Hieronymi (1888–89). Például javasolták a vízgyűjtők hegyvidéki régióiban az erdők arányának fenntartását illetve növelését, ami a hirtelen hóolvadás vagy esőzések lassabb lefolyását eredményezte volna, azaz a nagy árhullámok kialakulásának elkerülését az alföldi területeken. Indítványozták a folyók felső szakaszain árvízviszatarató tározók építését is, és így az alsóbb szakaszok árvízveszélye mérséklődhetett volna.

Az előre megtervezett lépések alapján a 19. sz. közepétől a század végéig el is készült a Tisza és főbb mellékfolyóinak mederszabályozása a kanyarulatok átvágásával, és az ármentesítési munkák is befejeződtek a gátak megépítésével (Lászlóffy 1982). A tervek szerint ezeket a lépéseket követte volna a kisízi mederszabályozás (sarkantyúkkal és partbiztosításokkal), az öntöző- és belvízelvezető rendszerek kiépítése, a felső vízgyűjtő erdősítése és az árvízi tározók építése. Azonban már ezeket a munkálatokat, és így a teljes vízgyűjtő rendezését meghiúsította az ország széthullása az I. világháborút lezáró Trianoni Békeszerződést követően. Így a már elvégzett meder- és ártérszabályozási munkákat nem követték a tervezett további egységes munkálatok. Azóta az utódállamok mindegyike a saját elvei szerint avatkozik be a folyók életébe, végez mederrendezést vagy határozza meg az ártér használatát. Ugyanakkor a Békeszerződés értelmében a határszakaszokon az államok nem, vagy csak minimális mértékben végezhetnek mederszabályozást, mivel egy-egy jó helyen beépített sarkantyú segítségével a sodorvonal eltolható lenne az egyik ország irányába, s így a másik ország akár nagy területeket is nyerhetne.

A Maros az egyik legkorábban szabályozott folyónk. Síksági szakaszán a 18. századi kisebb volumenű és helyi jellegű beavatkozások után a meder egységes szabályozása már az 1840-es években elkezdődött, míg az átfogó töltés-építés az 1850-es évektől indult el (Lacza 1975). A mederszabályozás célja az volt, hogy rövidebb hajózó utat biztosítsanak az Erdélyből Szegedre víziúton érkező áruk részére. Így a korábban szeszélyesen meanderező vízfolyást kiegyenesítették (1B ábra), a benne lévő mederakadályokat eltávolították. A kanyarulatok átvágása 1872-ben befejeződött: a Maros Lippa és torkolat közötti szakaszán összesen 33 átmetszéssel a korábban 260 km hosszú szakaszt 172 km-re rövidítették le (Lacza 1975). Azonban így a megduplázódott esés a nagy mennyiségű hordalékkal párosulva a meder – nem várt – átalakulását okozta: a nagy energiájú folyó elmosta a partokat, kiszélesítette a medret, a sekély mederben pedig nagyszámú sziget és zátony képződött (Gillyén 1912). Ez korlátozta a hajózhatóságot, ezért aztán szükségessé vált a kisvízi szabályozás, azaz sarkantyúkkal a meder szűkítése. A meder kisvízi rendezését 1865-ben először a Konop és Arad közötti szakaszon kezdték meg (Bogdánfy 1906, Török 1977). Ezek a sikeres munkálatok

és az alsóbb szakaszon tapasztalt hajózási nehézségek arra ösztönözték az érdekelteket, hogy megkezdjék az alsóbb szakaszok szabályozását is sarkantyúk és terelő művek beépítésével (Bogdánfy 1906). De ekkor jött a határmegvonás, amelynek eredményeként a határszakaszon (Nagylak és Makó között) már nem lehetett a szabályozást folytatni, ugyanakkor az 1950–60-as években a Makó alatti szakasz futását és szélességét tovább szabályozták (Török 1977). Ennek eredményeképpen a határszakasz és a hazai szakasz morfológiailag különbözővé vált.

Célunk annak meghatározása, hogy (1) vajon befolyásolja-e a Maros mederformálódását az, hogy a határszakaszon 100 éve nem történt közvetlen mederrendezés; illetve (2) a hullámtér területhasználata vajon különbözik-e az utódállamokban, és ennek milyen hatása van az árvizek levonulására.

1. ábra. A) A Marost Nagylak és a tiszai torkolat között vizsgáltuk.
 B) A Marost csaknem kiegyenesítették a 19. sz. szabályozások során.
 C) A kiegyenesített apátfalvi szakasz elzáródott

2. Mintaterület

A Maros a Tisza legnagyobb mellékfolyója (hossz: 749 km, vízgyűjtőterület: 30 ezer km²), de hazánk területére csupán 28,3 km-nyi hossza esik teljes szélességében, míg további 22,7 km (Nagylaktól Makóig) a magyar–román határt alkotja (Sipos 2006). Ezen a szakaszon átlagos esése 27 cm/km, míg középvízkor átlagos sebessége 0,6 m/s. Heves vízjárású folyó, vízhozama Makónál árvízkor 1600 m³/s, közepes vízállásnál 161 m³/s, míg kisvízkor csupán 21 m³/s (Sipos 2006). A Maros

jelentős mennyiségű durva fenékhordalékot (28 ezer t/év) és lebegtetett hordalékot (8,3 millió t/év) is szállít (*Bogárdi* 1971), ami, ha figyelembe vesszük a folyó nagy esését előrevetíti, hogy gyors mederátrendeződéssel számolhatunk.

A Maros futásvonala a hordalékkúpon még a holocénben is gyakran változott (*Kiss et al.* 2014), így folyásirányát végső soron a szabályozások stabilizálták (*Laczay* 1975). A szabályozások előtti bonyolult, lefűződő meanderekkel, erekkel, zátonyokkal és szigetekkel tagolt vízrendszer jellemezte, árvizei lecsapoló medrek (fokok) mentén hatalmas távoli területeket öntöttek el. Az átfogó szabályozási munkák keretében a Nagylak és Szeged közötti 86 km hosszú szakasz 50 km-re rövidült 13 átvágás révén (*Mike* 1991).

A magyar–román határszakasz Nagylak felé eső felső szakaszán (40,5-51 fkm) nem voltak átvágások, így ez 4 nagyméretű, max. 150 m széles kanyarból áll (*1A ábra*). Az alatta elhelyezkedő, még mindig határszakaszon (28,3-40,5 fkm) az átvágások révén a medret csaknem kiegyenesítették, majd medre kiszélesedett (max. 300-350 m), amelyben zátonyok és szigetek alakultak ki. A Makó alatti, teljes mértékben hazai szakaszt (0-28,3 fkm) főként mesterségesen kialakított egyenes szakaszok és álkanyarok jellemzik (*Sipos* 2006).

3. Módszerek

A Maros Nagylak és a torkolat közötti szakaszán a *mederfejlődés* vizsgálatához az elmúlt 170 évben készített vízrajzi és katonai térképeket (1829, 1865, 1925, 1970, 1973 és 1982), valamint légifotókat (1953, 1964, 1981, 1991 és 2007) használtuk fel. Ezek méretaránya és a geokorrekciónak a sikeressége igen eltérő, de egymást jól kiegészítik és a folyamatok irányát jelzik. Rajtuk a mederszélességét a középvonal mentén kb. 100 méterenként határoztuk meg, mindig ugyanazon keresztzelvények mentén ArcGIS 10.1 program segítségével.

A *hullámtér területhasználatának* vizsgálatához és a hullámtér vízvezető-képességének modellezéséhez egy 10 km hosszú mintaterületet (*1A ábra*) választottunk Deszknél (1,9-10,9 fkm). A román oldalon nem végeztünk vizsgálatot, mert a térképi adatbázis hiányos és ott a modellezést sem tudtuk volna elvégezni hidrológiai adatok hiányában. A deszki mintaterület felszínborítás változásának a vizsgálatához katonai térképeket (1784, 1864–65, 1881–84), topográfiai térképet (1979–85) és GoogleEarth műholdfelvételt (2017) használtunk ArcGIS 10.1 szoftverkörnyezetben. Az egyes időszakokra kiszámítottuk a hullámtér növényzeti érdességét is az általunk korábban leírt (*Nagy et al.* 2018, *Kiss et al.* 2019) módszert alkalmazva.

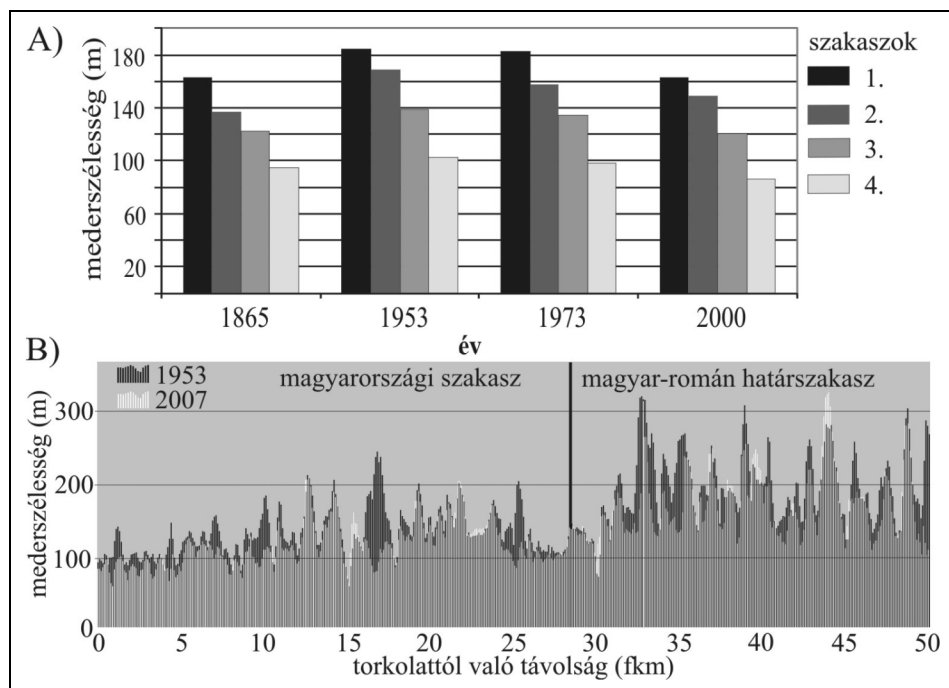
A *HEC-RAS modellezés* célja az volt, hogy kimutassuk, hogyan változik a hullámtér vízvezető-képessége, ha különbözik a hullámtér felszínborítása. A 2006-os (03.22 – 05.15) árhullámot modelleztük (ennek részletei: *Kiss et al.* 2019) a deszki, 10 km hosszú szakaszon. A modellben az első futtatás során (scenario1) a jelenlegi növényzeti sűrűség értékeket használtuk fel. A második futtatás során (scenario2)

azt feltételeztük, hogy a mintaterületek felszínborítása az 19. század végihez hasonló, azaz *hosszú fűű gyepek, megművelt területek, elszórt bokrok, kitisztított aljnövényzetű ritka ártéri erdő* található, de a modellezett szakasz felett és alatt megmaradt az eredeti növényzet. A hullámtér vegetációjának a hatását az árhumlámra kilométerenként vizsgáltuk meg.

4. Eredmények

4.1. A Maros szélességviszonyainak változása

A 19. századi mederrendezést követően kiszélesedett a meder (2A ábra), hiszen a kanyarulatátvágások hatására megnövekedett és fokozott parteróziót eredményezett. A legmarkánsabb változások a nagyobb esésű és lazább mederanyagú határszakaszokon mentek végbe. Ugyanakkor a 20. században a szélesedést követően megindult a meder szűkülése. Ez a Makó alatti (3-4) szakaszokon egyértelműen a szabályozási munkálatok folytatásának, a körakatok és sarkantyúk építésének köszönhető. Ugyanakkor a (1-2) határszakasz is szűkülni kezdett (feltehetőleg a vízgyűjtőn történő vízvisszatartás és kavicskitermelés miatt; Kiss *et al.* 2017), melynek eredményeként a Nagylak környéki szakaszon visszaállt a szabályozások előtti állapotnak megfelelő átlagszélesség.

2. ábra. A) A Maros átlagos mederszélességének alakulása hosszútávon (a szakaszok helyzetét az 1A ábra mutatja). B) A mederszélesség változásai 1953 és 2007 között

Az általános mederszűkülés ellenére a kiegyenesített határszakaszon (Apátfalva környéke) továbbra is határozottan szélesebb a folyó, mint amilyen volt a 19. sz. közepén. A Makó alatti kisvízi szabályozott és a Makó feletti szabályozatlan határszakasz átlagos szélesség értékei között jelentős, 40% körüli eltérés alakult ki a 20. század második felében. Ugyanakkor a határszakaszon jelentősebb mértékű a meder szőkülése, mint a szabályozott szakaszon. Ha a széles (medertágulati) szakaszokat különválasztjuk, akkor az is látszik, hogy a szűkülés ezek esetében volt a legmarkánsabb, értéke a felső szakaszon majd 40 m. Ez a folyamat akár a medertágulatok lassú felszámolódását is maga után vonhatja. A mederszélesség csökkenése nagyrészt az 1990-es évek óta jellemző kisvízes időszakokban következett be. Ekkor ugyanis a tágabb szakaszokon és a kanyarulatokban kialakuló oldal- és övzátonyokat a növényzet megkötötte, így a meder 40-50 méterrel szűkült. Bár az ellentétes oldalon fellépő partrombolás valamelyest ellensúlyozta a szűkülést, de ennek mértéke a légifotók alapján 1981 és 2007 között mindössze 7-8 m volt.

4.2. Szigetek és zátonyok alakulása

A szabályozások előtt szigetek bőségesen megtalálhatóak voltak folyóinkon, azonban a szabályozások során nagyrészt eltűntek. A Marost a szabályozások előtt (1829) mellékágakkal határolt u.n. ártéri szigetek és a meder közepén kialakult szigetek tagolták, főleg a Makó feletti szakaszon. Bár számuk viszonylag kevés volt (12), összes területük elérte az 334 ha-t (*1. táblázat*). Az 1840-es években megkezdődő szabályozások hatására látványos változások következtek be az II. katonai felmérésig (1865): az ártéri szigetek száma és területe megduplázódott a mesterséges átvágásoknak köszönhetően, ugyanakkor a mederközepi szigetek száma és területe jelentősen visszaesett a frissen ásott új mederben. A III. katonai felmérés 1924–1925-ös felújításának idejére a Maros magyarországi szakaszán a mesterséges módon létrejött ártéri szigetek nagy része a holtágak gyors feltöltődése miatt az ártérhez kapcsolódott. Ugyanakkor számos új mederközepi sziget jelent meg. Ekkor már a Makó és Nagylak közötti szakasz határfolyóvá vált, így ott semminemű beavatkozás nem zavarhatta a zátonyok átalakulását szigetekké. Ezt jelzi is, hogy itt már négyszer több sziget (12 db) tízszer nagyobb összterülettel (19,7 ha) alakult ki, mint az alsó szakaszon. A 20. század későbbi évtizedeiben az elkezdődött folyamatok tovább folytatódtak. Az 1953-as légifotó készítésének idején már egyetlen ártéri sziget sem létezett, ugyanakkor a mederközepi szigetek számbeli és területi gyarapodása tovább folytatódott. A beazonosított igen sok apró sziget és a nagy kiterjedésű csupasz zátonyfelszín közül több is a később kialakuló szigetek magját képezte. Különösen sok sziget jött létre a bolygatatlan határszakaszon, ahol lassan lefelé és partok mellé sodródnak, illetve ha egymás mellé vagy a part mellé kerülnek, és akkor egybeolvadnak. A folyamatos területnövekedés mellett az 1970-es évekre kialakult formarendszer él tovább napjainkig.

1. táblázat: A Maroson kialakult mederközepi és ártéri szigetek számának és területének alakulása a hazai és a határszakaszon

Időpont	Mederközepi szigetek				Ártéri szigetek (határszakasz)	
	Hazai szakasz		Határszakasz		Szám	Terület (ha)
	Szám	Terület (ha)	Szám	Terület (ha)		
1829	1	8,4	7	31,1	4	294,4
1865	3	7,7	2	1,6	7	606,8
1925	3	1,9	12	19,7	1	24,4
1953	4	1,3	14	11,5	–	–
1964	6	2,3	n.a.	n.a.	–	–
1970	n.a.	n.a.	22	21,1	–	–
1973	5	1,9	23	22,4	–	–
1981	4	1,6	26	24,8	–	–
1982	4	2,7	25	25,5	–	–
1991	5	2,2	22	25,4	–	–
2007	4	2,2	21	26,6	–	–

A zátonyok kiváló indikátorai a mederfejlődésnek és a hordalék-háztartásnak. A 2000-es légifotó kisvízkor készült, így azonosíthatók voltak rajta a zátonyfelszínnek. A rövidebb (22,7 km) határszakaszon a zátonyok 2/3-a fordult elő, és számottevően nagyobb volt a területük is (17 ha), mint a hazai a hosszabb hazai szakaszon (28,3 km), ahol a zátonyoknak csupán harmada fordult elő 9,4 ha kiterjedésben.

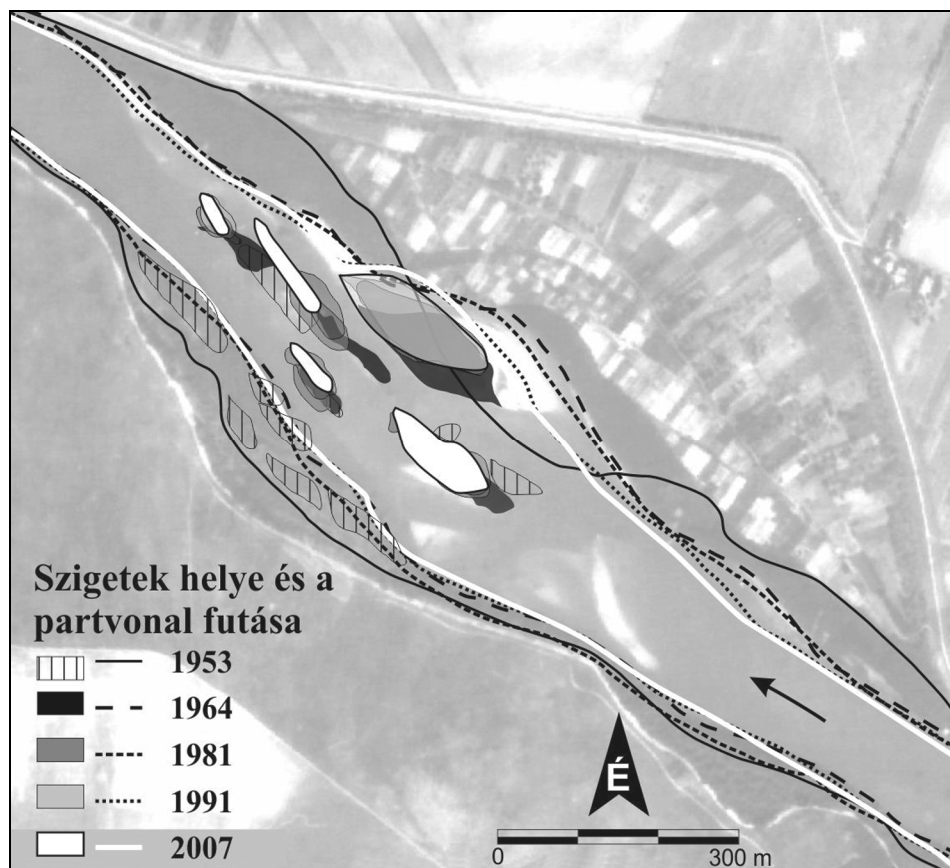
4.3. A medertágulatok fejlődése

A Maroson jellegzetesek a kitáguló mederszakaszok (ún. medertágulatok, *2B ábra*), amelyekben jóval gyakrabban jelennek meg zátonyok és szigetek, mint az egyenes szakaszokon. A medertágulatok fejlődésében jól azonosítható, visszatérő állapotok figyelhetők meg (*3. ábra*):

- 1) Az éledő medertágulat vízfelszínének a szélessége a legnagyobb, intenzív középzátony képződés jellemzi, amely szigetmagok kialakulásához vezet.
- 2) Az érett típusú medertágulat sodorvonalát szigetek tagolják, közöttük zátonyok torlódnak fel, és a meder vízfelszínének szélessége csökkenni kezd.
- 3) Az öregedő medertágulat szigetei a partba olvadnak, a sodorvonal megszűnttá válik, és a vízfelszín szélessége a minimumhoz közelít.

A szabályozatlan szakaszon bár a tágulatok száma (14-15 db) alig változott az 1953-as légifelvétel óta, de dinamikusan fejlődtek, hiszen az elmúlt 70 év alatt 4 tágulat szűnt meg, míg 3 új született, és a többiek esetében is jelentős változások történtek. Egyes tágulatok (pl. nagylaki kanyarulatok) fejlődése lassú, az itt kialakult hatalmas szigetek nagyfokú morfológiai stabilitása miatt. Ezek az érett

tágulatok sodorvonalát mindvégig megosztották, bár az utóbbi évtizedekben megfigyelhető a szigetek part felé tolódása, ami a mellékáguk jövőbeni eltömődésére és a medertágulat előregedésére, azaz felszámolására utal. Más határszakaszon lévő medertágulatokban dinamikusabb változások következtek be: az itt lévő szigetek jóval kisebbek voltak és több esetben is előfordult összeolvadásuk. A legmarkánsabb változásokat az apátfalvi medertágulat mutatta (3. ábra), ugyanis szigetei az 1950-es évek végén a partba olvadtak (öregedő tágulat), de aztán a zátonyokból apró szigetek jöttek létre (éledő állapot), majd hamarosan érett állapotot ért el a medertágulat a szigetek összeolvadásával. A határszakaszon több tágulata esetében is megfigyelhető a teljes ciklus lejátszódása 50-60 év alatt, bár vannak olyan tágulatok is, ahol csupán a szigetfelület gyarapodott vagy a szigetek egymásba olvadtak. A határszakaszon a szigetek áthelyeződése csaknem folyamatos, hiszen 0,2-2,3 m/év ütemmel tolnak lefelé a folyón.

3. ábra. A határszakaszon lévő apátfalvi medertágulat fejlődése a 20. sz. második felében

A határszakasszal ellentétben az alsó, hazai szakaszon az 1953-as kiinduló állapothoz képest a tágulatok száma felére csökkent (napjainkban 4 tágulat maradt fent), elsősorban az itt elhelyezett szabályozási műtárgyaknak, sarkantyúknak, illetve kőrakatoknak köszönhetően.

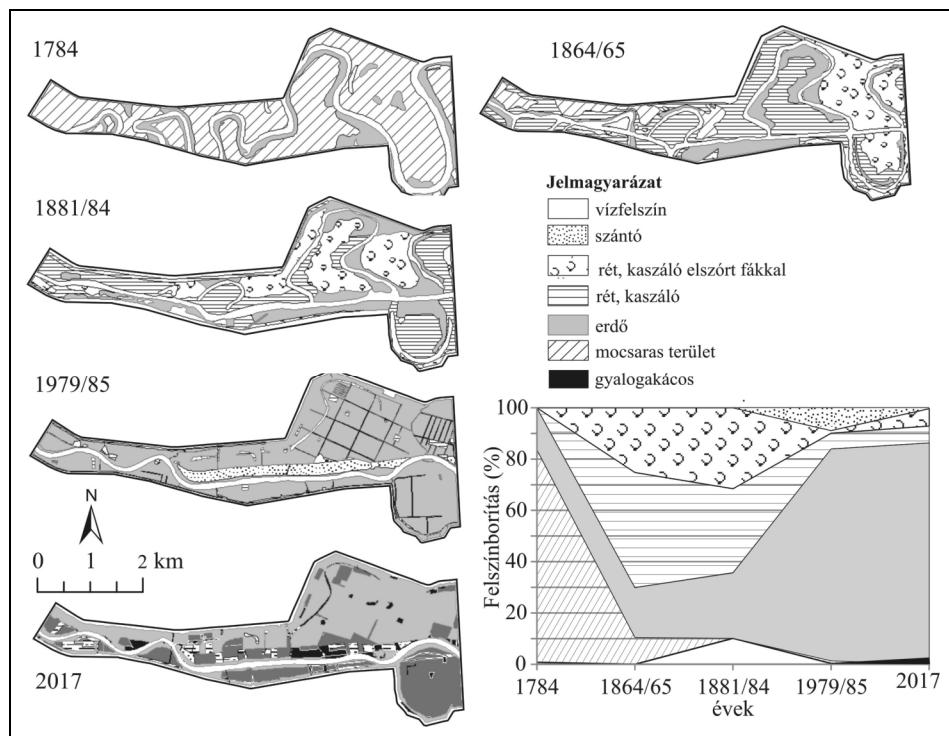
A medertágulatok fejlődési típusai jellegzetes időbeli mintázatot mutatnak. Az első légifelvétel (1953) éledő tágulatból volt a legtöbb mindkét szakaszon. Ezzel szemben 1973-ban már az érett tágulatok voltak túlsúlyban, a határszakaszon ezek adták a tágulatok kétharmadát. Ugyanakkor az 1980-as évek óta jelentősen növekedett az öregedő fázisban lévő medertágulatok száma, bár a határszakaszon újabb éledő tágulatok jelentek meg. Feltűnő, hogy az utóbbi évtizedekben a viszonylag lassan változó alsó szakaszon elhelyezkedő medertágulatok legtöbbször öregedő stádiumba lépett, ami a mellékágak folyamatos eltömődését tükrözi, ez pedig a meder szűkülését, a partfal fokozott erózióját, és végeredményben a kanyargósabb meder kialakulását vonhatja maga után.

4.4. Hosszútávú felszínborítás vizsgálata

A hullámtér területhasználatának változásait, és hatását az árvizek alakulására a hazai szakaszon, Deszknél elemeztük (4. ábra). Az első, 1784. évi felmérésen a mintaterület legnagyobb része állandóan vagy időszakosan vízborítás alatt állt (81%), bár a meder mentén néhány kisebb erdőfolt (18%) is előfordult. Az 1864–65-ös felmérés idején már befejeződött az árvízvédelmi töltésrendszer kiépítése, de még javában folytak a mederrendezési munkák: a kanyarulatokat átvágták és megindult a holtágak gyors feltöltődése. Így megjelent a „hullámtér”, mint új táj- és vízgazdálkodási egység. A meder bevágódása és szélesedése miatt rövidültek az árhullámok, így a mocsaras területek eltűntek és csak a torkolat környékén maradtak fenn (8,6%), helyüket rétek és legelők (44,4%) illetve fás rétek vették át (27,6%). A következő felmérés idejére (1881–1884) teljesen eltűntek a mocsaras területek, elterjedtebbé váltak az erdők (26%), amelyek között legelők (36%), valamint a beerdősülésnek induló rétek és legelők (30%) helyezkedtek el. (Ilyen állapotokat lehet ma látni a Maros romániai hullámterein, ahol a települések közeli területeket intenzíven legeltetik, és összefüggő erdők csak elvétve, pl. Pécska környékén fordulnak elő.) Az 1960-as években intenzív erdőtelepítés zajlott és a parcellák kezelése központi kézbe került (Oroszi 2009), így a 20. század vége felé (1979–85) a hullámtér csaknem egészét már (ültetett) erdő borította (82%), így a rétek és legelők aránya erőteljesen lecsökkent (7%). A 2017. évi állapotok azt mutatják, hogy a hullámtér nagy részét továbbra is erdők borítják (86%), míg a gyepek aránya alacsony (6%).

A hullámtér felszínborításának változásai a növényzeti érdesség növekedését eredményezték. A 18. sz. végétől a 19. sz. végéig az érdesség 0,03-ról 0,05-re nőtt (és Romániában jelenleg is ezen érték körüli), azonban a 20. század során a növényzeti érdesség csaknem megduplázódott (0,09). Ráadásul napjainkban egyre elterjedtebbé válnak az erdőkben az özönfajok, közöttük a sűrű bozótosokat

alkotó gyalogakác. Így napjainkban vannak kizárólag gyalogakáccal borított területek is (arányuk 7%; Kiss *et al.* 2019), így összességében a Maros hullámterén a növényzeti érdekesség tovább nőtt (0,13).

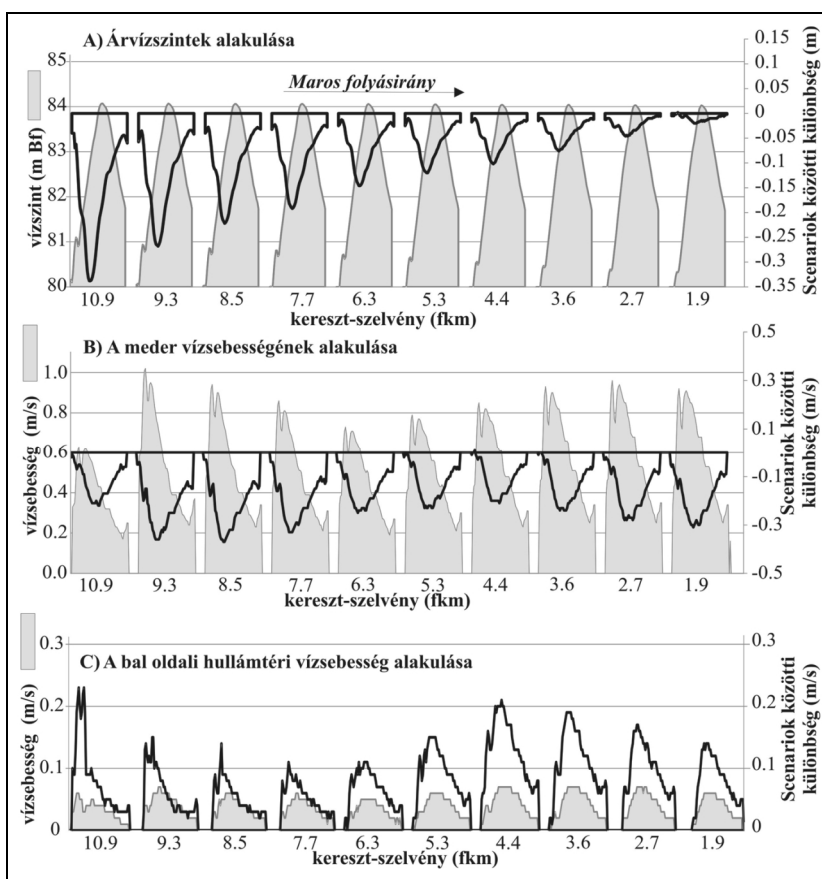

4. ábra. A Maros deszki hullámterén a felszínborítás hosszútávú változásai

4.5. Árvízi modellezés

Modelleztük, hogy hogyan változna az árvíz lefutása, ha a hullámterén a 19. század végi felszínborítás lenne az uralkodó (scenario 2), azaz egy 10 km-es szakaszon olyan állapotok lennének, mint a Maros felsőbb romániai szakaszán (gyepek, elszórt bokrok és ritka ártéri erdő). A Maroson a jelenlegi felszínborítással modellezett 2006. évi árhullám (scenario 1) rekord magasságú volt a tiszai és dunai visszaduzzasztás miatt. Az árhullám során a hullámteret 4-4,5 m-es víz borította 60 napon keresztül. A kezdő szelvényben (10,9 fkm) az 19. század végi területhasználatot közeleltető scenario2 33 cm-rel alacsonyabb vízállást eredményezett (5A ábra), mint a jelenlegi állapotot tükröző scenario1, majd a mintaterület felénél (6,3 fkm) a különbség 15 cm-re csökkent, míg a mintaterület alvízi végén lévő zárószelvényben (1,9 fkm) csupán 2 cm-rel volt alacsonyabb a kisebb érdekességű ártéren lefutó árvíz magassága. A két scenario között a legnagyobb különbség nem tetőzésekor volt (10,9 fkm: 13 cm), hanem az árhullám áradó ágában (33 cm).

A vízsebesség változások vizsgálata sokat elárul a meder és a hullámtér vízvezető képességéről. A Maroson a mederben az átlagos vízsebesség 0,2-1,0 m/s, a legnagyobb vízsebesség az árvizek áradó ágában jellemző. A két scenario összehasonlítása azt mutatja, hogy kisebb a vízsebesség a főmederben a scenario2 esetében, azaz ha legelők és erdőfoltok vannak a hullámtéren (5B ábra). A legnagyobb átlagsebesség különbség (0,3 m/s) tetőzés előtt következik be. Térbeli tendencia nem olyan egyértelmű, hiszen a főmeder vízsebességét a meder tulajdonságai (pl. mélység, szélesség, sugár, partbiztosítás) is befolyásolják. A jelenlegi sűrű növényzetű hullámtéren a vízáramlás sebessége 0,04-0,05 m/s alatti (5C ábra), míg ha gyérebb a növényzet (scenario2) az átlagos hullámtéri vízsebesség három-négy-szeresére nő (0,12-0,16 m/s).

5. ábra. A Maros deszki szakaszán az árhullámok levonulása változna, ha a felszínborítás a kisebb növényzeti érdességű kategóriák felé tolná. Az egyes kereszt-szelvényeknél a diagramok az árvíz napjai alatt az adott paraméter alakulását mutatják

5. Összegzés

A fiatal határok egyedülálló lehetőséget nyújtanak különböző dinamikájú folyókon a modern határmegvonások hatásainak tanulmányozására. A Maros esetében megállapítható, hogy a trianoni határ ténylegesen befolyásolta a mederben és az ártéren zajló folyóvízi folyamatokat.

A Maroson már a Trianoni Békeszerződés előtt 60-80 évvel megkezdődtek a mederszabályozási munkák a nagyobb folyók átfogó meder- és ártérrendezési munkálatainak keretén belül. Mint láttuk, a mérnöki beavatkozások következtében a Maros jelentősen kiszélesedett, benne szigetek és zátonyok jelentek meg. Az egykori mocsarakat pedig a hullámtéren felváltották a rétek és legelők, amelyeket bokrok és fák tagoltak.

A 20. század elején következett volna a szabályozás következő lépése, a kisvízi mederrendezés, azaz pl. a partbiztosítások és sarkantyúk építése. Azonban a világháborút lezáró Trianoni Békeszerződés kifejezetten kitért arra, hogy a folyók határszakaszain lehetőség szerint kerülni kell a vízügyi beavatkozásokat. Így a Magyarország határain futó folyószakaszok, közöttük a Maros Nagylak és Makó közötti szakasza bolygatás-mentesen fejlődhetett az utóbbi 100 évben, míg a teljes egészében hazánk területén lévő szakaszon folytatódtak a munkálatok. Így a határszakasz azt mutatja meg, hogy milyen irányban fejlődne 19. századi beavatkozások után, de további zavaró hatások nélkül a folyó, miközben a hazai szakasz pedig azt mutatja meg, hogy milyen irányba fejlődött a meder folyamatos szabályozás mellett. A Maroson a bolygatatlan határszakaszt továbbra is változó helyzetű zátonyok és szigetek jellemzik, amelyek főleg a túlszélesedett szakaszokon jelennek meg. Ezzel szemben a hazai szakaszon a kisvízi szabályozás eredményeként a számuk lecsökkent, a meder egységes szélességűvé vált. Mindkét szakaszon jellemző a mederszűkülés, ami feltehetőleg a vízgyűjtőn való vízvisszatartással és Arad felett a mederből való kavicskitermeléssel hozható összefüggésbe (Urdea et al. 2012, Kiss et al. 2017), ennek ellenére a határszakasz napjainkban is jóval szélesebb és formagazdagabb. Tehát ha arra keressük a választ, hogy vajon a Maros esetében befolyásolta-e a mederfejlődést a román–magyar határ, egyértelműen igennel kell válaszolnunk. Az alsó, hazai szakasz mutatja azt, hogy hogyan nézne ki a Maros síksági szakasza, ha a sarkantyúk építése hosszabb szakaszon megvalósul: a meder formailag elszegényedett volna, de talán hajózhatósága fenntartható lett volna. Napjainkban bár a határszakasz nagyszerű vízitúra útvonal, de motorcsónakkal sem lehet közlekedni a sekély, zátonyos szakaszok miatt.

A hazai szakaszon jelentősen változott a területhasználat is a Trianon előtti állapotokhoz képest. A hullámtér beerdősült és elterjedtek benne az özönfajok. Ezzel szemben a romániai oldal területhasználat a hagyományos maradt, ma is legeltetik a fálvakhöz közeli ártereket, míg a távolabbi területeken gyér erdők fordulnak elő. A területhasználat ezen különbségei pedig azt eredményezik, hogy az árvíz a beerdősült és elvadult magyar ártereken magasabb vízszinttel és kisebb hullámtéri vízsebességgel vonul le.

Folyóinkon a bolygatatlan határszakaszok és a szomszédos országok kezelésében lévő felvízi szakaszok fejlődését össze kellene vetni a teljes mértékben hazai kezelésben lévő szakaszok morfológiai és hidrológiai sajátosságaival, így átfogóbban értékelhetővé válna a modern vízszabályozás hazai gyakorlata. Véleményünk szerint a határszakaszok fejlődését figyelembe véve át kellene gondolni a jövőbeli hazai mederszabályozási terveket. A szomszédos államok hazai gyakorlattól gyakran eltérő meder- és ártérkezelési elveket követnek, így a meder tulajdonságai, az árterek kezelése és növényzete különbözik a hazánk és az utódállamok területén. Azt gondoljuk, hogy ezen elvek ismeretében, a folyóvízi folyamatok összehasonlításával a magyar vízgazdálkodás is hasznos információkhoz jutna, amelyeket fel tudna használni a fenntartható vízgazdálkodás megtervezésekor, illetve az árvízi kockázat mérsékléséhez.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást az OTKA 119193 pályázata támogatta.

Irodalom

- BOGÁRDI J. (1971): Vízfolyások hordalékszállítása. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BOGDÁNFY Ö. (1906): A természetes vízfolyások hidraulikája. Franklin Társulat, Budapest.
- GILLYÉN J. (1912): A Maros-szabályozás mai állása. *Vízügyi Közlemények*, 63–64.
- KISS T. – SÜMEGHY B. – SIPOS GY. (2014): Late Quaternary paleodrainage reconstruction of the Maros River alluvial fan. *Geomorphology* 204, 49–60.
- KISS T. – NAGY J. – FEHÉRVÁRY I. – VASZKÓ CS. (2019): (Mis) management of floodplain vegetation: The effect of invasivespecies on vegetation roughness and flood levels. *Science of the Total Environment* 686, 931–945.
- KISS T. – NAGY Z. – BALOGH M. (2017): Floodplain level development induced by human activity: case study in the Lower Maros/Mures river, Romania and Hungary. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 12/1, 83–93.
- KVASSAY J. – HIERONYMI K. (1888–89): A csekély esésű folyók természete. A sekélyesésű folyók szabályozásának alapelvei különös tekintettel a Tisza völgyére. In: *Kivonatok Hieronymi Károlynak és a jelen mű szerzőjének az 1888. évben megjelent emlékirataiból*. Budapest.
- LACZAY I. (1975): A Maros szabályozása. In: *A Maros Vízrajzi Atlasza*, VITUKI, Budapest; 20–21.
- LÁSZLÓFFY W. (1982): A Tisza. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MIKE K. (1991): Magyarország ösvízrajza és felszíni vizeinek története. Aqua Kiadó, Budapest.
- NAGY J. – KISS T. – FEHÉRVÁRY I. – VASZKÓ CS. (2018): Changes in floodplain vegetation density and the impact of invasive *Amorpha fruticosa* on flood conveyance. *Journal of Environmental Geography* 11/3–4, 3–12.
- OROSZI V. (2009): Hullámtér-fejlődés vizsgálata a Maros magyarországi szakaszán. PhD értekezés, SZTE-FDI, Szeged, 135.
- SIPOS GY. (2006): A meder dinamikájának vizsgálata a Maros magyarországi szakaszán. PhD értekezés, SZTE-FDI, Szeged, 145.

- TÖRÖK I. (szerk.) (1977): A Maros folyó 0-51,33 fkm közötti szakaszának szabályozási terve. ATIVIZIG, Szeged.
- URDEA P. – SIPOS GY. – KISS T. – ONACA A. (2012): A Maros. In: Sipos Gy. (szerk.): A Maros folyó múltja, jelene, jövője. SZTE TFGT, Szeged, 9–33.
- VÁGÁS I. (2007): Második honfoglalásunk: a Tisza-völgy szabályozása. Hidrológiai Közlemény, 87/3, 30–38.
- VÁSÁRHELYI P. (1845): A Tisza folyó általános szabályozása. Hidrológiai Közlemény 1995. 75/6, 323–335.

MAGYARORSZÁG TÉRSZERKEZETÉNEK VIZSGÁLATA A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM TÜKRÉBEN¹

KINCSES ÁRON – TÓTH GÉZA

Investigation of the Spatial Structure of Hungary in the Light of the Trianon Treaty

In their study, the authors analyse the spatial structure of Hungary in the long run, including the effects of the Treaty of Trianon. Not only do they investigate this between 1920 and the present, but from an earlier point in time (1870) to show whether the peace agreement had markedly new spatial processes, or had ones previously been observed, slowed down, or accelerated? For this reason, they use census population data from 1870, in accordance with the current administrative spatial divisions. Thus, they make their statements in accordance with today's settlement and district rankings for ease of interpretation, rather than using previous rankings. The authors first discuss the literary antecedents of the research area and illustrate the processes of spatial structuring of the population on topological maps. Then, using the gravitational method, the characteristic shapes and configurations of the spatial structure are investigated in the territory of the country (parts) affected by pre-Trianon Hungary. In the last part of the study, the consequences that the peace agreement has for the development of territorial differences are examined, and the results are summarised. (**Keywords:** *Hungary, spatial structure, Trianon, models, territorial differences*)

Bevezetés

A trianoni békediktátum számtalan következménye mellett döntő hatással volt a népességeloszlására is. Mi elsősorban ezzel a kérdéssel foglalkozunk tanulmányunkban. Pontosabban megvizsgáljuk, a népesség térbeli oszlásának egyenlőtlenségei és rendezettségei milyen jellemző alakzatokat, konfigurációt határoznak meg. Elfogadva Nemes Nagy József definícióját a térszerkezet véleményünk szerint is „*a működő rendszerek konfigurációja*” (Nemes Nagy J. 1998, 40. old.), más szavakkal (Mészáros R. 2000, 25. oldal; Szabó P. 2008) „*a térszerkezet valójában állapot, de egyben az a mód is, ahogyan a működő természeti és társadalmi folyamatok megszervezik, elfoglalják, kitöltik a teret*”.

Célunk az volt, hogy a magyarországi – mind a Trianon előtti, mind az utáni – térszerkezetet hosszú távon elemezzük, s ezen belül vizsgáljuk a diktátum hatásait. Ehhez úgy véltük, hogy nem csupán 1920 és napjaink között kell vizsgáldni, hanem lehetőleg már korábbi időponttól kezdve, hogy ki tudjuk mutatni, a békediktátum következtében markánsan új térbeli folyamatok látszanak-e, vagy a már korábban megfigyelhetők maradtak meg, illetve lassultak

---

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

avagy gyorsultak-e fel. Éppen ezért vizsgálatunkhoz 1870-től használtuk fel a népszámlálások népességadatait, a jelenleg aktuális közigazgatási beosztásnak megfelelően. Így megállapításainkat a mai települési, illetve járásbeosztásnak megfelelően tesszük meg az egyszerűbb értelmezhetőség kedvéért, nem pedig a korábbi beosztásokat alkalmazva. Munkánkban először a kutatási terület szakirodalmi előzményeiről szólunk, majd topologikus térképen érzékeltetjük a népesség térbeli strukturálódásának folyamatait. Ezután gravitációs módszer alkalmazásával próbáljuk felkutatni a térszerkezet jellemző alakzatait a Trianon előtti Magyarország által érintett ország(részek) területére, eredményeinket néhány szakirodalmi előzménnyel összevetve. Tanulmányunk utolsó részében a területi különbségek alakulásában igyekszünk megvizsgálni a döntés következményeit, végül munkánkat összegzéssel zárjuk.

A kutatás szakirodalmi előzményei

Tóth szerint hazánk térszerkezete elsősorban a közlekedési rendszer konfigurációja alapján vette fel jellegzetességeit, és a térszerkezeti vázra épül a magyar településrendszer konfigurációja (Tóth J. 1993), valamint kiemeli, hogy „*a városhálózat a térszerkezet egyik leglényegesebb vázalkotó eleme*” (Tóth J. 1996, 571. old.), sőt azt is megfogalmazza, hogy „*a térszerkezet alapkategóriája a település*” (Tóth J. – Pap N. 2002, 295. old.). (A „település, mint térszerkezeti egység” szemlélet azonban ritkább a hazai térszerkezeti kutatásokban, aminek okát Beluszky–Győri munkájában (Beluszky P. – Győri R. 1999, 8. old.) lehet talán felfedezni: véleményük szerint a korábban jellemző mozaikos térszerkezet átalakult, a települések közötti differenciák mérséklődtek, és a régiók között kialakuló különbségek lettek a meghatározók.) A témáról bővebben Szabó (Szabó P. 2008) ír.

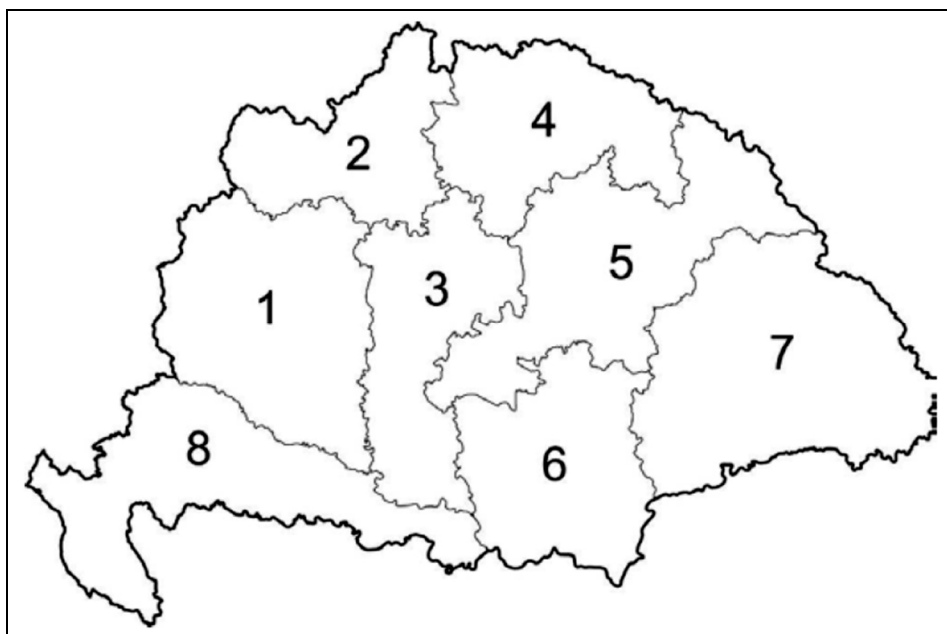
Az elmúlt években több olyan történeti földrajzi kutatás is megjelent, melyek eredményei e kutatás kapcsán kiemelhetők. A békediktátummal összefüggésben Budapest túlságosan meghatározó volta, ellensúly nélkül maradása a leggyakrabban ismertetett megállapítás a szakirodalomban (Beluszky P. 1999, Kovács Z. 2002, Kőszegfalvi Gy. 2004). Trianon térszerkezetre gyakorolt hatásaival kapcsolatban (Kaposi Z. 2010) továbbá kiemelhető még, hogy több regionális központ látványos térvesztése zajlott. 1950 után az ország kisebb-nagyobb városait, addigi piacközpontjait mesterségesen elkezdték ipari központokká tenni. Emellett pedig megkezdődik – a sok esetben falvakból – a szocialista városok fejlesztése. A korábbi falu–város munkamegosztás megszűnt, s a falu egy hátrányosan megkülönböztetett településsé vált.

1910 és 2011 közötti fejlettségi viszonyok alakulását vizsgálta Győri Róbert és Mikle György (Győri R. – Mikle Gy. 2017) tanulmányában. Az előbb említettek tükrében érdekes vizsgálatunk szempontjából, kutatásuk legfontosabb eredménye, miszerint az elmúlt száz évben Magyarország térszerkezete a fejlettséget illetően stabilnak mondható. Az ország fejlődési pályáját meghatározó politikai sorsfordulók

ellenére nem történt döntő léptékű változás a térszerkezetben. Kimutatható ugyan néhány kisebb jelentőségű módosulás, de ez az alapvető konfigurációs viszonyokat nem érinti.

A Trianoni Magyarország regionális felosztása

A Trianon előtti ország regionális tagozódásával kapcsolatban több beosztás is ismert. Az ország térfelosztására tett első kísérlet a Keleti Károly (1833–1892) nevéhez fűződik (*Gulyás L. 2013*), aki az 1871-ben megalakított Országos Statisztikai Hivatal első elnöke volt. Célja az volt, hogy az országot statisztikai-elemzési egységekre bontsa fel. Az 1870-es évek végén kidolgozta a 8 statisztikai régiós lehatárolást (*1. ábra*). Ez a felosztás az 1880-as évektől kezdve általánosan elfogadott volt a hivatalos statisztikai elemzésekben: Keleti Károly 8 statisztikai régiója: 1 = Duna jobb partja; 2 = Duna bal partja; 3 = Duna–Tisza köze; 4 = Tisza jobb partja; 5 = Tisza bal partja; 6 = Tisza–Maros szöge; 7 = Királyhágón túl; 8 = Horvát–Szlavónország.

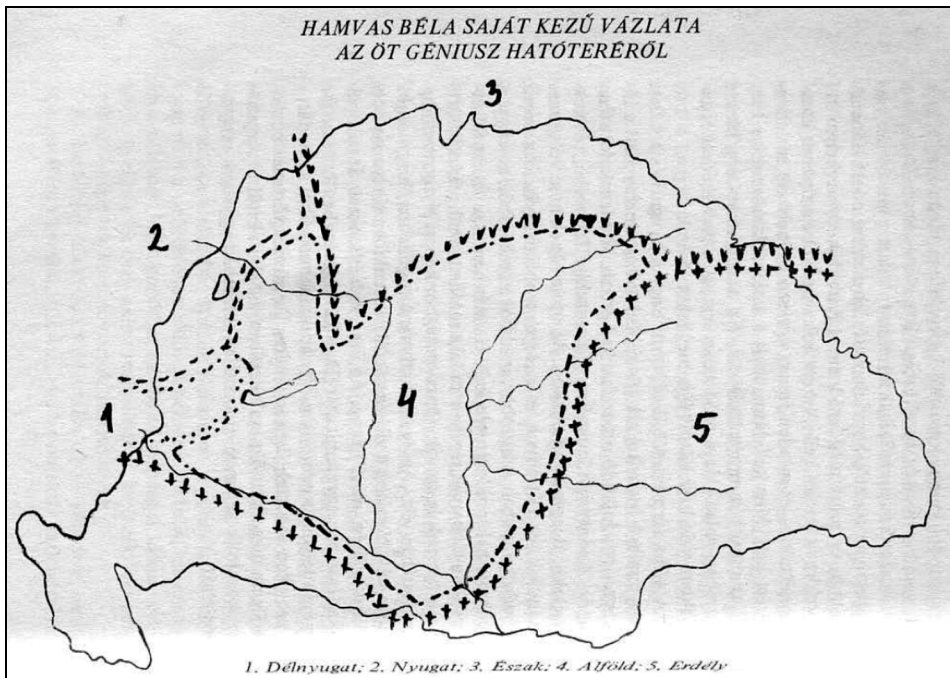

*1. ábra. Keleti Károly statisztikai régiói
(Forrás: Gulyás L. 2013)*

A potenciális régióközpontok körének meghatározásánál Beluszky Pál (1999) kutatási eredményeit mutatjuk be (*2. ábra*). A szerző alapján kijelenthetjük, hogy a dualista Magyarországon a következő régióközpontokat lehet kijelölni: Zágráb, Pécs, Pozsony, Budapest, Kassa, Debrecen, Nagyvárad, Kolozsvár, Szeged, Arad, Temesvár.

2. ábra. Potenciális régióközpontok 1900-ban Beluszky Pál szerint
(Forrás: Gulyás L. 2013, Beluszky P. 1999 alapján)

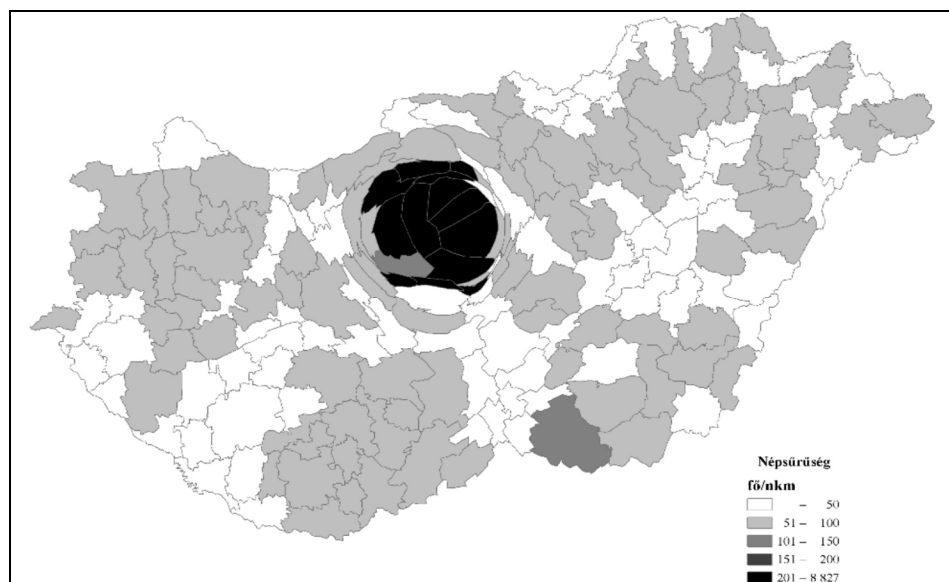

3. ábra. Hamvas Béla: Az öt géniuszt (forrás: Hamvas B. 1988)

Magunk részéről az egyik legérdekesebb megközelítésnek a Hamvas Béla-féle megközelítést tekintjük, hiszen itt alapvetően szellemi értelemben meghúzott hatóterekről beszél a szerző (3. ábra). Kutatásunk eredményeit a későbbiekben Hamvas vázlatával is összevetjük. Ez a térfelosztási kísérlet némileg kilóg az eddig ismertettek közül, hiszen nem természet-, illetve társadalomföldrajzi, hanem szellemi szempontok szerint történt történt a régiók meghatározása. Figyelembe vételét mindenképpen fontosnak éreztük. Hamvas öt génusza, vagyis nagyrégiója a következő: 1 = Délnyugat, 2 = Nyugat, 3 = Észak, 4 = Alföld, 5 = Erdély.

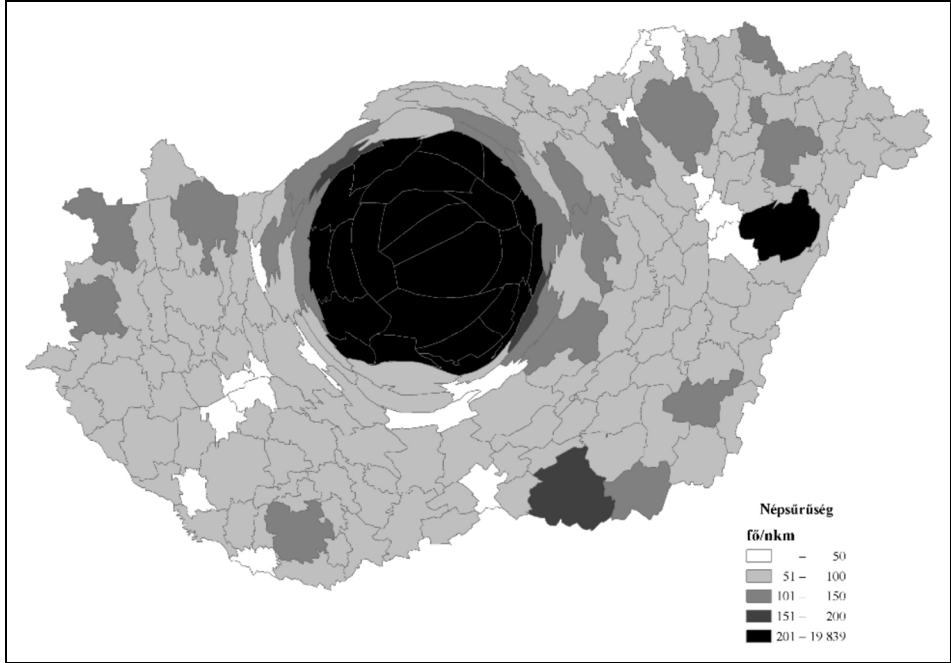
Magyarország népességének térbeli vizsgálata topologikus térképek segítségével

A topologikus térképek olyan speciális tematikus térképek, ahol a térképeken az eredeti topológia alapvető elemei ugyan megmaradnak, vagyis az eredetileg szomszédos terület-egységek itt is szomszédosak, a területegységek nagysága viszont az ábrázolandó társadalmi-gazdasági volumennel arányos (Tóth G. 2014). A módszerrel kapcsolatosan további példát mutat be Nemes Nagy és Tagai (Nemes Nagy J. – Tagai G. 2012) és Dusek és Szalkai (Dusek T. – Szalkai G. 2007). Vizsgálatunkban a járashatárokat módosítottuk a népesség-nagyságnak megfelelően, míg a térképek felületszínezésével a népsűrűséget ábráztuk. Számításaink alapján megállapítható, egyetértve Beluszky Pál megállapításával Budapest súlyát a térszerkezetben nem lehet csak „Triannonnal” magyarázni (Beluszky P. 1999, 166. o.), hiszen már a századfordulón is „aránytalan” súly képviselt a főváros a regionális centrumokhoz viszonyítva. Az okok a főváros fejlődési előnyéből következnek. Megállapíthatjuk viszont, hogy a mai országgrézre vetítve akkor még kevésbé volt ellensúlya, mint azt a későbbiekben tapasztaljuk. 1870 óta Budapest meghatározó szerepe folyamatosan nő, valós ellenpólusa nincs, bár a regionális központok erősödése egyértelműen látható.

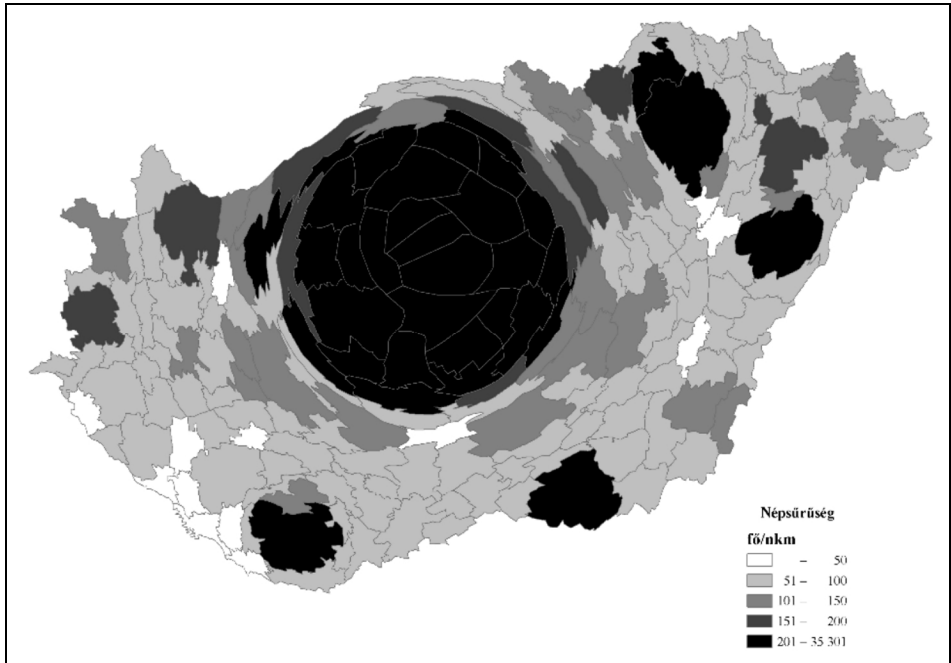

4. ábra. A népesség járási szintű topologikus térképe, 1870 (forrás: saját szerk.)

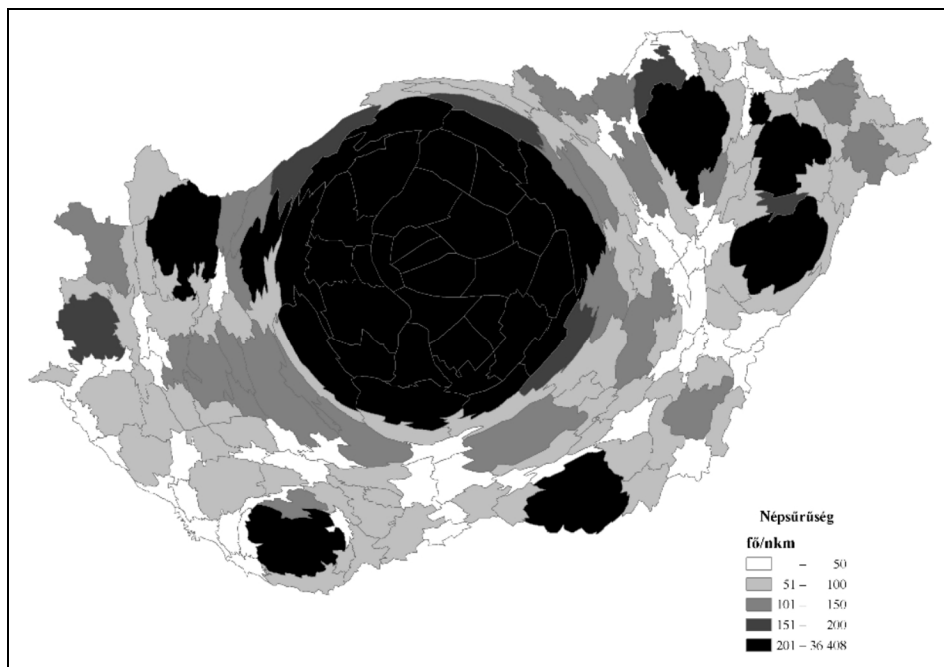

5. ábra. A népesség járási szintű topologikus térképe, 1920 (forrás: saját szerk.)

6. ábra. A népesség járási szintű topologikus térképe, 1970 (forrás: saját szerk.)

7. ábra. A népesség járási szintű topologikus térképe, 2019 (forrás: saját szerk.)

A Kárpát-medence térszerkezetének gravitációs modellezése

Továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a vektorok alkalmazásával kimu-
tassuk, melyek a Kárpát-medence legfontosabb térszerkezeti egységei. Vizsgálá-
tunkban a megyei szintű egységek adatait (NUTS3) használtuk fel, s azt ele-
meztük, hogy a valós földrajzi helyzetükhöz képest a népességi térben milyen
irányba vonzza a többi megye. Ezzel a vizsgálattal bemutatatható, hogy melyek a
legfontosabb vonzerőt képviselő centrumok, illetve törésvonalak, valamint tér-
képen megjeleníthető, hogy milyen különbségek vannak az egyes megyék gravi-
tációs irányultságában. A célunkat a gravitációs erők vizsgálata segítségével ér-
hetjük el. Ennek kiszámításával minden területi egységre a többi által ható erő
nagysága és iránya meghatározható. A térségekhez hozzárendelt vektor iránya a
többi terület egység vonzási irányát határozza meg, míg a vektor hossza az erő-
hatás nagyságával lesz arányos. A térképezhetőség, szemléletesség érdekében a
megkapott erőket velük arányos elmozdulásokká transzformáljuk.

A számítások eredményeként kapott pontthalmazt ezután célszerű összevetni
a kiindulási pontthalmazzal, vagyis összevetjük a tényleges és a gravitációs mo-
dell eredményeképpen kapott pontthalmazt. Ezzel is vizsgálva, hogyan változik,
torzul a tér az erőter követekztében. Az összevetést kétdimenziós regresszióval
végeztük (Tobler W. 1961, 1965, 1978, 1994, 2004). A megjelenítésben a D'arcy

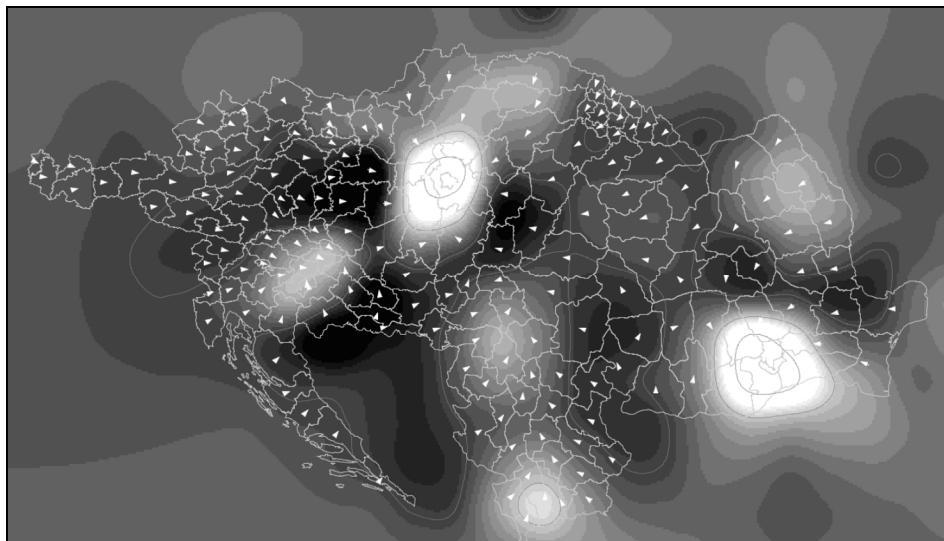
szoftver volt segítségünkre (<http://www.spatial-modelling.info/Darcy-2-module-decomparaison>). Számítási módszerünket már több korábbi publikációban közöltük (Kincses Á. – Tóth G. 2012), így azt most nem mutatjuk be részletesen.

A 8. ábrán levő nyilak az elmozdulások irányát, a grid színezés pedig a torzulás jellegét mutatja. A sötét színek az eltávolodást, vagyis az ellentétes irányú elmozdulásokat jelenti, melyeket a legfontosabb gravitációs törésvonalnak tekinthetünk. A világos színezéssel jelzett terület ennek éppen az ellenkezőjét, a koncentrálódást, vagyis az azonos irányú (összetartó) elmozdulásokat jelenti, melyeket a legfontosabb gravitációs csomópontoknak tekinthetjük. Számításainkat elvégeztük a történelmi Magyarország területén jelenleg osztozó országok 2018-as népességére vetítve NUTS3-as szinten (8. ábra).

A Kárpát-medence meghatározó erőközpontja több, mint 100 év elteltével is Budapest. Ezt bizonyítja, hogy a legtöbb területegység felé gravitál. A Keleti Károly féle régióbeosztással összevetve mai eredményeinket talán a legfontosabb különbség abban nyilvánul meg, hogy a Duna bal partja és a Tisza jobb partja – vagyis lényegében a Felvidék – számításaink alapján nem különül el különálló térségekre. Viszont a mi számításaink szerint e két régió alapvetően Budapest erőterébe olvad be. A Keleti féle többi régió a mi számításaink alapján jelenleg is igazolható.

Ezzel szemben a dualista régióközpontok (Beluszky P. 1999) a mai térszerkezetben már kevésbé azonosíthatók. A gravitációs számítások alapján négy központ csoportot különítettünk el. A hierarchia csúcsán Budapest van, mely a Kárpát-medence legfontosabb erőközpontja. Gravitációs szempontból a második helyen Zágráb van, melynek gravitációs ereje ugyan jelentősen elmarad Budapesttől, de térségi ereje kiemelkedő. Harmadik csoportba két nagyváros: Pozsony és Kassa sorolható gravitációs szempontból. A negyedik csoportba Nagyvárad és Kolozsvár sorolható. A Beluszky Pál (Beluszky P. 1999) féle régióközpont lehatároláshoz képest a mi eredményeink Pécs, Debrecen, Szeged, Arad és Temesvár esetén nem erősítették meg a régióközpont besorolást.

Eredményeinket Hamvas (Hamvas B. 1988) vázlatával összevetve megállapíthatjuk, hogy egyértelműen elkülönül az Alföld, Délnyugat hatótere. Erdély a mi számításaink alapján alapvetően Budapest erőterébe sorolható, nem különül el önálló régiónak. A Keleti-Kárpátok vonala nem jelent térszerkezeti határvonalat, hiszen a Kárpátokon túli megyék is Budapest felé gravitálnak, ahogy a nyilak is mutatják. Ezzel szemben a Déli-Kárpátok már határvonalat képez, hiszen vizsgálatunk szerint Erdély megyéi egyértelműen elkülönülnek a Havasalföld gravitációs terétől, mely megyék Bukarest felé gravitálnak. Észak hatóterét Hamvassal ellentétben mi nem látjuk elkülönülni az Alföld hatóterétől, mint az korábban is jeleztük.

8. ábra. A gravitációs tér torzulása a földrajzi térhez képest NUTS3 szinten, 2019
(Forrás: saját szerkesztés)

Területi különbségek

A területi egyenlőtlenségek mérésére a Hoover-indexet alkalmaztuk, mely a Lorenz görbe és az átló közötti maximális függőleges távolságot (Major K. – Nemes Nagy J. 1999) méri.

$$H = \frac{1}{2} \cdot \sum_{i=1}^n |x_i - f_i|$$

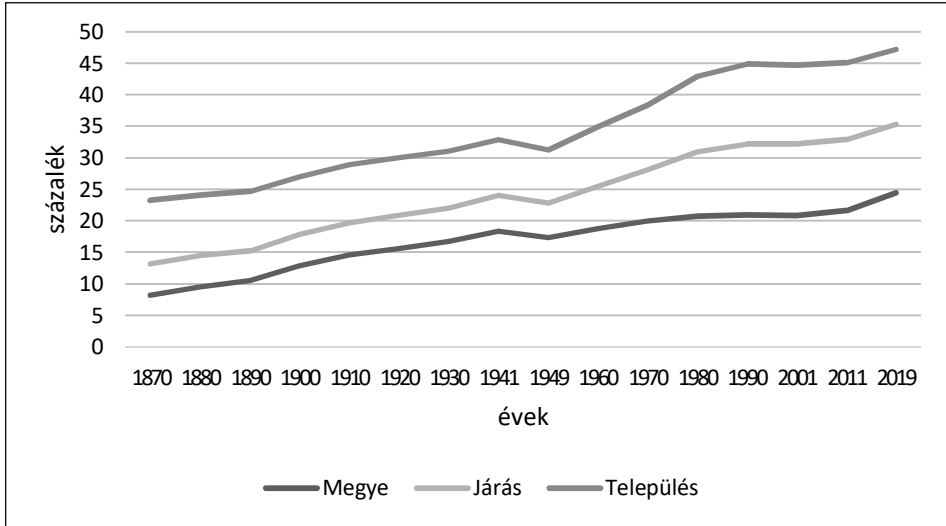
$$\text{ahol } \sum f_i = \sum x_i = 100$$

Jelen esetben x_i a népesség, f_i pedig a terület járások szerinti arányait jelenti. Az eredmények:

$$H_{1870} = 13,2$$

$$H_{2019} = 35,4$$

Eszerint 1870-ben a népesség 13,6%-át kellett volna átcsoportosítani a járások között, hogy a területtel azonos legyen az eloszlásuk. Ez eltérés eltérés 2019-re több mint két és félszeresére nőtt. A számításokat elvégeztük települési, járási és megyei szinten is, melynek eredményét mutatja a 9. ábra.

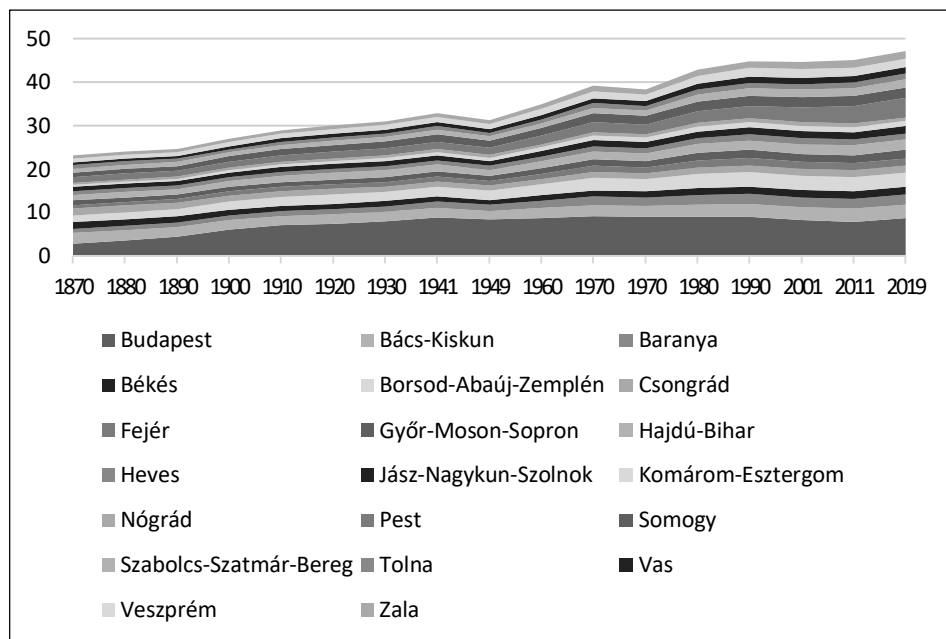
9. ábra. Hoover indexek értéke különböző területi szinteken, 1870–2019
(Forrás: saját szerkesztés)

A teljes vizsgált időszakban általános a területi különbségek folyamatos növekedése. A területi különbségek alakulásában alapvetően nem látszik a békediktátum alapvető korszakhatárának. A népesség eloszlásának területi különbségeiben jelentős visszaesést 1941-ről 1949-re tapasztalhatunk a II. világháború következményei miatt. Jóval kisebb mértékű csökkenést láthatunk még a rendszerváltás időszakában, 1990-ről 2001-re.

Megyei szinten a legnagyobb területi különbség növekedést 2011-ről 2019-re, illetve 1890-ről 1900-re láthatjuk. Járási szinten már 1970/1980 és 1960/1970 emelkedik ki. Települési szinten 1970/1980, valamint 1949/1960 emelkedik ki, bár itt a növekmények mértéke nagyon ingadozik. Az előző képletben szereplő összeadásokat annak felcserélhető volta miatt a települések megyei hovatartozása szerint csoportosítjuk (Kincses 2015):

$$\begin{aligned}
 H &= \frac{1}{2} \cdot \sum_{i=1}^n |x_i - f_i| \\
 &= \frac{1}{2} \left\{ \sum_{j=\text{Budapest}} |x_j - f_j| + \sum_{k=\text{Bács-Kiskun}} |x_k - f_k| + \sum_{l=\text{Baranya}} |x_l - f_l| \right. \\
 &\quad \left. + \sum_{m=\text{Békés}} |x_m - f_m| + \sum_{n=\text{Borsod-Abaúj-Zemplén}} |x_n - f_n| \dots \dots \right\}
 \end{aligned}$$

Célunk ezzel a megoldással az volt, hogy kiderítsük, a területi különbségekért mely megyénk települései felelősek leginkább. Eredményeinket a 10. ábrán közöljük.

10. ábra. Települési Hoover indexek értékei megyénként, 1870–2019
(Forrás: saját szerkesztés)

Eredményeink alapján megállapíthatjuk, hogy a területi különbségek döntő részéért a Budapesten belüli területi különbségek felelősek. Érdekes viszont megfigyelni, hogy az egyre növekvő országos indexből egyre kisebb a részesedése Budapestnek. 1870-ben még az országos Hoover index 12%-át, 1920-ban 23, 1970-ben 23, míg jelenleg 18%-át teszi ki. Vagyis önmagában nem indokolható a területi különbségek növekedése csak Budapest szerepével. Mutatja ezt az is, hogy mely megye volt a főváros után a második helyen a területi különbségek nagyságában. 1870-ben és 1920-ban Bács-Kiskun megye volt ilyen helyzetben, míg 1970-re Borsod-Abaúj-Zemplén, 2019-re pedig Pest megye váltotta. Ez a tény jól mutatja az elmúlt másfél évszázad jelentős területi folyamatait.

Összefoglalás

Tanulmányunkban magyarországi térszerkezetet igyekeztünk hosszú időtávra visszamenőleg elemezni, s vizsgálni, hogy a trianoni békediktátum hatása mennyire érezhető a népesség területi eloszlására, vagyis a térszerkezetre. Elemeztük a térszerkezet képét gravitációs modell segítségével, valamint górcső alá vettük a területi különbségek alakulását.

Megállapítottuk, hogy a térszerkezetben tapasztalható legfontosabb változás Budapestnek az eddigieknél is jelentősebb, központi szerepe. Ez nem köthető ugyan közvetlenül a békediktátumhoz, hiszen már korábban is hasonló viszonyok érvényesültek. A lokális központok nem tudnak ellensúlyt biztosítani a fővárossal szemben. A lokális csomópontok térszerkezetén belüli sorrendje Trianon óta során sokat változott, viszont ha 150 évre tekintünk vissza, akkor a legfontosabb térszerkezeti vonások megegyeznek, igaz a területi különbségek bizonyos tekintetben eltérő struktúrát mutatnak. A diktátum ellenére egyértelműen igazolható, hogy a Kárpát-medence térszerkezetének megkérdőjelezhetetlen központja továbbra is Budapest. A területi különbségek növekedése 1870-óta folyamatos, s ily módon nem köthető a békediktátumhoz. A II. világháború óta viszont a különbségek növekedésének gyorsulása jellemző, mely hosszú távon nem kedvező a térszerkezeti viszonyok szempontjából. Mindezek mellett a térszerkezeti viszonyok – a történelmi kataklizmák ellenére – nem sokat változtak, az alapvető konfiguráció hosszú távon stabilnak tekinthető.

Irodalom

- BELUSZKY P. (1999): Magyarország településföldrajza. Általános rész. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- BELUSZKY P. – GYÖRI R. (1999): A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér és Társadalom* 13, 1–2. pp. 1–30.
- BELUSZKY P. (1999): Magyarország településföldrajza Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- DUSEK T. – SZALKAI G. (2007): Területi adatok ábrázolási lehetőségei speciális kartogramokkal. *Területi Statisztika* 47, 1. pp. 3–19.
- GULYÁS L. (2013): Elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről, különös tekintettel a regionalizmusra. *Földrajzi Közlemények* 137, 4. pp. 344–363.
- GULYÁS L. (2010): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. *Közép-Európai Közlemények* 3, 4. pp. 140–147.
- GYÖRI R. – MIKLE GY. (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és Társadalom* 31, 3. pp. 143–165.
- HAMVAS B. (1988): *Az öt géniusz – A bor filozófiája. Életünk könyvek*, Budapest.
- KAPOSI Z. (2010): A trianoni békeszerződés hosszú távú gazdasági következményei. *Közép-Európai Közlemények* 3, 4. pp. 44–55.
- KINCSES Á. – TÓTH G. (2012): Gravitációs modell alkalmazása a térszerkezet vizsgálatára. *Területi Statisztika* 52, 5. pp. 479–491.
- KINCSES Á. (2015): A nemzetközi migráció Magyarországon és a Kárpát-medence magyar migrációs hálózatai a 21. század elején. KSH, Budapest.
- KOVÁCS Z. (2002): *Népesség- és településföldrajz*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- KÖSZEGFALVI GY. (2004): Magyarország településrendszere: történelmi vázlat településrendszerünkről. Alexandra, Pécs.
- MAJOR K. – NEMES NAGY J. (1999): Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években. *Statisztikai Szemle* 77, 6. pp. 397–421.
- MÉSZÁROS R. (2000): *A társadalomföldrajz gondolatvilága*. SZTE, Szeged.

- NEMES NAGY J. (1998): A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- NEMES NAGY J. – TAGAI G. (2012): Regional inequalities and the determination of spatial structure. *Regional Statistics* 2,1. pp. 15–28.
- SZABÓ P. (2008): A térszerkezet fogalma, értelmezése. *Tér és Társadalom* 22, 4. pp. 63–80.
- TOBLER W. R. (1961): *Map Transformations of Geographic Space*. PhD dissertation, Seattle, University of Washington.
- TOBLER W. R. (1965): Computation of the Correspondence of Geographical Patterns. *Papers of the Regional Science Association* 15. pp. 131–139.
- TOBLER W. R. (1970): A Computer Model Simulating Urban Growth in the Detroit Region. *Economic Geography* 46, 2. pp. 234–240.
- TOBLER W. R. (1994): Bidimensional Regression. *Geographical Analysis* 26. pp. 187–212.
- TOBLER W. R. (2004): On the First Law of Geography: A Reply *Annals of the Association of American Geographers* 94, 2. pp. 304–310.
- TOBLER W. R. (1978): Comparisons of Plane Forms. *Geographical Analysis* 10. pp. 154–162.
- TÓTH G. (2014): *Térinformatika a gyakorlatban közgazdászoknak*. Miskolc.
- TÓTH J. (1993): Nagyvárosok a magyar településrendszerben. *Comitatus* 7–8, pp. 40–53.
- TÓTH J. (1996): Régiók Magyarországon. In: Perczel Gy. (szerk.): *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 587–645.
- TÓTH J. – PAP N. (2002): Rajon- és régióelméletek. In: Tóth J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz II*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. pp. 289–304.

ADALÉKOK A RÉGIÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOKHOZ 9.

A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM KÖVETKEZTÉBEN A MAGYAR ÁLLAMTÓL A LENGYEL ÁLLAMHOZ KERÜLT TERÜLETEK

GULYÁS LÁSZLÓ

Some Details of Historical Researches of Region 9.

The History of Former Hungarian Areas, Which Belong to Poland due to Trianon Treaty of Peace

The author of this paper is working on a longterm project entitled „*Some details of historical researches region*”. It shows what role the arguments elaborated by geographers played in setting the Trianon borders at the peace conference in Versailles (1919–1920). It also deals with how these and further arguments re-emerged during the planning and implementation of territorial revisions. Until the fall of 2019, seven papers have been published in the frame of the project.

This paper – the ninth in the series – shows how two minor areas (from Árva and Szepes county) became the part of re-established Polish state in 1918, due to Trianon Treaty of Peace.

1. Bevezetés

Jelen tanulmány szerzője „*Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz*” címmel egy olyan hosszú távú projekten dolgozik, amely azt vizsgálja, hogy földrajztudomány, pontosabban a földrajztudósok által kidolgozott érvek és érvrendszerek milyen szerepet játszottak a trianoni határok megszületésében a versaillesi békekonferencián (1919–1920), továbbá hogyan merültek fel újra ezek az érvek és/vagy további újabb érvek a területi revíziók előkészítése és megvalósulása során. 2020 júniusáig 8 tanulmány jelent meg ezen projekt keretében.¹

A trianoni békediktátum az 1918 előtti dualista magyar állam feldarabolását szentesítette. A magyar állam 325 411 km²-nyi területéből hat állam részesült az alábbi módon:

1. táblázat. A magyar állam szét darabolása

Állam	Nagysága (km ²)
Román Királyság	102 813
Szerb–Horvát–Szlovén Királyság	63 370
Csehszlovák Köztársaság	61 306
Osztrák Köztársaság	4 020
Lengyel Köztársaság	589
Olasz Királyság	21
Összes elszakított	232 119
A Magyar Királyságnál maradt	93 292
Összes terület	325 411

(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

¹ Az „*Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz projekt*” keretében megjelent tanulmányokat lásd jelen tanulmány végén.

Jelen tanulmány – a sorozat kilencedik elemeként – bemutatja, hogy hogyan került két kisebb területet (Árva és Szepes vármegyéből) a trianoni békediktátum következtében az 1918-ban újjászülető lengyel állam keretei közé.

2. A területek elcsatolásának története

2.1. A magyarországi lengyelek önrendelkezési kísérlete 1918 őszén

1918 őszén Wilson elnök 14 pontjára hivatkozva egy óriási önrendelkezési hullám indult el Köztes-Európában.² A Balti-tengertől az Égei-tengerig terjedő hatalmas térségben élő nemzetek mindegyike kinyilvánította szuverenitását, ezzel párhuzamosan az Osztrák–Magyar Monarchia elbukott,³ helyén új államok (Csehszlovákia, SZHSZ–Királyság) és államkezdemények (ún. ideiglenes államterek) keletkeztek. A nagy önrendelkezési hullámból a Magyar Királyság keretei között élő lengyelek sem akartak kimaradni, és éltek a wilsoni önrendelkezési jogukkal:

- Az Árva vármegyében élő lengyelek 1918. november 5-én Jan Bednarski – civilben Nowy Targ település tiszti orvosa – vezetésével, Jablonkán megalakították a Felső-Árva vármegyei Lengyel Nemzeti Tanácsot.
- A Szepes vármegyében élő lengyelek, pedig Ólublón hívták életre a Szepesi Lengyel Nemzeti Tanácsot.

A jablonkai Lengyel Nemzeti Tanács első tevékenysége az volt, hogy kiadott egy nyilatkozatot, melyben a népek önrendelkezési elvére hivatkozva bejelentette a magyar államtól történő elszakadást, és kinyilvánította azon óhaját, hogy Trencsén, Árva és Szepes vármegyék lengyellakta falvai a „katolikus Lengyelországhoz” csatlakozzanak.⁴ Szepesi Lengyel Nemzeti Tanács hasonló tartalmú nyilatkozatot adott ki. A még helyén lévő magyar közigazgatást, illetve a már megalakult helyi Szlovák Nemzeti Bizottságot sokkolta a lengyelek igénybejelentése. De erő hiányában nem tudtak fellépni a ellene.

Az árvai és szepesi lengyelek viszont erős szövetségest tudtak felmutatni. A lengyel állam vezetői, élükön Józef Piłsudskival valamennyi lengyelek által lakott területet a lengyel államhoz akartak csatolni.⁵ Ennek megfelelően a lengyel katonaság támogatta az árvai és a szepesi kezdeményezést is. Ez konkrétan abban

---

² Erről bővebben lásd Gulyás László – Szávai Ferenc (2018): Közép-Európa és Wilson 14 pontja. BBC History 2018/október. 46–51. old.

³ A részleteket lásd Gulyás László – Szávai Ferenc (2019): A Monarchia utolsó két hónapja. In: Gulyás László főszerk. (2019/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 480–483. old.

⁴ Balázs Károly (2013): „Vajúdtak a hegyek...” a felső-árvai és szepesi községek Lengyelországhoz csatolása (1918-1920). Valóság. 2013/9. szám 76–87. old.

⁵ A lengyel állam újjászületéséről lásd Tefner Zoltán (2018): A lengyel államiság visszaszerzésének napja: Varsó 1918. november 11. Acta Scientiarum Socialium. No48 (2018). 43–51. old.

nyilvánult meg, hogy Árva és Szepes vármegyék északi területeire 1918 novemberében bevonult a lengyel hadsereg.

Itt jegyezzük meg, hogy jól mutatja a tanulmány bevezető soraiban megemlített önrendelkezési hullámot, hogy a lengyelekkel párhuzamosan a területen élő németek is kinyilvánították önrendelkezési jogukat: 1918. december 9-én Késmárkot kikiáltották a Szepesi Német Köztársaságot, amely a várost környékét foglalta magába. Ez az államkezdemény azonban rövid életűnek bizonyult. Az 1918. december 17-én Késmárkra bevonuló csehszlovák csapatok felszámolták.⁶

2.2. A lengyel–csehszlovák konfliktus

Az 1918. október 28-án kikiáltott első Csehszlovák Köztársaság vezetői a Felvidék teljes területére igényt formáltak, azt Szlovenszko néven⁷ kívánták a csehszlovák állam részévé tenni.⁸ Ez az is jelentette, hogy az Árva és Szepes vármegyében élő lengyelek önrendelkezési jogát figyelmen kívül hagyva Prága a két vármegye teljes területére igényt tartott. Ez lengyel–csehszlovák konfliktushoz vezetett. Tovább mélyítette a csehszlovák–lengyel konfliktust, hogy a fentiek mellett Prága még egy területre, Tescheni-Sziléziára is igényt formált.⁹

Ezen vitatott három terület birtoklásáért 1919 januárjában csehszlovák–lengyel háború tört ki. Ennek folyamán Árva és Szepes vármegyék területén nem voltak fegyveres összecsapások, a konkrét harcok Teschenben folytak. Maga a háború igen rövid volt: a csehszlovák hadsereg 1919. január 23-án kezdte meg az előrenyomulását Teschenben, aminek a lengyel csapatok nem bírtak ellenállni, és meghátráltak. Az antant nyomására azonban 1919. január 31-én véget ért a háború. Ezért is nevezi ezt a háborút a szakirodalom „hétnapos háborúnak.” A hétnapos háború végén a lengyel csapatok mind Árva, mind Szepes vármegyéből kivonultak, a lengyel csapatok a korábbi magyar–lengyel határig hátráltak.

A bevonuló csehszlovák csapatok rövid idő alatt elmérgesítették a viszonyt a helyi lengyel lakossággal. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult, hogy letartóztatták a jablonkai plébánost, Sikora tisztelendőt, illetve a katonák célba lőttek a faluvégi keresztekre.

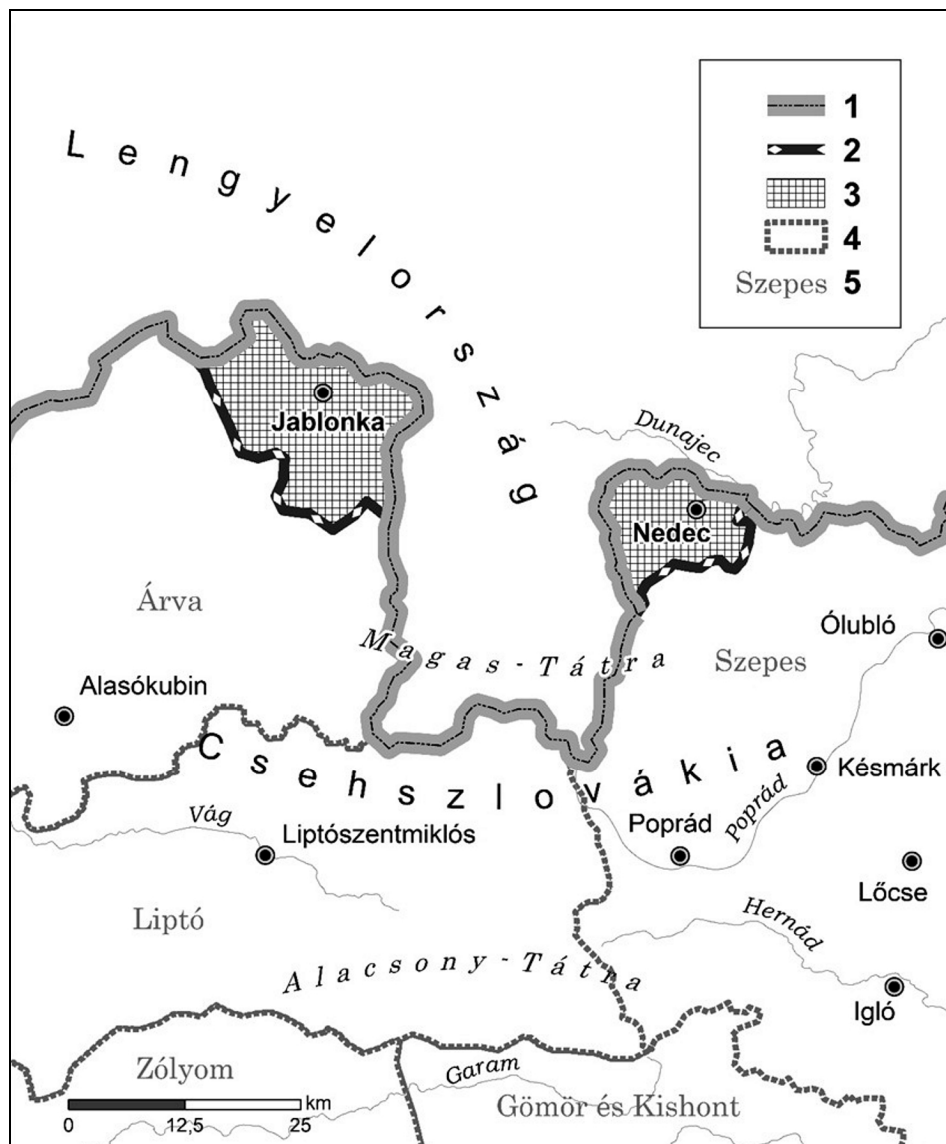
---

⁶ Sztancs Gábor: A Kárpátok Svájca lehetett volna. A szepességi cipszerek átmeneti állama 1918 végén. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_karpatok_svajca_lehetett_volna_a_szepessegi_cipszerek_atmeneti_allama_1918_vegen

⁷ Itt jegyezzük meg, hogy 1918 előtt Szlovenszko, mint tércategória nem létezett. Így területe nem volt definiálva. Ez különösen a magyar–szlovák határ megállapítása során okozott súlyos problémákat. Erről bővebben lásd Gulyás László (2019c): Versailles fényes termeiben I. A csehszlovák–magyar határ születése a békekonferencián. In: Gulyás László szerk. (2019/b): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 105–123. old.

⁸ A csehszlovák politikusok küzdelmeiről a csehszlovák állam határaiért lásd Perman, D. (1962): The shaping of the czechoslovak state: Diplomatic History of the Boundaries of Czechoslovakia, 1914–1920. Leyden, illetve Strickland, Roscoe (1958): Czechoslovakia at the Paris peace conference. PhD dissertation. University of Minnesota Press. Minneapolis.

⁹ A kérdéskörrel lásd Hannan, Kevin (1996): Borders of Language and Identity in Teschen Silesia. Peter Lang. New York.

1. térkép. A Lengyelországnak ítélt korábbi magyar területek. 1 = Ausztria és Magyarország határa 1918 előtt; 2 = Lengyelország és Csehszlovákia határa 1920 és 1938 között; 3 = A Magyarországtól elcsatolt területek; 4 = Magyarországi megyehatárok 1920 előtt; 5 = Magyarországi vármegye 1920 előtt (Forrás: Csüllög Gábor szerkesztése)

Eközben beindult a nagypolitika gépezete: Versaillesból a „béketeremtők”¹⁰ a helyszínre küldték Wade brit ezredest, aki 1919 márciusában egy hétig Zakopanéban és környékén tanulmányozta a helyzetet. Ennek keretében találkozott az árvai és szepesi lengyelek vezetőivel. Jelentése alapján világossá vált, hogy nincs esély arra, hogy Lengyelország és Csehszlovákia tárgyalásos úton megegyezzen, ezért a békekonferencia Legfelső Tanácsa a Gambon által vezetett Területi Bizottság elé utalta az ügyet. A bizottság hosszas vizsgálódás után népszavazás kiírását javasolta a vitatott területekre. Ennek alapján 1919. szeptember 12-én a Legfelső Tanács mindhárom terület (Teschen, Árva, Szepes) esetében azt a döntést hozta, hogy népszavazással döntsenek sorsukról. Az antant úgy rendelkezett, hogy a népszavazásokat 1920. július 1-ig le kell bonyolítani. De végül a népszavazásokra nem került sor (ennek legfontosabb oka az időközben kitört lengyel–szovjet háború, illetve Beneš lengyelelles mesterkedései voltak¹¹) és mindhárom vitatott területen a csehszlovák–lengyel határt hatalmi szóval a békekonferencia döntése alakította ki.

A versailles-i „békecsinálók” mindhárom területet megosztották a két állam között.¹² Ez Árva és Szepes megyék esetében azt jelentette, hogy a Nagyköveti Konferencia 1920. július 28-án Lengyelországnak ítélte az alábbi területeket/településeket:

2. táblázat. A Lengyelországnak ítélt korábbi magyar területek

Árva vármegye	Szepes vármegye
Település	Település
Alsólápos	Alsólipnicza
Bélakorompa	Alsózubricza
Dercsény	Bukovinapodszkle
Erdős	Chizsne
Feketebércz	Felsőlipnicza
Felsőlápos	Felsőzubricza
Frigyesvágása	Harkabúz
Kaczvin	Hladovka
Kislápos	Jablonka
Nedecz	Oravka
Répásfalu	Pekelnik
Szepesgyörke	Podvilik
Újbéla	Szárnya
Újterebes	Szucharova

(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

¹⁰ Macmillan, Margaret (2012): Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia, Gabo. Budapest.

¹¹ Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő. 192–193. old.

¹² Teschenről lásd Gawrecká, Marie (2004): Československé Slezsko mezi světovými válkami 1918–1938. (A Csehszlovák Szilázia a két világháború között 1918–1938.) Slezská univerzita. Ostrava.

Ezzel a döntéssel összesen 589 km² került a Magyar Királyság területéből a lengyel állam keretei közé. A lengyel hadsereg – a lakosság mérsékelt lelkesedése által kísérvé – 1920. augusztus 10-én vette birtokba a lengyel államnak ítélt területeket.

3. Az elcsatolás emlékezete és mérlege

A magyar közvélemény a két terület Lengyelországhoz történő csatolását az ezeréves magyar–lengyel barátság egyik szimbolikus eseményeként tartja számon. Ezt a romantikus történelemfelfogás nyilvánul meg Domonkos László a kérdéssel foglalkozó könyvének¹³ címében is: „*Megőrzésre átvéve*”. Ez a megfogalmazás egy olyan értelmezést sugall, hogy a Felvidék északi csücske azért került a lengyel államhoz, hogy megóvja a csehszlovák elnyomástól az ott élő magyarokat.

Viszont ha a kérdéshez politikai földrajzoként állunk hozzá, akkor a romantikus felfogással szemben meg kell vizsgálnunk a vizsgált területek etnikai viszonyait. A 3. táblázat és az 4. táblázat oszlopait végigolvasva kijelenthetjük, hogy a „megőrzésre átvett” terület magyar lakossága minimális volt: Szepesben 0,8%, míg Árvában 1,1%.

Ha még ehhez hozzátesszük, hogy Árvában a 0,8% az 121 magyart, illetve az 1,1% az 103 magyart jelent világossá válik, hogy a két területért történő vetélkedés gyakorlatilag lengyel–csehszlovák területi konfliktus volt, melyben a magyar állam csak annyiban volt érdekelt, hogy ő volt a terület korábbi ura.

3. táblázat. *Árva vármegye etnikai megoszlása 1910*

Település	A lakosság etnikai megoszlása (%)			
	magyar	német	szlovák	lengyel
Alsólápos	0,8	2,1	91,9	5,1
Bélakorompa	0,3	1,2	96,6	0,0
Dercsény	0,9	3,7	95,43	0,0
Erdős	0,7	1,1	97,2	0,0
Feketebércz	0,0	0,0	97,5	0,0
Felsőlápos	0,6	0,0	97,2	0,0
Frigyesvágása	2,5	4,2	89,3	4,0
Kaczvin	1,2	1,9	92,3	0,0
Kislápos	0,6	0,0	99,3	0,0
Nedecz	1,5	7,3	89,2	0,0
Répásfalu	0	0,0	99,8	0,0
Szepesgyörke	1,4	0,0	93,2	0,0
Újbéla	1,8	1,2	96,3	0,0
Újterebes	1,6	0,0	94,1	0,0
Összes	1,1	2,0	94,1	0,0

(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

¹³ SutarSKI, Konrad-Domonkos László (2009): *Megőrzésre átvéve. Barangolás a lengyel Szepesben és Árvában*. Unicus Műhely. Budapest.

4. táblázat: Szepes vármegye etnikai megoszlása 1910

Település	A lakosság etnikai megoszlása (%)			
	magyar	német	szlovák	lengyel
Alsólipnicza	0,0	0,8	0,0	78,3
Alsózubricza	0,0	0,0	0,9	99,0
Bukovinapodszkle	0,0	2,2	0,0	96,8
Chizsne	3,2	0,0	3,8	92,4
Felsőlipnicza	0,0	1,2	0,0	98,2
Felsőzubricza	0,0	1,9	1,8	95,5
Harkabúz	0,0	1,8	0,0	97,4
Hladovka	0,0	0,0	1,6	97,2
Jablonka	1,3	1,8	0,0	95,3
Oravka	0,0	0,0	0,0	98,2
Pekelnik	1,2	0,0	0,0	97,8
Podvilk	1,3	4,1	1,0	93,4
Szárnya	0,0	0,0	2,1	96,5
Szucharova	1,9	0,0	5,2	92,3
Összes	0,8	1,2	0,9	93,1

(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy a „megőrzésre átvéve” szemléletet az etnikai érvek cáfolják. Az eseménysort úgy kell értelmeznünk, hogy az egyik eleme az 1918-ban hatalomra került lengyel politikai elit azon törekvésének, hogy valamennyi lengyelek által lakott területet egy állam kereteibe fogja össze.

Az már a történet külön érdekessége, hogy Szepes vármegye esetében ezen lengyel törekvés jogosságát a népszámlálási adatok egyértelműen alátámasztják (4. táblázat), míg Árva vármegye esetében (3. táblázat) egyértelműen cáfolják.

Irodalom

- BALÁZS K. (2013): „Vajúdtak a hegyek...” a felső-árvai és szepesi községek Lengyelországhoz csatolása (1918–1920). Valóság. 2013/9. szám 76–87. old.
- GAWRECKÁ, M. (2004): Československé Slezsko mezi světovými válkami 1918–1938. (A Csehszlovák Szilézia a két világháború között 1918–1938.) Slezská univerzita, Ostrava.
- GULYÁS L. (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő.
- GULYÁS L. – SZÁVAI F. (2018): Közép-Európa és Wilson 14 pontja. BBC History 2018/október. 46–51. old.
- GULYÁS L. (főszerk.) (2019/a): A trianoni békediktátum története hét kötetben. I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged.
- GULYÁS L. – SZÁVAI F. (2019): A Monarchia utolsó két hónapja In: Gulyás L. (főszerk.) (2019/a) 480–483. old.
- GULYÁS L. (szerk.) (2019/b): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében.
- GULYÁS L. (2019/c): Versailles fényes termeiben 1. A csehszlovák–magyar határ születése a békekonferencián. In: Gulyás L. (szerk.) (2019/b) 105–123. old.

- HANNAN, K. (1996): *Borders of Language and Identity in Teschen Silesia*. Peter Lang, New York.
- MACMILLAN, M. (2012): *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Gabo, Budapest.
- PERMAN, D. (1962): *The shaping of the czechoslovak state: Diplomatic History of the Boundaries of Czechoslovakia, 1914–1920*. Leyden.
- SALLAI J. (1997): *Historia granicy węgiersko-polskiej – A magyar–lengyel határ története*. Kiadó: A magyarországi Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat, Budapest.
- STRICKLAND, R. (1958): *Czechoslovakia at the Paris peace conference*. PhD dissertation. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- SUTARSKI, K. – DOMONKOS L. (2009): *Megőrzésre átvéve. Barangolás a lengyel Szepesben és Árvában*. Unicus Műhely, Budapest.
- SZTANCS G.: *A Kárpátok Svájcja lehetett volna. A szepességi cipszerek átmeneti állama 1918 végén*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_karpatok_svajca_lehetett_volna_a_szepességi_cipszerek_atmeneti_allama_1918_vegen
- TEFNER Z. (2018): *A lengyel államiság visszaszerzésének napja: Varsó 1918. november 11*. Acta Scientiarum Socialium. No48 (2018). 43–51. old.

Az „Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz projekt” keretében eddig megjelent publikációk

- GULYÁS L. (2015/a): Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 1. Fiume-kérdése a versailles-i békekonferencián, különös tekintettel a magyar béke delegáció álláspontjára. In: Tamás J. – Popp J. (szerk.) (2015): *A kapocs. Baranyi Béla 70*. Debreceni Egyetem, Debrecen. 156–163. old.
- GULYÁS L. (2015/b): Gulyás László: Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 2. Kárpátalja visszatérésének diplomáciai előkészítése, különös tekintettel Teleki Pál földrajzi/gazdasági érveire. *Közép-Európai Közlemények* 2016/4. szám 210–219. old.
- GULYÁS L. (2016): Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 3. Kárpátalja kérdése a versailles-i békekonferencián, különös tekintettel a magyar béke delegáció álláspontjára. *Történeti Földrajzi Közlemények*, 2016/3–4. szám. 139–149. old.
- GULYÁS L. (2018/a): Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 4. Kárpátalja kérdése a versailles-i békekonferencián: a csehszlovák álláspont. *Történeti Földrajzi Közlemények*. 2018/1. szám, 111–119. old.
- GULYÁS L. (2018/b): Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 5. A magyar állam és az Északkelet-Felvidékért (Kárpátalja) zajló geopolitikai játszma 1918–1919. In: Pénzes J. (szerk.) (2018): *Falu-város-periféria: határon innen és túl*. Didakt Kft Kiadó, Debrecen. 161–166. old.
- GULYÁS L. (2018/b): Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 6. Az Erdélyre vonatkozó román igények szóbeli és írásbeli előterjesztése a versaillesi békekonferencián. *Történeti Földrajzi Közlemények*. 2018/3–4. szám 211–222. old.
- GULYÁS L. – CSÜLLÖG G. (2019): Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 7. A magyar állam kísérlete a visszatért Délvidék (1941–1944) etnikai képének átalakítására. In: Gál Z. – Ricz A. I. (szerk.) (2019): *A környezet és a határok kutatója: Tiszteletkötet Nagy Imre 65. születésnapja alkalmából*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka. 243–252. old.
- GULYÁS L. (2019): Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 8. A magyar–szlovák határ születése a versailles-i békekonferencián, különös tekintettel a Csallóköz kérdésére. *Történeti Földrajzi Közlemények*, 2019/3–4. szám, 116–128. old.

A BÁNSÁG TÉRSZERKEZETÉNEK FELDARABOLÁSA A TRIANONI HATÁROK ÁLTAL

KÓKAI SÁNDOR

Chopping up of the territorial structure of the Banat by the borders created by the Treaty of Trianon

The different administrative, social and political-economic changes of the Banat, divided into three parts by the Treaty of Trianon, have had a repercussion on socio-economic processes, changing the expected course of territorial development, resulting in mosaics of multiple disadvantaged settlements and micro-regions along state borders and frequently changing administrative borders. The internal migration waves and the assimilation processes related to the border changes and the transformative aspirations of the successor states significantly contributed to the ethnic homogenization of the former multiethnic Banat, to the continuous loss of space of the minority ethnic communities. Border areas have also become homogenized, degrading to the meeting places of three different cultures, languages and religions, which is definitely a step backwards from the first decades of the 20th century. Encounters and coexistence could certainly have helped enrich the peoples living side by side, but the processes outlined above, intensified by closed borders, have made all of this virtually impossible and meant separation for those living here. The Banat has become a cumulatively disadvantaged region laden with contradictions before the beginning of the 21st century. Over the last half century, the German and Hungarian languages have become obsolete in the cities of the Banat – multilingualism was only characteristic of the larger cities even before the Treaty of Trianon was signed – and other ethnic groups have been suppressed and marginalized.

Bevezetés

A Bánát (Banatus Temesiensis), azaz a *Temesi Bánság* a Kárpát-medencében elhelyezkedő Délvidék 28.522 km²-nyi kiterjedésű önálló régiója, mely a *történelmi Magyarország más régióitól társadalmi-gazdasági fejlődésének jellegzetes vonásai révén karakterisztikusan elkülönült*. E jellegzetes vonásokat felerősítette, hogy a pozsareváci béke (1718) után katonai igazgatás alá helyezték (1751/1778-ig), koronatarományként és határőrvidékként Bécsből kormányozták, s a merkantilista gazdaságpolitika szellemében vámhatárral választották el az ország többi területétől.

A Bánság vagy területének egy része (pl. Katonai Határőrvidék /1778–1876/, Nagykikindai Szerb Kerület /1774–1876/, Temesvári kerület /1785–1790/, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság /1850–1860/ Szörény vármegye /1873–1880/ stb.) az 1718–1918 közötti kétszáz évet vizsgálva hosszabb ideig volt politikailag és igazgatásilag széttagolt állapotban, mint egységes irányítás alatt. *Mindezek ellenére a 19/20. század fordulójára a Bánság a Délvidék önálló történeti földrajzi régiójává*

fejlődött, sajátos térszerkezettel. A Bánság térszerkezeti sajátosságai számos kutatási aspektus (pl. etnikai, kulturális, politikai, társadalmi, településhálózati, gazdasági, történeti, földrajzi stb.) szerint vizsgálhatók, melyek komplex feltárása és szintézisbe foglalása megkezdődött, mind a régió egészét vagy egy részét átfogó tudományos monográfiák (pl. *Beluszky P.* 2008, *Gulyás L.* 2009, *Kalapis Z.* 1979, *Kovách G.* 1998, *Kókai S.* 2010/a, *Marjanucz L.* 2017 stb.), mind a részleteket feltáró-elemző tanulmányok formájában (pl. *Csüllög G.* 2000, *Frisnyák S.* 2004, *Kókai S.* 2006, 2009, 2010/b, 2014, 2016, 2018, *Kókai S. – Kristóf A.* 2019, *Nagy M. M.* 2006, *Paládi-Kovács A.* 2006, *Suba J.* 2018, *Tóth J.* 1997 stb.).

A monográfiák és tanulmányok egyik szintetizáló megállapítása, hogy a Bánság a kedvező ökológiai adottságok és az emberi erőforrások hatására a 19/20. század fordulójára a történelmi Magyarország egyik legfejlettebb régiójává vált, ahol sajátos kultúrtáj alakult ki. *Az antropogén tájformálás minden elemében a Bánságban is magán hordozta, olykor napjainkig magán hordozza a társadalmi-gazdasági fejlődés korábbi sajátos ismérveit.* A teljes felsorolás mellőzésével is megállapíthatjuk, hogy a Bánság, mint puffer zóna közismert sajátosságokkal rendelkezett (pl. stratégiai kapu, civilizációs-kulturális áramlási és ütközőtér stb.). Eddig azonban kevesebb figyelem irányult a régió belső jegyeinek mélyebb – a térszerkezet kialakulását és változását is meghatározó – magyarázataira és a trianoni békediktátum helyi megvalósítására ható elemeinek kutatására.

I. A Bánság térszerkezetének néhány sajátossága

A térszerkezet, mint a társadalmi-gazdasági folyamatok egyik fontos leképezési lehetősége, olyan térhez kötődő kulcsfogalom, amelynek értelmezése nem lehet egységes, még a geográfián belül sem (pl. *Tóth J.* 1997, *Szabó P.* 2008, *Nemes Nagy J.* 1996 stb.). Az egy-egy szakterülethez kapcsolódó kutatók is más-képp értelmezhetik e fogalmat, de bizonyos konszenzus megfigyelhető. A történeti földrajzi kutatók is különböző tudományos alapokról indulva eltérő gyökerű térszerkezet meghatározásokkal lépnek a színre (*Frisnyák S.* 1996, *Győri R.* 1999, *Beluszky P.* 2008). Ez nem csak abból fakad, hogy eltérő a térszemléletük, hanem abból is, hogy a földrajzi térhez, a kultúrtájhoz kapcsolódó jelenségek és antropogén hatások értelmezése is sajátos, de komplexitásra törekvő, amelyhez felhasználják a segéd és rokontudományok eredményeit is. E széles horizontú kutatási eredmények még a Bánságra vonatkozóan sem mutathatók be egy rövid tanulmányban, mindössze néhány sarkalatos elemét emelem ki, szoros kontextusban a trianoni határ meghúzásával és annak következményeivel.

I.1. A Bánság etnikai térszerkezete és változása

A Bánság etnikai térszerkezetének változásait, az etnikai tömbök, szigetek, csoportok és kontaktzónáik fejlődését, a gazdasági és politikai asszimilációt, valamint a népesedési folyamatokat (pl. kivándorlás, egyke mozgalom, természetes

szaporodás, fogyás stb.) is a belső társadalmi-gazdasági törvényszerűségek alakították. A változások legpontosabban településszinten (805 db) érzékelhetőek, azonban kistérségi (39 járás) szinten és makro regionális viszonylatban is szignifikáns különbségek, eltérő demográfiai tendenciák mutathatók ki, melynek egyik hangsúlyos eleme az etnikai megoszlás (1. táblázat). *Eltérően a történelmi Magyarország más területeinek szétdarabolásától a Bánságban figyelembe vették az etnikai-nemzetiségi határokat, igaz csak a két utódállam, azaz szerb–román viszonylatban. Az ott élő német (sváb) és magyar lakosság vonatkozásában mindez érdemben fel sem merült.*

1. táblázat. A Bánság népességének etnikai megoszlása (1910)

Nemzet/ nemzetiség	Magyar-Bánság		Szerb-Bánság		Román-Bánság		Bánság	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	11 638	69,7	109 510	18,8	120 985	12,3	242 133	15,30
Német	1 248	7,5	133 495	23,0	252 802	25,7	387 545	24,50
Román	85	0,5	76 398	13,1	515 485	52,3	591 968	37,40
Szerb	3 588	21,4	232 009	40,0	48 733	4,9	284 330	18,00
Szlovák	-	-	16 393	2,8	5 738	0,6	22 131	1,40
Bolgár	-	-	2 458	0,4	10 042	1,0	12 500	0,80
Cseh	-	-	1 156	0,2	6 944	0,7	8 100	0,55
Krasován	-	-	-	-	7 210	0,7	7 210	0,50
Horvát	-	-	3 356	0,6	1 516	0,2	4 872	0,30
Ruszin	-	-	24	0,0	2 368	0,2	2 392	0,15
Egyéb	154	0,9	5 788	1,0	13 052	1,3	18 994	1,20
Összesen	16 713	100,0	580 587	100,0	984 875	100,0	1 582 175	100,00

(Forrás: Népszámlálás (1910) adatai alapján saját szerkesztés)

A Bánság négy nagy nemzetisége a települések 65–96%-án megtalálható volt (románok 771 településen, németek 726 településen, magyarok 723 településen, szerbek 517 településen).

- A magyarok a Bánság lakosságának 15,3%-át (242152 fő) alkották. Területi elhelyezkedésüket tekintve megállapítható, hogy *Torontál vármegyében élt a bánsági magyarok 53%-a (128405 fő)*, ahol abszolút többséget csak a törökkanizsai járásban (52,4%) alkottak. *Temes vármegyében a bánsági magyarság 33%-a élt (79960 fő)*, ahol arányuk csak a dettai járásban (6722 fő = 20,1%) és Temesváron (28552 fő = 39,4%) haladta meg a 20%-ot. *A Temes vármegyei magyarság 82%-a (65554 fő) kisebbségben élt. Krassó-Szörény vármegyében a bánsági magyarok 14%-a (33787 fő) élt*, de csak a bégai járásban (5626 fő = 23,6%), valamint Lugoson, ahol a magyarok relatív többséget alkottak (6875 fő = 34,7%), haladta meg arányuk a 20%-ot.
- A bánsági magyarok számaránya: *36 településen 75% felett, 18 településen 50–75% között, 10 településen relatív többségben (4. táblázat), 20–50%*

között változott 54 bánsági településen, itt azonban már nem ők voltak többségben. A Bánság 604 településén 20% alatt maradt a magyarok aránya. A Bánság 467 településén a magyarok száma nem érte el a száz főt és 140 település lakosságában 1% alatt maradt a magyarság aránya, illetve 78 településen teljesen hiányzott.

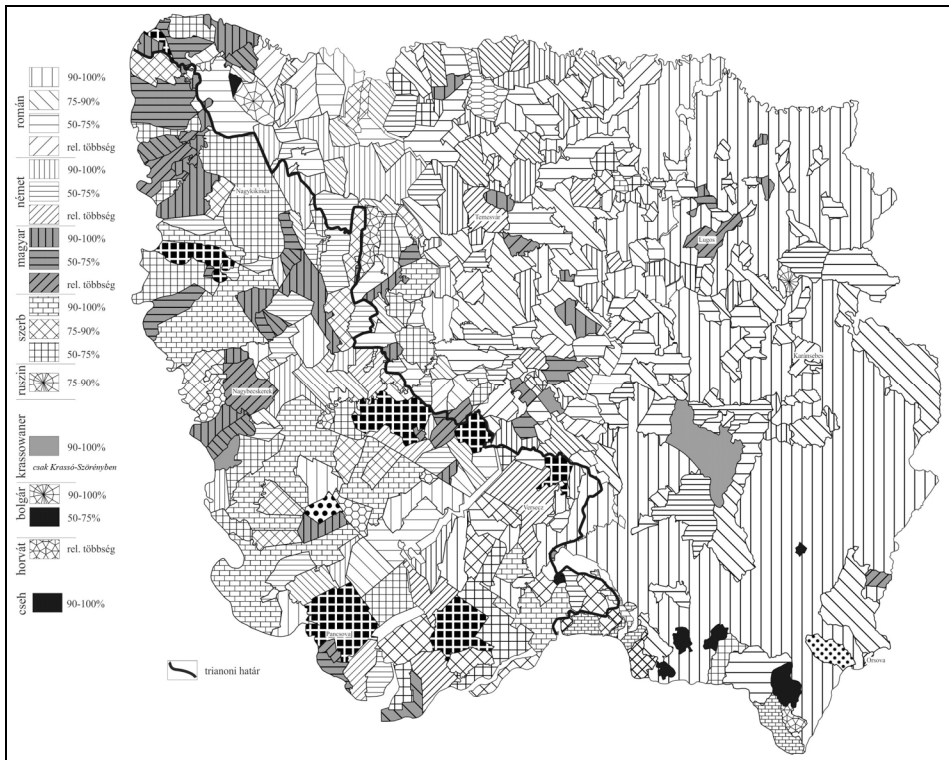
- A németek a Bánság lakosságának 24,5%-át (387545 fő) alkották. Területi elhelyezkedésüket tekintve megállapítható, hogy 42,78%-uk (165779 fő) *Torontál vármegyében lakott. Abszolút többséget értek el a perjámosi (55%) és a zombolyai (54,5%) járásban, további hat járásban pedig relatív többséget alkottak (bánlaki 30,4%, csenei 46,8%, módosi 35,6%, pancsovai 32,5%, nagybecskereki 30,1%, nagyszentmiklósi 29,7%).* A vármegye 67 településén alkották a lakosság többségét (ebből huszonkilenc településen 90% fölötti arányt képviseltek, melyből 18 db az ún. Haide területén volt) és itt élt a torontáli németek 69,4%-a (115052 fő). *A németek 42,8%-a (165883 fő) Temes vármegyében élt, ahol abszolút többséget az újaradi járásban (56,6%) és Fehértemplom rendezett tanácsú városban (52,6%) alkottak. Relatív többségben voltak a központi (48,8%) és a vingai (37,2%) járásban, illetve Temesvár (43,6%) és Versec (49,5%) törvényhatósági jogú városokban. A vármegye ötvenöt településén a németek adták a lakosság többségét és itt élt a Temes megyei németek 85,4%-a (141636 fő), melyből 51262 fő (36,2%) Temesváron, Versecen és Fehértemplomban alkotott többséget. A németek legtömegesebben – a korábbi betelepítési politika eredményeként – Temesvár és Arad közötti területen éltek, ahol tizennyolc településen számuk 90% fölé emelkedett és ez kétharmada volt Temes vármegye homogén német településeinek (27 db). *Krassó-Szörény vármegyében a bánsági németek 14,42%-a (55883 fő) élt. Egyetlen járásban sem haladta meg arányuk a 30%-ot (oravicabányai 27,9%, resicabányai 23,7%) és a két rendezett tanácsú városban (Lugos 31%, Karánsebes 30,2%) is alig lépte túl ezt az értéket. Mindez azt is jelenti, hogy abszolút többségben 17 db településen (ebből 9 db 90% feletti), relatív többségben pedig csak Orsován (2015 fő = 34,7%) éltek.**
- A bánsági németek számaránya: *148 településen többségben éltek a németek (90% felett 65 településen, 72 településen 50–90%, 11 településen relatív többség), további 53 településen 20–48% közötti arányt, 37 településen 10–20% közötti arányt értek el, de kisebbségben voltak (4. táblázat).*
- *A románok a Bánság lakosságának 37,4%-át (592049 fő) alkották. Területi elhelyezkedésüket tekintve (1. térkép) megállapítható, hogy Krassó-Szörény vármegye területén élt a bánsági románok 56,7%-a (336082 fő). A vármegye 13 járásában abszolút többséget értek el (pl. bozovicsi járásban 92,4%, marosi járásban 94,7%, teregovai járásban 88,8%, karánsebesi járásban 85,9%, a jámi járásban 91,4% stb.), az újmoldovai járásban (46,9%) és Karánsebesen (49%) relatív többséget alkották. A vármegye lakosságának (466147 fő) 72,1%-át (336082) a románok alkották, úgy hogy 279 településen (77,1%) 75% feletti*

volt arányuk, ebből 224 településen 90%-feletti. Krassó-Szörényben 23 településen a románok aránya 50–75% között változott, míg négy településen relatív többségben éltek. A fenti tények alapján megállapíthatjuk, hogy a vármegye 306 településén (84,5%) a románok éltek többségben. A vármegye homogén román etnikai tömbjeit csak itt-ott szakította meg néhány magyar (4 db), német (9 db), cseh (5 db), krasovan (7 db) és szerb (5 db) homogén község. Temes vármegyében a románok relatív többségben (169030 fő = 28,6%) éltek. A vármegye négy járásában (buziásfürdői 63,8%, csáki 67%, lippai 60,9%, temesrékasi 55%) abszolút többséggel, a dettai (30%) és a verseci járásban (49,1%) pedig relatív többséggel rendelkeztek. A vármegyében 85 településen 75% fölé emelkedett arányuk, 31 településen arányuk 50–75% között változott, míg 7 településen relatív többségben éltek, azaz Temes vármegye településeinek több mint fele is (123 db = 57,7%) román többséggel rendelkezett. Torontál vármegyében a bánági románok 14,7%-a (86937 fő) élt, ahol csak az alibunári járásban (14982 fő = 51,1%) alkottak abszolút többséget, relatív többséget egyetlen járásban sem értek el. A románok aránya 20-30% közé a bánlaki (6637 fő = 24%), a nagyszentmiklósi (10239 fő = 23,6%), a pancsovai (10735 fő = 22,4%) és a perjámosi (8218 fő = 27,1%) járásokban emelkedett. A vármegyében mindössze 17 településen volt 75%-feletti az arányuk, melyből tizenegy homogennek számított, tizennégy településen arányuk 50–75% között változott, három településen relatív többségben éltek.

- A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a Bánág 463 településén (57,8%) a románok többségben voltak (4. táblázat), ebből 381 településen 75%-feletti volt arányuk és itt élt a bánági románok 72,2%-a (427670 fő). A fennmaradó 308 településen a románok kisebbségben éltek, mely közül csak 34 településen volt több mint 20% az arányuk.
- A szerbek a Bánág lakosságának mindössze 18%-át (284329 fő) alkották és a bánági települések 64,6%-án (517 település) megtalálhatóak voltak. Területi elhelyezkedésüket tekintve megállapítható, hogy 70,3%-uk (199750 fő) Torontál vármegyében élt, ahol az antalfalvai (24530 fő = 52,1%) és a törökbecsei (32938 fő = 67,9%) járásokban, valamint Nagyikindán (14148 fő = 52,8%) abszolút többséget értek el. Relatív többséget alkottak a nagyikindai (15351 fő = 46,5%), a párdányi (9708 fő = 35,7%) járásokban és Pancsován (8714 fő = 41,9%). A szerbek 24,5%-a (69905 fő) Temes vármegyében élt, ahol a fehértemplomi járásban abszolút többséget (20987 fő = 57,0%), míg a kevevárai járásban relatív többséget (16795 fő = 47,3%) alkottak. Krassó-Szörény vármegyében a szerbek mindössze 5,2%-a (14674 fő) élt, itt három járás (új moldovai 37,3%, orsovai 6%, jámi 3,7%) kivételével valamennyi járásban 1% alatt maradt arányuk.
- A szerbek aránya 36 településén emelkedett 90% fölé, ahol a bánági szerbek 26,9%-a (76443 fő) élt. A szerbek aránya 30 bánági településen 75–90% között változott és itt élt a 20,4%-uk (57982 fő). Huszonhat bánági településen

arányuk 50–75% között volt (47953 fő = 16,8%), míg relatív többséget Torontál vármegye hat településén és Temes vármegye két településén alkottak. A relatív szerb többségű településeken a szerbek 6,8%-a (19292 fő) élt. A Bánság 33 településén 20–50% közötti volt a szerbek aránya, de már kisebbségben éltek. A fenti adatok alapján megállapítható, hogy a szerbek száz bánsági településen éltek többségben (201670 fő = 70,9%) és 20% felett is csak további 33 településen. A szerbek 100 fő alatti népcsoportot 357 településen alkottak, ebből 10 főnél kevesebb szerb élt 229 db településen.

- A kisebb bánsági etnikai csoportok (pl. szlovák, horvát, ruszin, bolgár stb.) az összlakosság mindössze 4,8%-át (76058 fő) alkották. Homogén, ill. abszolút többségű településeik csak tovább színezték a bánsági etnikai palettát, a négy nagy nemzetiség fejlődését azonban nem befolyásolták, lokális szinten megőrizték nyelvüket, szokásaikat.

1. térkép. A Bánság etnikai térszerkezete (1910)
(Forrás: Népszámlálási adatok (1910) alapján saját szerkesztés)

A trianoni határ meghúzásakor kiemelkedő fontosságúvá vált egyrészt, hogy a szerb–román kontaktzóna a Csene–Gád–Nagygáj–Versec–Fehértemplom–Omoldova települések által jelzett területsáv mentén jött létre (1. térkép), melytől nyugatra 14 db

homogén és 12 db abszolút többségű román település helyezkedett el, míg e vonaltól keletre három homogén és 10 abszolút többségű szerb település. E vonaltól nyugatra nyolc településen volt 20%-ot meghaladó román kisebbség, keletre két településen ugyan ilyen arányban szerb kisebbség.

Másrészt, *a Bánság 805 településén többségben élt a lakosság 69,71%-a (1102960 fő), míg kisebbségben 30,29%-a (479173 fő)*. A kisebbségben élők aránya 169 településen haladta meg a 20%-ot, ebből: 54 település esetében a magyar kisebbség, 53 német, 34 román, 33 szerb, 5 szlovák, 3-3 horvát és cseh, 2-2 cigány és ruszin, ill. 1-1 sokác és bolgár kisebbségi település volt. *A Bánság nyolcszázöt településéből mindössze tizenkilenc olyan település volt, ahol a többségi nemzetiség mellett még két-két kisebbség számaránya külön-külön is 20% fölé emelkedett*, azaz a három meghatározó nyelvet beszélők száma közel azonos volt (pl. Lugos, Nagyszentmiklós, Horvátklári, Omor, Kevevára, Lippa, Temesrékas, Hertelendyfalva, Klopódia, Orsova, Herkulesfürdő stb.).

Harmadrészt, *a Bánság nemzetiségeit nem egyformán érintette a kisebbségi lét. A románok 27,7%-a (164379 fő) élt kisebbségben, a horvátok 87,3%-a (4274 fő), a szlovákok 42%-a (9285 fő), a ruszinok 91,6%-a (2190 fő), a csehek 51,5%-a (4167 fő), a bolgárok 25,1%-a (3132 fő), a németek 25,2%-a (97625 fő), a szerbek 29,1%-a (82659 fő) és a magyarok 38,4%-a (92994 fő)*. Ez utóbbi tény azért is figyelemre méltó, mert a négy nagy bánsági nemzet/nemzetiség közül éppen a magyar volt az, amely a leginkább kisebbségben, szétszórva és etnikai szigetekben élt, azaz nyitott és hajlandó más nemzetiségekkel való együttélésre. Mindezek következtében is *a legkevésbé zárt bánsági magyarság szenvedte el az egyik legnagyobb veszteséget a trianoni országhatárok meghúzásakor. A bánsági magyarok 95%-a szerb és román fennhatóság alá került és maradt az elmúlt 100 évben*.

Negyedrészt, magyar–román (az Aranka menti településeken; pl. Nagyszentmiklós, Valkány, Nagycsanád stb.) és német–román (Temesvár–Lippa–Újarad háromszögben, ill. Temesvártól délre Csák–Denta–Temesmóra–Versec vonalon) kontaktzóna is kialakult. Az itt élő magyar, német és a kisebb etnikumokhoz tartozó szereplőket figyelmen kívül hagyva a szerb–román nyelvhatárnak közel megfelelően (kivétel: Versectől keletre román többségű falvak, illetve Újmolodova körül elhelyezkedő homogén szerb falvak kerültek a másik félhez) húzták meg a trianoni határt.

A magyar és a német lakosság etnikai-települési térszerkezetének teljes negligálása és figyelmen kívül hagyása – akik a Bánság lakosságának 39,8%-át (629697 fő) tették ki – a párizsi békekonferencián nem csak azt jelentette, hogy számukra esélyt sem adtak a híres wilsoni önrendelkezésre, vagy egy esetleges népszavazással véleményük kinyilvánítására. Ettől sokkal több történt, ugyanis a román és a szerb irredentizmus és asszimilációs törekvések elsőszámú célpontjaivá váltak, ami párosult azzal a kedvezőtlen geostratégiai helyzettel is, hogy a hazai és a nemzetközi figyelem elsősorban Erdélyre összpontosult. A Bánság az ott zajló etnikai-kulturális és identitásbeli megaláztatásokkal is csak mellékes

„hadszíntérre” vált. Az utódállamok kényük-kedvük szerint cselekedhettek, s még néhány magyar történelmi munkába is bekerült, hogy itt a trianoni határokat az etnikailag releváns vonalon húzták meg, ami szerb–román viszonylatban is csak többé-kevésbé igaz.

A következmények közismertek. Az elmúlt évszázadban a népesség számbeli, etnikai-vallási és nyelvi összetétele olyan mértékben megváltozott (2. táblázat), amelynek napjainkra visszafordíthatatlan homogenizálódás lett az eredménye. *Tovább szegényedett a Bánság etnikai arculata, s az 1910-es évekhez képest újabb nagy múltú népek és kultúrák semmisültek meg, illetve élük végnapjaikat (3. táblázat). Az etnikailag leginkább vegyes Szerb-Bánságban is a szerbek aránya hetven százalék fölé emelkedett, Román-Bánságban a románok aránya nyolcvan százalék feletti, míg a Bánság területének egy százalékát (271 km²) kitevő Magyar-Bánság lakóinak kilencvenhat százaléka magyarnak vallotta magát a 2011 évi népszámlálás alkalmával. A Bánság lakosságának nyolcvanhat százalékát a románok, a szerbek és a magyarok alkották, az utánuk következő népcsoportok közül, mindössze a romák (2,61%) és a szlovákok (1,11%) aránya haladta meg az egy százalékot.*

2. táblázat. A Bánság népességének etnikai változása (1930/31 – 2001/02)

Nemzet/ nemzetiség	1930/31		1949/53/56		1990/91		2001/02	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	205 409	13,10	214 986	13,30	152 609	8,30	142 721	8,3
Német	364 298	23,40	153 502	9,50	30 843	1,70	21 937	1,3
Román	594 005	37,90	704 364	43,40	988 641	53,60	943 013	55,0
Szerb	308 862	19,70	419 804	25,90	474 841	25,70	456 622	26,6
Szlovák	19 676	1,20	20 701	1,30	17 655	1,00	20 597	1,2
Bolgár	11 244	0,70	11 083	0,70	6 048	0,30	7 287	0,4
Cseh	6 712	0,43	6 177	0,40	4 190	0,20	4 761	0,3
Krasován	6 113	0,40	6 798	0,40	2 708	0,15	10 969	0,6
Horvát	3 272	0,20	4 370	0,30	4 089	0,20		
Ruszin	4 364	0,30	3 910	0,25	5 811	0,30	11 452	0,7
Roma	404	0,02	2 114	0,10	13 108	0,70	40 588	2,4
Makedón	-	-	7 448	0,50	7 932	0,40	-	-
Jugoszláv	-	-	-	-	32 527	1,80	-	-
Egyéb	53 569	2,65	66 889	3,95	104 557	5,65	54 562	3,2
Összesen	1 567 405	100,00	1 622 564	100,00	1 845 588	100,00	1 714 509	100,0

(Forrás: Kókai S. (2010) adatai alapján)

A második világháború után a németek folyamatos térszerzésével párhuzamosan egy újabb kolonizáció bontakozott ki, immáron az elhagyott sváb házakba költöző román, cigány és magyar lakosok révén. *A romániai és jugoszláviai Bánság határövezetei egyúttal a térség roma népcsoportjainak regionális felerősödő jelenlétét, térhódítását is jól kidomborítják. A Zombolya és Nagyszentmiklós közötti kistérségben, a Maros-völgyben települések egész sorában a cigányság már meghaladta a 25, helyenként az 50 százalékos részarányt (2. térkép).*

3. táblázat. A Bánság népességének etnikai megoszlása (2011)

Nemzet/ nemzetiség	Magyar-Bánság*		Szerb-Bánság		Román-Bánság**		Bánság	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	19 160	96,8	52 892	9,39	40 617	3,92	112 669	6,96
Német	39	0,2	795	0,14	11 867	1,15	12 701	0,78
Román	34	0,2	22 353	3,97	842 617	81,31	865 004	53,41
Szerb	412	2,1	398 454	70,71	16 464	1,58	415 330	25,64
Szlovák	-	-	16 063	2,85	1 889	0,18	17 952	1,11
Bolgár	-	-	1 074	0,19	4 852	0,47	5 926	0,37
Cseh	-	-	132	0,02	1 741	0,20	1 873	0,12
Krasován	-	-	-	-	5 336	0,49	7 973	0,49
Horvát	-	-	2 637	0,47	-	-	-	-
Ruszin	-	-	73	0,01	8 723	0,84	8 796	0,54
Roma	52	0,3	18 547	3,29	23 665	2,28	42 264	2,61
Makedón	-	-	7 236	1,28	-	-	7 236	0,45
Montenegrói	-	-	1 457	0,26	-	-	1 457	0,09
Egyéb	99	0,4	7 227	1,28	3 210	0,31	10 536	0,65
Nem nyilatkozott	-	-	34 577	6,14	75 317	7,27	109 894	6,79
Összesen	19 796	100,0	563 517	100,00	1 036 298	100,00	1 619 611	100,00

*Újszeged és Gyálárét adatai nélkül

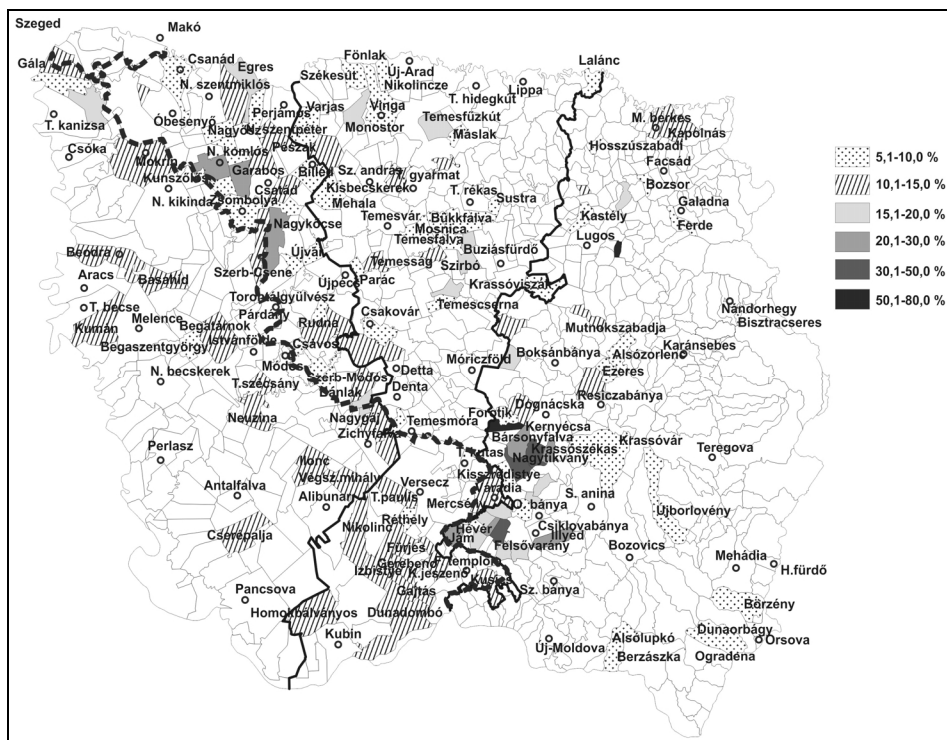
** Újarad adatai nélkül

(Forrás: Népszámlálás /2011/ adatai alapján saját szerkesztés)

4. táblázat. Az etnikai többségű bánsági települések számának változása (1910–2011)

Nemzet/ nemzetiség	1910	1990/91	2011		
			Szerb-Bánság	Román-Bánság	Magyar- Bánság
Magyar	64	54	20	10	9
Német	148	4	-	-	-
Román	463	602	18	591	-
Szerb	100	128	133	11	-
Szlovák	6	6	4	1	-
Bolgár	4	2	-	2	-
Cseh	8	8	1	7	-
Krasován	7	5	-	7	-
Horvát	2	2	-	-	-
Ruszin	1	12	-	10	-
Roma	-	1	-	2	-
Makedón	-	2	-	-	-
Montenegrói	1	-	-	-	-
Török	1	-	-	-	-
Összesen	805	826	176	641	9

(Forrás: Kókai S. (2010), illetve Népszámlálások (2011) adatai alapján saját szerkesztés)

2. térkép. A Bácság roma népességének területi elhelyezkedése (2001/02)
(Forrás: Népszámlálási (2001,2002) adatok alapján saját szerkesztés)

A bácsági nagyvárosok (pl. Temesvár, Resicabánya, Pancsova stb.) népessége jelentős számú, falusi környezetből érkezett, a többségi nemzethez tartozó, egy-nyelvű betelepülővel duzzadt fel. Eleget a bácsági nagyvárosok közül a temesvári változásokat nyomon követni. 1910-ben Temesvár domináns etnikuma a német, s a magyarok szinte elérik a németek létszámát – 28,5 és 31,6 ezer fő –, a románok és a szerbek alkotják a következő csoportot (7,5 és 3,5 ezer fő). 1941-ben és 1956-ban egy-egy váltás következett be: előbb a románok relatív többségre tettek szert, 1956-ban a magyarok lélekszáma meghaladja a németekét, miközben a románság abszolút többséget szerez, azaz 75,8 ezer a 142 ezerből. Az 1992. évi statisztikai adatok alapján a 334 ezer fős Temesvár lakóinak 82%-a román (274 ezer fő) volt, míg 2002-ben ez az érték 85,2%-ra emelkedett. Mindeközben a közép és kisvárosokban is jelentős változások következtek be, s Román-Bácság egyetlen városában sem éri el a magyarság aránya a 20%-ot. *Napjainkra egyetlen olyan város maradt az egész Bácságban (Csóka 2703 fő = 57,4%), ahol 50% feletti a magyarok aránya.* Mindazok ellenére, hogy Szerb-Bácság húsz és Román-Bácság tíz településén még magyar abszolút vagy relatív többség van, *a bácsági magyarság is marginalizálódott.* A közel 320 ezer fős Temesvár lakóinak magyar lakossága öt százalék alatti

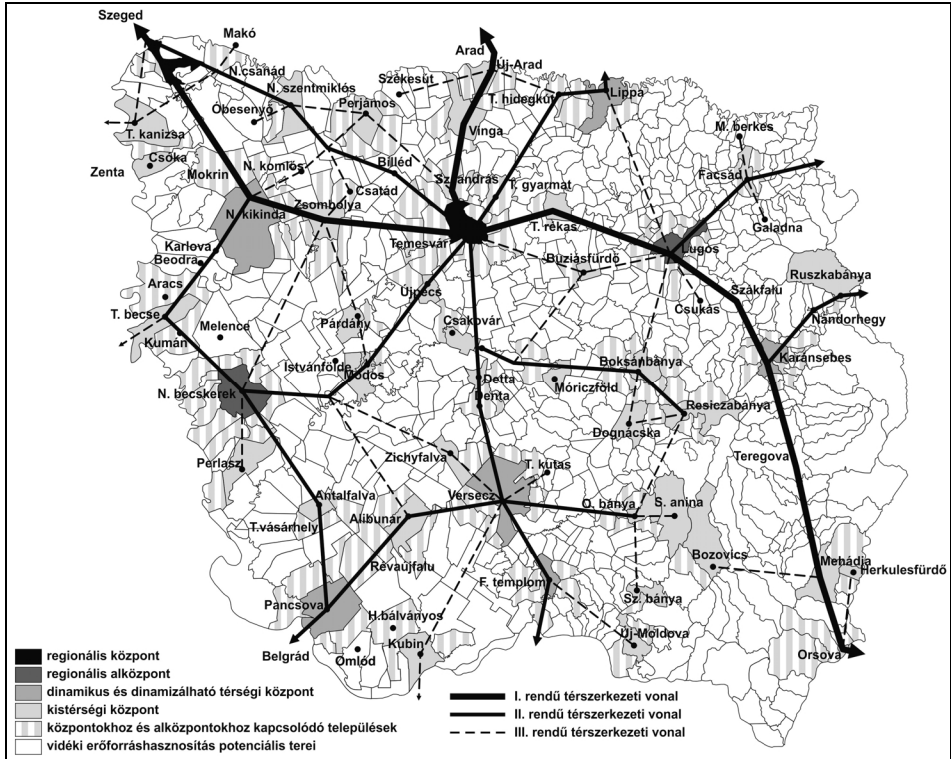
(15564 magyar = 4,87%), de Lugos (2752 magyar = 6,81%), Zombolya (1169 magyar = 10,81%), Igazfalva (1057 magyar = 14,0%) és Vinga (1211 magyar = 19,6%) magyar lakossága is húsz százalék alatti. *A magyar többségű települések zöme – Torontálvásárhely, Végvár és Székelykeve kivételével – kis és aprófalú* (pl. Majláthfalva 988 lakosából 829 magyar, Nagybodófalva 481 lakosából 308 magyar, Pusztakeresztúr 485 lakosából 338 magyar, Porgány 62 lakosából 35 magyar, Rabé 106 lakosából 97 magyar stb.), amelyek igazgatásilag sem önállóak, azaz népesebb román vagy szerb településekkel képeznek közigazgatási egységet.

I.2. A Bánság településhierarchiája és térszerkezete (1910)

A Bánság településhálózata és térszerkezete az adott természetföldrajzi környezet bázisán, a hosszú távú történeti folyamatok, társadalmi-gazdasági és politikai fejlődés, a változó társadalmi és területi munkamegosztás egyik legsajátosabb lenyomata és szintézise, egyben a további fejlődés és fejlesztés egyik legmerevebb kerete és általános feltételrendszere. Azok a társadalmi-gazdasági változások, amelyek a dualizmus idején bekövetkeztek (pl. korszerű vonalas infrastruktúra kiépítése, ármentesítési és folyószabályozási munkálatok, demográfiai robbanás, az urbanizáció felgyorsulása, a szakigazgatás kiépülése, a modern bank- és pénzügyi rendszer megteremtése, az oktatási-kulturális szerepkör bővülése stb.) alapjaiban változtatták meg a bánsági települések hierarchiáját, s alakították ki a modern egységesülő belső térszerkezeti kapcsolatokat. *A térszerkezet sűrű textúrájú területei a Bánság északnyugati részén helyezkedtek el összekötve Temesvárt Szegeddel és Araddal.*

A Bánság lakói számára három közel azonos fejlettségű (Temesvár, Szeged, Arad), de jellegében, társadalmában, gazdasági sajátosságaiban nagymértékben különböző, első rendű központ állt rendelkezésre, a tényleges választási lehetőség azonban csak kevés település lakóinak adatott meg.

Temesvár a komplex városképző és -fejlesztő tényezők hatására a Dél-Alföld egyértelműen legfejlettebb regionális központjává vált, Arad és Szeged gyors fejlődése ellenére. *Temesvár népességnövekedési üteme (1848–1870 között 93,3%, 1830–1910 között 395%) szinte egyedülálló volt az egész Alföldön és a Bánság területén is csupán Resicabánya (582%) előzte meg az ismert okok miatt.* A Bánság legfejlettebb centrumának népességnövekedése szoros összefüggést mutat az urbanizációval és mindezt felerősítette a *központi funkciókban való gazdagsága* (pl. pénzügy-igazgatóság központja, fővám-hivatal, a katonai igazgatás központja, kereskedelmi és ügyvédi kamara központja stb.). Mindezt kifejezte gyors integrációra hajló városi társadalma, amely az etnikai keveredés és asszimiláció színtere is volt. Temesvár a századfordulóra a Dél-Alföld egyik legfejlettebb központjává vált, viszonylag alacsony népességszáma (49624 fő) ellenére is. Temesvár, mint a Bánság innovációs centruma, diffúz módon indukációs szigeteket (másodrendű központok) generált, amelyek be tudtak kapcsolódni a felgyorsult társadalmi-gazdasági folyamatokba (*1. ábra*).

I. ábra. A Bácság térszerkezeti vázlata (1910)
(Forrás: Kókai S. 2010)

A fokozatosan átformálódó és megerősödő másodrendű központok (regionális alközpontok) elhelyezkedését vizsgálva megállapítható, hogy Temesvártól 40-50 km-es sugarú félkörben találjuk a másodrendű dinamikus központokat (pl. Nagybecskerek, Versec, Lugos stb.), melyek stabil térszerkezeti kapcsolatokkal rendelkező szubcentrumokat kapcsolnak magukhoz. Észak és északnyugat felé nyitott volt ez a gyűrű, ugyanis a három regionális központ (Temesvár, Szeged, Arad) között nem alakulhatott ki erős másodrendű központ. Az itt lévő szub- és mikrocentrumok szoros kapcsolatrendszer alakítottak ki Szegeddel és Araddal. Szeged sokoldalú központi funkcióinak köszönhetően Nagyszentmiklós, Törökkanizsa és Nagyikinda térszerkezeti kapcsolatrendszere Szeged felé gravitált, miként Temesvár is Szegeden és Aradon keresztül kapcsolódhatott az ország fővárosához. Arad befolyása nem annyira markáns, mint Szegedé, de Temes- és Krassó vármegye északi részének centrumai (pl. Új-Arad, Lippa, Vinga, Székesút stb.) szorosan kapcsolódtak (pl. egyházigazgatási = görögkeleti püspökség, piacközponti stb. funkciók miatt) e dinamikus fejlődő centrumhoz. Temesvártól 20-25 km-es sugarú körben azonban kialakult egy belső periféria, melynek stagnáló központjai (pl. Temesrékas, Buzias,

Vinga, Temeshidegkút, Billéd, Perjámos, Csákovár stb.) csak az 1870–80-as években kapnak fejlesztő energiákat és alakítanak ki szerény, részben önálló vonzaskörzeteket. *Temesvár és a másodrendű központok vonzaskörzeti árnyékában (határán) helyezkedtek el a mikro- és elemi centrumok. Temesvártól 70-90 km-es sugarú félkörben kialakult egy külső periféria, melynek stagnáló-lemaradó központjai (pl. Oravica, Orsova, Új-Moldova, Kubin, Perlasz stb.) csak az 1890-es években kapnak (nem mindegyik) fejlesztő energiákat és alakítanak ki önálló mikro körzeteket. Az egykori határörvidéknek, mint külső perifériának, nemcsak a fejlesztési energiák megkésettiségevel, s a kiemelkedő központok hiányával, ill. a sajátos társadalmi berendezkedéssel kellett megküzdenie, hanem az országhatár (részben Erdély határa) mentiség gondjaival és problémáival is. Az országhatár és a megyehatárok ekkor sem voltak nyitottak és átjárhatók a társadalmi-gazdasági kapcsolatok és kapcsolódások tekintetében.*

I.3. A Bánság településhierarchiája és térszerkezete (2020)

A társadalmi-gazdasági folyamatokkal együtt a trianoni határok meghúzásával a településhálózati-térszerkezeti sajátosságok is markánsan megváltoztak. *Az új határok figyelmen kívül hagyták az évszázadok során kialakult racionális hierarchiai és térszerkezeti kapcsolatokat. Ennek következtében egyrészt jelentős városok veszítették el vonzaskörzetük kisebb-nagyobb részét (pl. Szeged, Makó, Nagyikinda, Zombolya, Versec stb.), másrészt nagy területek (pl. Marosszög, Erdőhát stb.) maradtak vonzasközpont nélkül. E halmazottan hátrányos helyzetbe került határ menti települések demográfiai-vándorlási viszonyai alapvető átalakulásra kényszerültek, melyek sikertelenségének egyik eredménye, hogy a határ mindkét oldalán társadalmi-gazdasági értelemben stagnáló, ill. depressziós régiók alakultak ki. E stagnáló-depressziós térségeknek új központjaikhoz kapcsolódva sem sikerült problémáikat megoldani, mindazok ellenére, hogy a trianoni határhoz igazodva az utódállamok az elmúlt évszázadban új városokat, településhierarchiát és térszerkezetet alakítottak ki. Az új térstruktúra kevés számú nyertes városával szemben a leszakadók széles tábora mutatja azokat a társadalmi-gazdasági veszélyeket, amelyek a demográfiai, etnikai és kulturális eróziótól a gazdasági ellehetetlenülésig húzódnak.*

Az egységes – Temesvár központú – bánsági térszerkezetre a Trianonban megrajzolt határok napjainkig a térszkizofénia különböző alternatíváit rajzolták (2. ábra), s nem csak arról van szó, hogy a korábban szomszédos falvak váltak egyik pillanatról a másikra zsákfalvakká, s közöttük addigi kőhajításnyi távolság 1920 óta fényévvé nyúlt. A városok hierarchikus besorolása is jelzi, hogy a kiterjedt városiányos régiók és a deformálódott térszerkezet napjainkig meghatározó (2. ábra), mindazok ellenére, hogy Szerb-Bánságot 2020-ban öt közúti és két vasúti Tisza-híd kapcsolja a Bácskához és két közúti Duna-híd Szerbiához. Román-Bánság kapcsolatrendszere azonban mind Erdély, mind a regáti területek felé gyenge maradt. A trianoni államhatárok mentén funkciójukat veszítő – korábban jelentős – központok háttérbe szorultak.

Az elmúlt évszázadban nagyobb kihívásokkal kellett a bánásági településeknek szembe nézniük, mint a korábbi évszázadokban összességében. A politikai változások és a társadalmi-gazdasági folyamatok aszinkronitásának eredményeként a trianoni határok által szétdarabolt Bánáság a történelmi Magyarország egyik legfejlettebb régiójából olyan belső perifériává vált, amely az országhatár mentiség és egyéb térszerkezeti kapcsolatok problémáival küzd, s minden elemében balkanizálódik.

Összegzés

Az etnikai-kulturális törésvonalak és gazdasági fejlettségi eltérések ellenére a hely szelleme és a Bánáság lakóinak identitássémái sem tudták megakadályozni a Trianonban meghozott anakronisztikus döntést, amely – amint az elmúlt száz év bizonyította – sem a Bánáságban élőknek, sem a területén osztozkodó országoknak nem jelenthetett prosperitást eredményező korrekt megoldást. A trianoni békeszerződés által megrajzolt határok a népesség etnikai összetételére ugyan úgy nem voltak tekintettel, mint a természeti tényezőkre, azaz tájegységeket, településrészeket (pl. Gyála, Valkány, Klári stb.) és a vonalas infrastruktúra által biztosított gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat (pl. a bánásági vasútvonal-hálózatot nem kevesebb, mint tizenkilenc helyen metszette a trianoni határ) vágta szét az utódállamok gyakran egymással is szöges ellentétben álló érdekeinek megfelelően. A Bánáság sajátos helyzetbe került, Magyarországnak csak a Marosszög (271 km², 9 település Új-Szegeddel együtt) maradt meg, míg Szerbiához került 9387 km² (193 település) Torontál és Temes vármegye területéből, ill. Krassó-Szörény vármegye két települése 23 km²-nyi területtel. A Bánáság közel kétharmadát (66,1% = 18848 km², 609 település) Románia kapta, mely felosztás ellentétes volt az egyes nagyhatalmak (pl. olaszok, amerikaiak stb.) terveivel, valamint az etnikai-nemzetiségi térszerkezettel és az etnikai-nyelvi viszonyokkal. Mindez napjainkig megoldatlan térszűrés helyzeteket, dinamikus központok hiányával rendelkező országhatár menti és belső perifériákat, illetve előregedő-elnéptelenedő etnikai szórványokkal tagolt, halmozottan hátrányos helyzetű mikrorégiókat eredményezett. A társadalmi-gazdasági és politikai változások eredményeként a Bánáságban napjainkra a trianoni határ menti területek is homogenizálódtak, így mindössze két-három eltérő kultúra, nyelv és vallás találkozási övezetével degradálódtak, amely mindenképpen visszalépést jelent a 20. század első évtizedeihez képest.

Irodalom

- BELUSZKY P. (2008): Magyarország történelmi földrajza I–II. Dialóg Campus, Budapest–Pécs. p. 382. ill. 453.
- CSÜLLÖG G. (2000): A középkori Magyarország térszerkezete. Földrajzi Közlemények 1–4. szám. pp. 100–130.
- FRISNYÁK S. (1996): Magyarország kultúrgeográfiai korszakai (895–1920). Tér és Társadalom. 1. pp. 39–49.

- FRISNYÁK S. (2004): A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében. Nyíregyháza. p. 259.
- GYÖRI R. (1999): Térszerkezeti változások a polgárosodó Kisalföldön. *Tér és Társadalom*. 4. pp. 77–106.
- GULYÁS L. (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918-ig. In: Horváth Gy. (szerk.): *Dél-Erdély és a Bánság. Dialóg-Campus, Pécs–Budapest*. pp. 25–45.
- KALAPIS Z. (1979): *A Bánság Könyve (Riportok)*. Szabadka. p. 325.
- KÓKAI S. (2006): A Bánát szerepe és jelentősége a történelmi Magyarország gazdaságában. In: Kókai S. (szerk.): *A Délvidék történelmi földrajza*. pp. 135–150.
- KÓKAI S. (2009): A Bánság, mint sajátos kultúrföldrajzi régió (1718–1918). In: *Közép-Európai Közlemények* (szerk. Gulyás L.), 2009/4–5. pp. 92–101.
- KÓKAI S. (2010/a): *A Bánság történelmi földrajza (1718–1918)*. Nyíregyháza. 421 p.
- KÓKAI S. (2010/b): A filoxéravész hatása a Verseci-hegyvidék szőlő- és borgazdaságára. In: Fülek Gy. (szerk.): *A táj változása a Kárpát-medencében*. Gödöllő. pp. 285–295.
- KÓKAI S. (2014): A Bánság gazdasága a 18. században. In: Gál A. – Kókai S. (szerk.): *Tiszteletkötet dr. Frisnyák Sándor geográfus professzor 80. születésnapjára*. Nyíregyháza–Szerencs. pp. 129–152.
- KÓKAI S. (2016): Szerb-Bánát demográfiai és etnikai viszonyainak változása (1910–2011). In: *Évkönyv (Vajdasági Magyar Helytörténelmi Társaság)* 6. 2016. pp. 19–34.
- KÓKAI S. (2018): A magyarság helyzete Román-Bánságban a két világháború között. In: *Közép-Európai Közlemények* 2018/1. No. 40. (Gulyás L. szerk.). Szeged. pp. 63–74.
- KÓKAI S. – KRISTÓF A. (2019): Adalékok a 19. századi bánági telepítések társadalmi-gazdasági és településhálózati szerepéhez és jelentőségéhez. In: Lenner T. (szerk.): *Szemelvények a településföldrajz és a településfejlesztés témaköréből*. Tiszteletkötet Csapó Tamás 65. születésnapjára. Szombathely. pp. 65–82.
- KOVACH G. (1998): *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716–1848)*. In: Blazovich L. (szerk.): *Dél-alföldi évszázadok* 11. Szeged. pp. 93–118.
- MARJANUCZ L. (2017): *A Temesi Bánság vázlatos történelmi útja, 1716–1848: osztrák tartományból magyar megyék*. Makói Múzeumért és Kultúráért Alapítvány, Makó. 139 p.
- NAGY M. M. (2006): A Délvidék, mint geopolitikai puffer. In: *A Délvidék történelmi földrajza*. Nyíregyháza.
- NEMES NAGY J. (1998): *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- PALÁDI-KOVÁCS A. (2006): *Tájépítés és nemzetiség a Dél-Bánságban (1880–1914)*. In: *A Délvidék történelmi földrajza*. Nyíregyháza.
- SUBA J. (2018): Délvidék megszállása és a déli demarkációs vonal kialakulása. *Közép-Európai Közlemények* 11 : 2 pp. 170–176.
- SZABÓ P. (2008): A térszerkezet fogalma, értelmezése. *Tér és Társadalom* 22. évf. 2008/4. pp. 63–80.
- TÓTH J. (1997): Régiók a Kárpát-medencében. In: Papp N. – Tóth J. (szerk.): *Európa politikai földrajza*. JPTE TTK University Press, Pécs.
- Magyar, szerb és román népszámlálások adatai 1910–2011 között.

GYIMESBÜKK – A TÖRTÉNELMI ORSZÁGHATÁR REVITALIZÁCIÓJA

SZALKAI GÁBOR

Gyimesbükk – Revitalization of the Historic National Border

The village Ghimeș-Făget/Gyimesbükk in the Eastern Carpathians (Romania) is located at the former border between Hungary and Romania. In the last years the village has become a place of pilgrimage where numerous Hungarian tourists travel to. Latterly, the former borderline again plays an important role in the life of Ghimeș-Făget/Gyimesbükk. The economic development activities of the village are based on tourism: Old buildings are being renovated, historical monuments are constructed and various (traditional) festivities are celebrated. The protagonists of this development – to some extend from Hungary – have the aim to “rescue” the historical mementos and create a symbolic place where the past can be remembered. (**Keywords:** Romania, Transylvania, Carpaths, border, symbolic places)

A Keleti-Kárpátok mintegy 1300 méter magas hegyvonulata a jelenkori Románia központi területén fekszik. Több évszázadon keresztül itt húzódott Magyarország, illetve a Habsburg Birodalom keleti határa. A XVIII. századtól az európai döntéshozók erre a határra nemcsak, mint az Erdély és Moldova között húzódó, hanem, mint a Közép-Európát Kelet-Európától elválasztó határra tekintettek (Ilyés Z. 2003). Sőt számos szerző egyfajta civilizációs határként értelmezi, ahol a nyugati és keleti kereszténység találkozik (Nemerkenyi A. 1998; Balla Zs. 2014).

Az 1920-ban megkötött Trianoni Békeszerződés Erdélyt Romániának ítélte, ami Európa egyik legrégebben fennálló politikai határát szüntette meg (Rónai A. – Zentai L. 1945–1993). A veszteség százéves emléke állandó témája a magyarországi politikai diskurzusnak, számos magyar máig „fantomfájdalmat” érez az országtestről „amputált” területek elvesztése miatt. A Magyar Királyság nemzeti színű térképe mindennapos látvány az autók fenséjelzését mutató matricaként, sok magyarországi településen utcanevek őrzik a határon túlra került területek névanyagát, 1990 után pedig számos emlékművet emeltek Trianonra emlékezve.

A kollektív emlékezet térbeli dimenziókhöz kapcsolódó kérdéseit, konfliktusait számos – főleg idegen nyelvű – szakirodalom tárgyalja. A nem létező politikai határ újbóli megjelenése olyan, mint egy „kísértet a múltból”, ennek révén kapcsolódik a térség a „fantomhatárok” koncepciójához (Hirschhausen, von B. et al. 2015). Közép-Európa földrajzi képzetét és a helyi lakosság identitássémáit a volt határ emlékének a helyi és külső szereplők által való térbeli megjelenítése (Brubaker, R. 1996, 2004; Brubaker, R. et al. 2006) és az olyan új tradíciók felállítása, mint a zarándoklat és az emlékezturizmus (Hobsbawm, E. – Ranger, T. 1983), egyaránt formálják. A történelmi országhatár emlékének felidézése egyben politikai szereplők tevékenységének

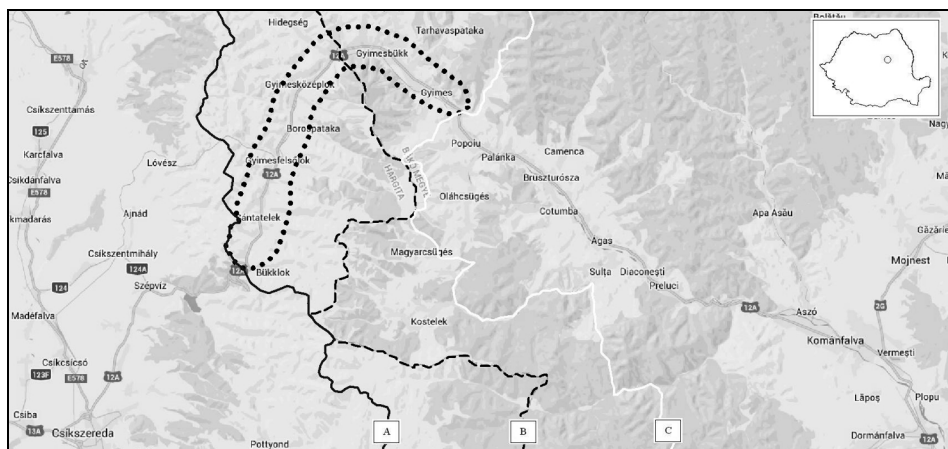
szándékos következménye is (*Hirschhausen, von B. 2017*), ugyanakkor Gyimesben gazdasági szükségszerűséggé is vált (*Ocskay Gy. – Jankay N. 2008a*). A régió, a határfunkciók megszűnésével számos erőforrást elvesztett, és a részben ennek hatására is belső, a román modernizációtól távol eső, hegyvidéki perifériává vált térségben a hagyományos, hegyvidéki gazdálkodás jellemzői maradtak fenn. A rendszerváltás óta, de különösen az elmúlt 10 évben azonban a helyi gazdaság egyre inkább kiegészül a turizmus nyújtotta lehetőségekkel, melyek összefüggnek a térség közlekedéstörténetével is. Gyimesbükk ugyanis egyike volt azon négy településnek a Magyar Királyság területén, ahol vasúti határátkelő létesült (1899-ben) a Román Királyság irányába. A szimbolikus állomásépület azonban a határfunkció megszűnése után feleslegessé vált, s így Gyimesbükkön ma a település méretéhez, forgalmához képest aránytalan méretű „fantomás” emlékeztet korábbi kiemelt funkciójára. Néhány kilométerrel odébb, már a történelmi országhatáron pedig a vasúti őrház felújításával indult el a történelmi országhatár revitalizációja (*Szalkai G. 2016, Szalkai G. 2017a–b*). Az elemzés e szemszögből a Bákó megyéhez csatolt Gyimesbükköt (Ghimes-Fáget) vizsgálja, rámutatva, hogyan lehet egy 75 éve nem létező egykori országhatár a nemzeti érzelmek és a turizmus összekapcsolásán keresztül fejlesztési tényező egy multietnikus közegben.

Gyimes, mint értékesíthető kontakt zóna

Gyimes földrajzi helyzete a Magyar Királyságon belül speciális volt. A Tatros felső völgyében található gyimesi községek a Keleti-Kárpátok fő vízválasztójának keleti oldalán fekszenek, de Magyarország területe itt túlnyúlt a gerincen. Ez a térség adja az otthonát a legnagyobb, a Kárpát-medencén kívül, de még Magyarországon élő népcsoportnak, a gyimesi csángóknak. A néprajzi csoport településterülete a Gyimesi-hágótól (Fügés-tető, Szermászó) a tőle 30 km-re keletre fekvő Gyimesi-szorosig terjed (*1. ábra*).

A XVII. század végéig ez a terület egyfajta lakatlan pufferzónaként funkcionált, felkészülési időt biztosítva a keletről érkező támadások ellen. Mivel ez a védelmi módszer nem bizonyult elég hatékonynak, új erődítményt emeltek (*Salamon J. 2014*), a Rákóczi-várat az 1694-es utolsó tatár invázió után, 1698-ban építették. A vár, az ekkor már létező vámhivatallal együtt a mai Gyimes elődje volt, mely funkcionalitásából következően az országhatáron létesült. Az erődítmény és a határ védelme érdekében katonákat és vámhivatalnokokat küldtek a területre, ők voltak a határsáv első állandó lakói (*Tankó Gy. év nélkül*). A XVIII. század folyamán a lakosság szám jelentősen megnövekedett. Román pásztorok és a madéfalvi veszedelem után elmenekülő székely lakosság telepedett meg a völgyekben, így vált a térség földrajzi és kulturális kontaktzónává Erdély és Moldva között. Az együttélés, a gazdálkodás körülményei és a vegyes házasságok következményeként jelentősen keveredett a népesség. A XIX. század közepétől átfogó kultúraváltás és nyelvi asszimiláció indult meg a térségben, és ahol a magyar kulturális hatások erősebbek voltak a románánál, ott jött létre a gyimesi csángók

magyar nyelvű közössége (Ilyés Z. 2003). Gyimesbükk a 2011-es népszámlálás szerint mintegy 5000 lelket számláló község, ahol a lakosság 52%-a vallotta magát magyarnak.

1. ábra. Gyimes elhelyezkedése. Jelmagyarázat: A vonal = a Keleti-Kárpátok vízválasztója, B vonal = mai megyehatár Hargita és Bákó közt, C vonal = egykori országhatár Magyarország és Románia közt (az alaptérkép forrása: <https://maps.google.com/>)

A Kárpátok külső ívén élő gyimesi csángók más fejlődési utat jártak be, mint a székelyek. A román kulturális hatás, az alacsony végzettség és a szerény élet-körülmények a csángók székelyek általi leértékelését vonták magukkal (Ilyés Z. 2006a). Ez – társulva az általános modernizációs folyamatokkal – mára ahhoz vezetett, hogy a csángók nem értékelik saját kultúrájukat, a fiatal és a középkorú generáció tudatosan fordul el tőle (Biczó G. 2007; Nagy Kalamász I. 2007). Ugyanakkor a magyarországi magyarok oldaláról megfigyelhető egy másik folyamat, amely a teljes országrészre vonatkozóan az „Erdélyország” (Tankó Gy. év nélk. p. 4.) szóban tömöríthető, Gyimesre vonatkozóan pedig abban a képen, hogy ők a gyimesi csángókat az egyik legarchaikusabb magyar népcsoportnak tartják, amely a magyar kultúrát a távoli keleten, a veszélyek és nehézségek ellenére is őrzi (Ilyés Z. 2006a). Vagyis a Gyimesben kialakuló turizmus a csángók kultúrájának újraértékesedését is lehetővé teszi, és részben segít annak megőrzésében is. Egyidejűleg azonban a magyar identitással való asszimilációhoz is hozzájárul, és kereskedelmi terméké teszi a csángó identitást. Deáky A. (2012) szerint a csángók túlélése egyértelműen a gazdasági lehetőségeiktől függ, ezért ő másodlagosnak tartja a csángó tradíciók kommercializálódásának veszélyét. Ahhoz képest, hogy korábban Sárig Attila népviseletben árult a határon lévő parkolóban – ami egyébként már önmagában kommercializálódásnak tekinthető, hiszen egyébként a hétköznapokban nem hordott viseletet (Ocskay Gy. – Jankay N. 2008b) – mára kioszkokat húztak fel, és ezekben többek között olyan fából készült, díszes, magyar szövegű imával megírt órákat lehet kapni, melyeket

„Suvenir România” feliratú díszdobozokban értékesítenek. Ez a nyelvi keveredés, a különböző kultúrák együttélése meglepi a magyarországi turistákat, akik azzal a téves homogenitásmítosszal érkeznek Gyimesbe, mint amit Székelyföldön megszoktak. Az „összetartozás érzés” azonban téves magyarországi projekció, amely nem elvárható abban a gyimesi közegben, ahol a magyar identitás kifejezése a mai napig is problémákat vethet fel (Ilyés Z. 2006b). Összességében tehát a kínálók és a fogyasztók a hagyományos értékeket eltérő módon élik meg, és emiatt a régi kultúra elemei az új fogyasztók értékrendszerének megfelelően módosulnak (Murányi V. 2011). Gyimes 300 éve egy védő hely volt, ma is az, csak más perspektívából (Ilyés Z. 2008).

Az „összetartozás érzés” kialakítása mellett az értékesíthetőség másik módszere az ellenségkép létrehozása. Ez a régi tradíciókra visszanyúló nemzetpolitikai módszer – Európa szerte – tipikus eleme volt a XIX. századi nemzeti öntudatra ébredés retorikájának, mely lenézte a fejletlenebbnek tekintett népeket. A Székelyföldről született mindmáig legteljesebb monográfiában Orbán Balázs így ír Gyimesről és a határról: „...ezen gyenge kertelésen túl már Moldova határa kezdődik, ronda vámépületeivel, néhány szánandó kunyhóval s pusokáját alig bíró lomha határhozival, új Dacia nyomoruságos voltának szembeszökő képét mutatván fel. Az oláh vámnál megszűnik az Erdély felől eddig jövő csinált út, a közlekedés csak lóháton s ökörszekerekkel folytatható tovább, és ez így van nem csak itt, hanem minden szorosainknál, a tömösi vám kivételével (...) ezen önmagát is kormányozni képtelen nép, ezen a természet minden dús áldásai mellett is szánandó, nyomorban tengődő kiskoru nemzet, mégis foglalások és terjeszkedésről ábrándozik, másé után sovárogo, midőn a magáénak sem tud gazdája lenni. – Valójában ki e népet közelebből ismeri, annak csak szánó mosolyt von ajkára a »Daco-Romania« oly igen hányatott eszméje. Erkölcstelen és anyagilag elcsúszott, önmagával tehetetlen nép még soha művelt, erős népet be nem olvasztott, le nem igazított” (Orbán B. 1869, pp. 84.).

E retorika – tényszerű tévedése ellenére – azonban a mai napig is fennmaradt, hiszen ez teszi eladhatóvá Erdélyt, a közös ellenségkép és a románság lenézése kovácsolja össze a magyar nemzetet. A nemzeti identitásnak folyamatos táplálásra van szüksége, hogy igazolja létezését és ne üresedjen ki (Zempléni A. – Albert R. 2002). Deáky András az ezer éves határon rögtönzött történelemórái ma is ugyanezekre a narratívákra épülnek. A magyarországi turisták a történelmi országhatárra pillantva megtudhatják tőle, hogy e pillanatban „Európa szélét látják, s az ott mögötte már a Balkán”. Kérdésemre, hogy a román látogatóknak is hasonló beszédet mond-e, azt felelte, hogy nem, ebben az esetben a térség etnikai sokszínűségéről, a kulturális összetartozásról és a Tatros völgyének mindenki számára egyaránt harmóniát biztosító különös környezetéről beszél. Az ’elképzelt közösségek’ (Anderson, B. 1983), különösen kisebbségi létben, kevésbé fejlett körülmények között gyakran etnocentrikus okokra visszavezetve próbálják megmagyarázni körülményeiket (Capelle-Pogacean, A. 2012).

Szimbolikus helyek csatája az egykori határon

Az 1989-es rendszerváltás és a politikai környezet lazulása következtében egyre több magyarországi látogató érkezett Erdélybe. 1992-ben egy Magyarországról Gyimesbe költözött pár Gyimesközéplekon (Lunca de Jos) megrendezte az első nemzetközi néptáncfesztivált, amelyen hangsúlyos szerepet kaptak a csángó néptáncok. Gyimesbükk Gyimesközéplek közvetlen szomszédjaként szintén profitálni tudott a vendégek elszállásolásából, annak ellenére, hogy a korabeli források Gyimesről úgy írnak, hogy annak „*üdülési vonzereje és fogadókészsége nem jelentős*” (Vofkori L. 1998, pp. 86.). Kezdetben a községben valóban alig voltak szálláshelyek, csupán néhány magánháznál volt lehetőség a falusi turizmus keretei közt megszállni. A gyimesbükki általános iskola korábbi igazgatója, Deáky András kezdeményezésére létrejött rendszer aztán tovább fejlődött, Deáky 1996-ban saját, 50 férőhelyes panziót nyitott. A panzió és az étterem vendégei a helyi ételeken túl a gyimesi néptáncsal is megismerkedhetnek, s megtekinthetik a magánterületen (‘falu a faluban’) emelt, de egyéb látogatók számára is nyilvános, a magyarság múltjához kapcsolódó emlékműveket is. Megindultak a helyi, népi értékekre alapozó „vállalkozások” is, egy helyi gazdálkodó, Sárig Attila, még minden létező infrastruktúra nélkül csángó népviseletben árusítani kezdett az ezer éves határon (Ocskay Gy. – Jankay N. 2008b), az érdeklődők hegyi szekerezésen vehettek részt, vagy az esztenákban élhették át a fejtés és a sajt készítés folyamatát.

Eközben a volt határátkelőnél elhelyezkedő, akkor romos, egykori vasúti őrház falát turisták nacionalista feliratokkal vésték ki („Welcome to Hungary” és „VÁM”), mely ugyan nem tett jót a helyi magyar–román együttélésnek, de utalt a hely szimbolikájában rejlő lehetőségekre (Ilyés Z. 2008). Az áttörést az őrház 2007-es megvásárlása tette lehetővé, az 1960-as évek óta nem használt épületet a lebontás elől mentette meg a helyi közösség, kiegészülve egy Budakesziről érkezett csapat támogatásával. Deáky könyvében magának tulajdonítja az aktust, úgy fogalmaz, hogy „minden magyar számára” (Deáky A. 2007, pp. 2.) vásárolta meg, szinte ingyen az épületet, majd azt felajánlotta a község számára. Az épület felújításához szükséges összeg nagy része a médiamegjelenések hatására gyűlt össze, melyben a már említett budakeszi csoportosulásnak, a Budakeszi Kultúra Alapítványnak volt kulcsfontosságú szerepe. A román vasutak (CFR) átalakításhoz történő hozzájárulását az RMDSZ kormányzati pozíciója segítette. Az egykori őrházban vasúttörténeti múzeumot létesítettek (2. ábra), mivel a politikailag semleges funkció miatt úgy gondolták, hogy ez mind a román hatóságok, mind a román lakosság részére is elfogadható megoldást jelent, s egyben elejét veszi a korábbihoz hasonló nacionalista feliratok megjelenésének (Ilyés Z. 2013).

A múzeum megnyitására 2008 májusában került sor. A kiállítás a térség vasúttörténetének dokumentumait, fényképeit és tárgyi emlékeit mutatja be, azokra az időszakokra fókuszálva, amikor a térség magyar fennhatóság alatt állt. Nem csak

vasúttörténeti felvételek láthatóak az épületben, hanem különböző magyar prominensek fényképei is, akik látogatást tettek a térségben. A múzeum megnyitását szándékosan időzítették májusra, az ünnepséget ezzel a Csíksomlyói Búcsú kísérorendezvényévé téve, amely a vallási tartalom beemelése révén csökkentette az esemény nacionalista karakterét. A 40 km-re lévő búcsújáráhely a legnagyobb tömeget vonzó magyar egyházi rendezvényként jó alapot biztosított a gyimesbükki esemény megfelelő látogatottságához, a megnyitóval egybe kötött szent misén több ezres tömeg vett részt. „*Aznap sokszázezer magyar foglalta vissza lélekben az ezeréves határt...*” (Összefogás 2008) – tudósít Antall József 15 millió magyarra vonatkozó 1990-es kijelentésére rímelve a csángó portál. A rendőri biztosítás mellett lezajló esemény békés karakterű volt, a résztvevők magyar dalokat, köztük a Magyar Himnuszt is elénekelték, míg kezükben mind magyar, mind székely, mind Árpád-sávós zászlókat lobogtattak. Az esemény fénypontja az volt, amikor a Gyimesi-szorosba begurult a magyarországi résztvevők egy részét szállító különvonatot húzó, Magyarországon honosított Nohab mozdony. A szervezők külön kiemelték, hogy 64 év óta ez volt az első alkalom, hogy magyar mozdony jár a Gyimesi-szorosban (Ilyés Z. 2014), amit a helybeli lakosság „csodaként” élt meg. A gyimesbükki pünkösdi ünnep az első alkalmat követően rendszeressé vált, s a növekvő érdeklődést jelzi, hogy 2008–2009-ben 1-1 szerelvénynyi utas érkezett a különvonatokkal, de ez kevéssé vált (Koós Hutás K. 2013). 2010 óta – változó módon – már két vagy három különvonat érkezik Budapestről.

2. ábra. Az egykori vasúti őrház, ma vasúttörténeti múzeum
(Forrás: a szerző felvétele)

A fejlesztések azonban nem torpantak meg a vasúti múzeum átadásával, s a Budakeszi Kultúra Alapítvány nem csak, mint a további fejlesztések legfőbb finanszírozója, de mint helyi szereplőket összehétkítő mediátor is jelen maradt Gyimesbükkön (Ilyés Z. 2014). Ezen túlmenően a háborús halottak után is kutatást folytatott, a sírokra keresztet helyezett és támogatta a leégett általános iskola újjáépítését (Koós Hutás K. 2013). A turisztikai potenciál fokozásához évről évre újabb és újabb turisztikai, vagy szimbolikus értékkel bíró objektumokat újtottak fel, vagy hoztak létre (1. táblázat). Az egykori határátkelő közelében fekvő objektumok elhelyezkedését a 3. ábra szemlélteti.

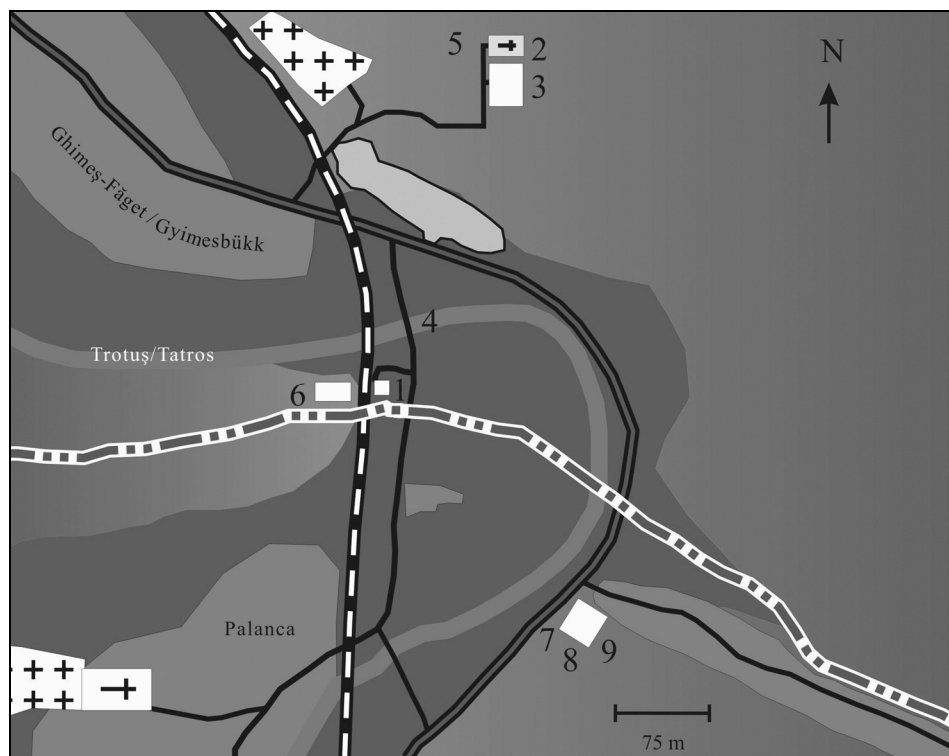
1. táblázat: Szimbolikus helyek létesítése a Tatros felső völgyében

A felújítás éve (az első említés évével)	Létesítmények a határ erdélyi oldalán	Térképi száma	Határon fekszik-e
2008 (1897)	Egykori vasúti őrház, ma vasúti múzeum	1	x
2009 (1782)	Kontumáci kápolna	2	x
2010 (~1712)	Katonai és hősi emlékmű (az egykori vesztegzár épülete)	3	x
2011 (~1900)	Régi közúti híd	4	x
2012	Kálvária		
2013	A hit kapuja és a megmaradás oszlopai	5	x
2014 (~ 1630)	Széphavas kápolna		
(?) 2019 (~1626)	Rákóczi-vár	6	x
	Létesítmények a határ moldvai oldalán		
(1921)	Rebreanu sírja és emlékműve	7	x
(a II. világháború után)	Szovjet emlékmű	8	x
2012	Új Rebreanu emlékmű, „Titulescu” pavilon és emléktér	9	x

(Forrás: saját szerkesztés)

Az objektumok többsége vallási vagy katonai vonatkozással bír, és közvetlenül a határon (mint a még újjáépítésre váró Rákóczi-vár), vagy a határ mellett fekvő, Gyimes község elődjének tekinthető egykori Kontumác faluban található. Így itt helyezkedik el a Kontumáci kápolna, amely Gyimes első temploma volt, mellette pedig az egykori karantén épületének romjai láthatók, melyet nem építettek újjá, de megóvva a további pusztulástól katonai és hősi emlékművé alakították. Ezen objektumok felett az előzmények nélküli hit kapuja és a megmaradás oszlopai vezetnek fel a domboldalba. Csak két, nem a határon fekvő kivétel van az erdélyi oldalon, a Gyimesbükk központjában létrehozott kálvária, és a Széphavas kápolna a Fügés-tető közelében. Ezen objektumokat egészítik ki a Deáky féle panzió területén felállított emlékhelyek, melyek közül a legfontosabb Sebő Ödönnek, a Gyimesi-szorost védő II. világháborús alakulatok parancsnokának szobra. Sebő a magyar háborús narratíva gyimesi hőse, aki csapataival 1944 októberében és novemberében három héten át keresztül tartotta a szorost a szovjet túlerővel szemben, akkor, amikor a Keleti-Kárpátok minden más pontját már áttörte a szovjet hadsereg. Végül a bekerítés veszélye miatt adta fel a szorost, és több hónapos

utóvédharcokat folytatva gyalog vonult vissza csapataival egészen Kremsierig (ma Kroměříž, Csehország). Háborús élményeit a rendszerváltás után könyvként publikálta (Sebő Ö. 1999). A kitörés Gyimesbükk környéki útvonala ma – a magyar Honvédelmi Minisztérium támogatása révén – a 32. hegyi határ vadász század emlékműjeként táblákkal jelzett eleme a térség turisztikai kínálatának.

3. ábra. A Gyimesbükk és Palanca határán elhelyezkedő szimbolikus értékű objektumok
(Forrás: saját szerkesztés)

Végül a község utolsó telkén, magánterületen állították fel azt az „ál”útjelző táblát, amely magyar nyelven is jelzi az utazó előtt álló moldvai csángó települések nevét. A táblán a magyar helységnevek állnak első helyen és nagyobb betűvel, a román névalakok csak ezután következnek, kisebb betűvel, zárójelbe téve. A tábla szimbolikus jelentőségét az adja, hogy ez az egyetlen olyan tábla, ahol a moldvai csángó települések magyarul is fel vannak tüntetve, és ez az utolsó pontja a Tatros-völgyének, ahol még lehetséges ilyen táblát elhelyezni.

Mindezen fejlesztéseknek következtében Gyimesbükk bekerült a magyarországi utazási irodák Erdély programjába, rákerült az Erdély iránt érdeklők mentális térképére, folyamatos turistaérkezéseket biztosítva ezzel a nyári hónapokban. Bár a nemzeti narratívában továbbra is a Vereckei-hágó a magyar honfoglalás

legfőbb letéteményese, de a Gyimesi-szoros vált az 1000 éves határ új, feltehetőleg leglátogatottabb szimbólumává.

Ezek a folyamatok azonban nem csak a történelmi országhatáron, de egyben a magyar nyelvsziget határán is zajlottak. Az egykori határ túloldala, szórványszerűen már néhány tíz méterre attól be is népesülve, a román nyelvű Palanca község területe. Palanca, mint egykori határtelepülés, s mint mindkét világháború fontos ütközeteinek színhelye, már korábban is rendelkezett szimbolikus emlékhelyekkel, melyek a közvetlenül a főút mentén, az egykori határtól csak pár száz méterre fekszenek (3. ábra). Mindkét emlékmű háborús emlékmű, az egyik első, a másik második világháborús emlékhely. A kettő közül a régebbi, az 1921-es bír különös jelentőséggel.

Az emlékhely ugyanis Emil Rebreanu sírja, aki Sebő román pandantja. A román nemzetiségű Rebreanu az Osztrák–Magyar Monarchia katonája volt, és mint ilyen, kénytelen lett volna a román hadsereg ellen harcolni. Mivel nem akarta nemzetársai vérért ontani, dezertálni próbált, ám elfogták, és 1917 májusában Gyimesbükön felakasztották, majd helyben eltemették. Azonban a román hatalomátvétel után, 1921-ben exhumálták, és holttestét – kérésének megfelelően – szimbolikus módon csak néhány száz méterrel arrébb, de már Moldvába szállítva, ősi román földben temették el újra. Hírét annak köszönheti, hogy bátyja, Liviu Rebreanu író volt, és 1922-ben regényt írt „*Akaszottak erdeje*” címmel (Rebreanu, L. 1922), mely ma a román középiskolai tananyag egyik kötelező olvasmánya. A síron lévő felirat kiemeli, hogy Rebreanut a magyarok akasztották fel, mert nemzetének egyesítésért akart harcolni. „*Elismerő hazája sosem felejtette el őt.*”

A másik emlékmű egy megjelenésében sematikus, második világháború után emelt szovjet emlékbelszék, melyet Rebreanu sírjának közvetlen közelében állítottak fel. Az emlékmű azoknak a szovjet katonáknak állít emléket, akik „*a fasiszta fogságban élő lakosság felszabadításáért haltak meg*”. Jól mutatja e két emlékhely és a gyimesbükki Sebő féle emlékhely a két nép eltérő emlékezet-kultúráját. Ugyan mindkét nép megteremtette a maga háborús hőseit, de míg a magyarok honvédő katonáknak tekintették magukat, addig a románok Rebreanu történetén keresztül legitimálják Erdély egyesülését Romániával, majd a szovjet emlékmű révén a nácizmusra hivatkozva igazolják annak a felszabadításnak – Észak-Erdély Romániához való visszacsatolásának – jogosságát, mely a székel lakosságnak a megszállást jelentette. Hogy mindez a mai napig nem csak fikatív történelmi múlt, jól példázza, hogy azok a még élő háborús veteránok, akik a saját nemzetük szimbolikus aktusain rendszeresen megjelennek, 75 évvel ezelőtt még két ellenséges hadsereg katonáiként egymás ellen harcoltak.

Az erdélyi oldalon zajló emlékezet-hely teremtő munkálatok a helyi előjárók figyelmét is felkeltették. A már álló két emlékmű nem képviselt elegendő súlyt a magyar emlékhelyekkel szemben, így 2012-ben a palancai oldalon is új emlékhelyet avattak. Közvetlenül a két világháborús emlékhely felett adták át azt az igényesen elkészített emlékkeret, mely Rebreanu és az egyesült Románia új emlékhelye kíván lenni. A négy

méter magas új emlékü mellett a tér másik oldalát egy fából készült pavilon szegélyezi, melyen Nicolae Titulescu, a két világháború közti Románia egyik külügyminiszterének szavai olvashatók: „*Románia Erdély nélkül nem lehet egész, Románia áldozatok nélkül nem lehet nagy.*” Míg tehát az erdélyi oldalon a Magyar Királyság emlékeztetést, a honvédő harcokat, az egykori határ láthatóvá tételét állították középpontba, addig a moldvai oldalon a román egyesülést, és Erdély Romániához csatolását tartják ünneplendőnek. Ezt támasztják alá Ioan Selejan püspök az avatón elmondott szavai is: „*a kötél, amely nem csak arra szolgált, hogy felakasszák vele Rebreanut, hanem arra is, hogy egyesítse a három tartományt, Moldvát, Erdélyt és a románok országát*” (Monument 2012). Az új Rebreanu emlékmű ugyan egyértelmű válasz a gyimesbükkii folyamatokra, s üzen az emlékmű látogatóival az (erdélyi) magyaroknak, ugyanakkor – hasonlóan az erdélyi emlékhelyekhez – a régi határ demarkációját is jelenti, ami viszont a moldvai oldalon nem lehet cél. Az egymással versengő szimbólumok a két történeti narratíva eltérő kulturális tereit keltik életre és határolják el magukat kölcsönösen a másiktól. Kérdés, hogy a csángó térség vegyes identitású és kétnyelvű közegében ez mennyire a hétköznapok, vagy pusztán a nagypolitika realitása.

Összegzés

Gyimes egyedülálló, és mind szimbolikusan, mind gazdaságilag működőképesnek bizonyuló kísérlete annak a törekvésnek, hogy az emlékeztetizmus megte-remtésén keresztül egy „fantomhatár”, és egy, az eladott valóságában nem teljesen létező kultúra is lehet helyi fejlesztési tényező. Míg a turizmus a helyi lakosság többsége által is elfogadott, olyan tényező, melyben gazdasági lehetőséget látnak, addig a helyi, csángó kultúra, mint az egyik legfőbb értékesítendő árucikk, a múlt elfelejtendő, avitt részeként szerepel a közösség tudatában. Ennek az ellentmondásnak a feloldását végzi el a Brubaker, R. (1996; 2004) által a nemzeti-kisebbségi identitás témaköre kapcsán tematizált egyik csoport, az etnopolitikai vállalkozók (akár helyi, vagy külső), akiket az említett Deáky vagy Sárig, és a többi helyi potentát testesít meg, karöltve a mediátori szerepet is játszó Budakeszi Kultúra Alapítvánnyal, és háttérben azzal a brubakeri külső anyaországgal (itt Magyarország), melynek szerepvállalása az aktuális magyarországi kurzusokon túlmutatva is rendkívül „változatos”. A vállalkozók elsősorban az egykori határra fókuszálnak, új emlékműveket állítanak fel, tradíciókat, szertartásokat hoznak létre (Hobsbawm, E. – Ranger, T. 1983), hogy egy halott területi konfigurációba új életet lehelyjenek. Ennek során figyelmen kívül kívánják hagyni Gyimes átmeneti térség jellegét. A mindennapokban már nem élő helyi kultúra értékesítése során a csángókat, mint magyar önazonosságú csoportot kívánják legitimálni, a székelység attribútumait rájuk is átvive. Mindeközben Brubaker koncepciójának harmadik szereplője, a nemzetállam (itt Románia) megpróbálja limitálni a kisebbségi csoport politikai és etnospecifikus követeléseit, amelynek lépései a Gyimesbükköt meglátogató turisták számára jórészt láthatatlanok maradnak.

Irodalom

- ANDERSON, B. (1983): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso. 240 p.
- BALLA ZS. (2014): Gyimesi elégia Viadukt. Székelyföld 18. 1. <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MjE0Mg==>
- BICZÓ G. (2007): Autenticitás és/vagy modernitás? Társadalomtudományi észrevételek a gyimesi kistérség komplex fejlesztési tervét előkészítő párbeszédhez. Kézirat. <http://www.poganyhavas.hu/img/biczog..doc>
- BRUBAKER, R. (1996): *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge. Cambridge University Press. 202 p.
- BRUBAKER, R. (2004): *Ethnicity without Group*. Cambridge, Massachusetts, London. Harvard University Press. 296 p.
- BRUBAKER, R. – FEISCHMIDT M. – FOX, J. – GRANCEA, L. (2006): *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton, Oxford. Princeton University Press. 482 p.
- CAPELLE-POGACEAN, A. (2012): A romániai magyar kisebbség új önmeghatározásai 1989 után. Magyar Kisebbség 29. 1–2. pp. 99–113.
- DEÁKY A. (2007): A Gyimesbükkii vasúti őrház megmentése. <http://users.atw.hu/klezse/deaky.htm>
- DEÁKY A. (2012): *Szemben az árral*. Státus Kiadó, Csíkszereda. 188 p.
- HIRSCHHAUSEN, VON B. – GRANDITS, H. – KRAFT, C. – MÜLLER, D. – SERRIER, T. (2015): *Phantomgrenzen im östlichen Europa, Band 1: Phantomgrenzen – Räume und Akteure in der Zeit neu denken*. Göttingen. Wallstein Verlag. 224 p.
- HIRSCHHAUSEN, VON B. (2017): “De l’intérêt heuristique du concept de « fantôme géographique » pour penser les régionalisations culturelles”. *L’Espace géographique* 46. 2. pp. 106–125.
- HOBBSAWM, E. – RANGER, T. (1983): *The Invention of Tradition*. Cambridge. Cambridge University Press. 324 p.
- ILYÉS Z. (2003): A szakrális táj történeti szerveződése Gyimesben. Székelyföld 7. 5. pp. 109–122.
- ILYÉS Z. (2006a): Közeli idegenek, távoli ismerősök. A székelyek és a magyarországiak sztereotípiái a gyimesi csángókról. In: Bakó B. – Papp R. – Szarka L. (szerk.): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Balassi Kiadó, Budapest. pp. 120–132.
- ILYÉS Z. (2006b): Identitás, kultúrtáj, örökségmenedzsment. Szempontok Gyimes kistérségi erőforrásainak értékeléséhez. In: Bakó B. – Szoták Sz. (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Gondolat Kiadó, Budapest. pp. 45–65.
- ILYÉS Z. (2008): Etnoturizmus, határturizmus Gyimesben. *Debreceni Disputa* 6. 5. pp. 56–59.
- ILYÉS Z. (2013): A gyimesbükkii „zeréves határ” politikai instrumentalizálása. http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=340. 15 p.
- ILYÉS Z. (2014): Az emlékezés és a turisztikai élmény nemzetiesítése. In: Feischmidt M. – Glózer R. – Ilyés Z. – Kasznár V. – Zakariás I. (szerk.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. L’Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest. pp. 290–340.

- KOÓS HUTÁS K. (2013): Budakeszi Kultúra Alapítvány Áttekintés 2005–2013. Budakeszi Kultúra Alapítvány, Budakeszi. 39 p.
- Monument inchinat eroului Emil Rebreanu, la Palanca, 2012. november 12. <http://www.doxologia.ro/actualitate/arhiepiscopia-romanului-bacaului/monument-inchinat-eroului-emil-rebreanu-la-palanca>
- MURÁNYI V. (2011): A romlás. Kovász 14. 1–4. pp. 7–32.
- NAGY KALAMÁSZ I. (2007): Endogén fejlesztési stratégiák a Gyimesi-szorosban. In: Boda Zs. – Kovách I. – Szoboszlai Gy. (szerk.): Hatalom, közbeszéd, fejlesztéspolitik. Elemzések politikai jelenségekről. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest. pp. 103–117.
- NEMERKÉNYI A. (1998): Európa földrajza. Egyetemi előadás. ELTE TTK. Szóbeli közlés.
- OCSKAY GY. – JANKAY N. (2008a): Pogány-havas kistérség gazdaságfejlesztési stratégia I. kötet: Helyzetfeltárás. Ister-Granum Euróregió Fejlesztési Ügynökség Kht., Esztergom. 148 p.
- OCSKAY GY. – JANKAY N. (2008b): Pogány-havas kistérség gazdaságfejlesztési stratégia III. kötet: Mellékletek. Ister-Granum Euróregió Fejlesztési Ügynökség Kht., Esztergom. 99 p.
- ORBÁN B. (1869): A Székelyföld leírása 2. kötet. Ráth Mór kiadása, Pest. 695 p.
- Összefogás a legkeletibb magyar vasúti őrház megmentéséért. 2008. www.csangok.ro/Magyar%20vasuti%20orhaz.htm
- REBREANU, L. (1922): Pădurea spânzuraților. Cartea Românească. București. 323. p.
- RÓNAI A. – ZENTAI L. (1945/1993): Államhatárok tartóssága Közép-Európában. In: Rónai A. – Zentai L. (szerk.): Közép-Európa Atlasz. Digitális Faksimile Kiadás az 1945-ös kiadás alapján. Szent István Társulat – Püski Kiadó, Budapest. pp. 401.
- SALAMON J. (2014): Gyimes. Magánkiadás, Csíkszereda. 527 p.
- SEBŐ Ö. (1999): A halálraítélt zászlóalj. Magyar Könyvklub, Budapest. 344. p.
- SZALKAI G. (2016): Die „1000-jährige Grenze“ als touristisches Entwicklungspotential? Das Fallbeispiel Ghimeș-Făget/Gyimesbükk, Rumänien. Berichte. Geographie und Landeskunde 90. 4. pp. 287–304.
- SZALKAI G. (2017a): Quand les fantômes historiques sont convoqués. Invention de hauts lieux et réification des identités territoriales dans les Carpates roumaines. L'Espace Géographique 46. 2. pp. 143–157.
- SZALKAI G. (2017b): Summoning historical phantoms. Invention of memorial sites and reification of territorial identities in the Romanian Carpaths. L'Espace géographique. https://www.cairn-int.info/article-E_EG_462_0143--summoning-historicalphantoms.htm. 1–15. p.
- TANKÓ GY. (évnélk.): A gyimesi csángók élete. <http://tankogyula.net16.net/books/csangokelete.rtf>
- VOFKORI L. (1998): Székelyföld útikönyve II. Cartographia Kft., Budapest. 607 p.
- ZEMPLÉNI A. – ALBERT R. (2002): A nemzeti identitás sajátosságairól. In: Czoch G. (szerk.): Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest. pp. 167–177.

A MAGYAR KISEBBSÉG ÉS A MAGYAR ANYANYELVŰ OKTATÁS HELYZETE A VAJDASÁGBAN TRIANONTÓL NAPJAINKIG

KINCSES BOGLÁRKA¹

Situation of Hungarian minority and Hungarian-language education in Vojvodina from Trianon to the present time

This study focused on the situation of Hungarian minority and Hungarian-language education in Vojvodina from Trianon to the present time. In addition, the study also examines the higher education choices of Hungarian-speaking students from Vojvodina. The fate of minorities living in Vojvodina has always been formed by the ideology and efforts of the current socio-political system. Due to the existing socio-economic factors, emigration of Hungarians from Vojvodina has been going on for decades. Study migration from Vojvodina to Hungary maybe one of the first step leading to emigration. Over the last decade, number of Serbian citizens studying at Hungarian higher education institutions has been increasing, with some fluctuation. Hungarian students from Vojvodina choose one of the Hungarian higher education institutions because of the opportunity to learn in their mother tongue and better career opportunities in the future. (*Keywords: Vojvodinian Hungarians, Hungarian minority, Vojvodina, school choice*)

Bevezetés

Szerbia egyetlen történelmi régiója és autonóm tartománya a Vajdaság Autonóm Tartomány. A Vajdaság etnikailag, vallásilag, kulturálisan és nyelvtanilag is heterogén régió. A 2011-es népszámlálási adatok szerint lakosságának 67%-a szerb etnikumú, a maradék 33%-on csaknem harminc különböző nemzeti közösség osztozik. Szerbia legnépesebb etnikai kisebbsége a magyar etnikum (3.5%). A szerbiai magyarok többsége a Vajdaság területén él, a helyi lakosság 13%-át teszik ki (*Internet 1*). A vajdasági magyarság legnagyobb része Észak-Bácskában (a magyar határ mentén) és a Tisza mentén él (*Palusek E. – Trombitás T. 2017*).

A trianoni békeszerződéssel Magyarországtól Szerbiához csatolt terület és lakói több dologban is eltérnek a többi határon túli magyarok lakta területektől. Az első, hogy a Vajdasági Autonóm Tartomány ma egységes közigazgatási egységet alkot, demokratikusan megválasztott képviselőházzal és önálló közigazgatási szervezettel. Másodsor, egyedül a vajdasági magyarok rendelkeznek korlátozott nem-területi autonómiával. amit a Magyar Nemzeti Tanácson keresztül gyakorolnak. Harmadsor, 2011 után a legnagyobb arányban a vajdasági

---

¹ PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék.
E-mail: boglarka.kincses@geo.u-szeged.hu

magyarok éltek a kedvezményes honosítás lehetőségével, aminek következtében a vajdasági magyarok elvándorlása felgyorsult (*Korhecz T.* 2018).

A vajdasági magyarok száma folyamatosan csökken (csak úgy, mint egész Szerbia népessége) elsősorban demográfiai (pl. alacsony születési arány) és a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági tényezők miatt (*Palusek–Trombitás* 2017, *Šabić N.* 2018). Több kutatás is bizonyítja, hogy nagy az elvándorlási hajlandóság a vajdasági magyarokban, különösképpen a fiatalokban. Az elvándorláshoz vezető egyik lépcsőfok lehet a Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú vándorlás, ami jelentős határon átnyúló mobilitást eredményez. Kutatások igazolják, hogy a hazánkban tanuló vajdasági magyar diákok többsége nem tér vissza, nem akar visszatérni szülőhazájába (*Gödri I.* 2005). A vajdasági magyarok tanulmányi célú migrációja már az 1980-as években megjelent, azonban számottevővé csak a délszláv háború kitörésétől vált. Ebben a háborús időszakban Magyarország perspektivikusabb és nyugodtabb életkörülményeket, jobb tanulási feltételeket biztosított. 1988 és 1994 között a Magyarországon tanuló külföldi diákok 10,3%-a Jugoszláviából származott (*Tóth P. P.* 1997). A délszláv háború után visszaesett a számuk és arányuk, azonban az 1999-es koszovói válság következtében ismét jelentősen megnőtt a Magyarországon tanuló vajdasági magyarok száma. Ennek hátterében egyrészt az állt, hogy NATO-bombázások időszakában az iskolák egy része Szerbiában bezárt, másrészt a Magyarországon tanulás biztonságát jelentett. A magyarországi oktatásban való részvétellel a férfiak el tudták kerülni a katonaságot, valamint a kilátástalansággal szemben gazdasági biztonságot is jelentett. A 2000-es években főként a jobb megélhetés, karrierépítés lehetősége vált a tanulmányi célú migráció fő indokává, majd Magyarország 2004-es csatlakozása óta felértékelődött a magyarországi diploma az európai uniós munkaerőpiacon való jobb értékesíthetősége miatt. A 2010-ben elfogadott kedvezményes honosítási törvény következtében a korábrinál több határon túli magyar jutott állampolgársághoz (*Takács et al.* 2013). Ez elősegítette Szerbia és Magyarország közötti mozgást, könnyebbé vált a határátkelés.

A tanulmány két részből áll, az első rész célja, hogy rövid áttekintést nyújtson arról, hogyan változott a magyar kisebbség és a magyar anyanyelvű oktatás helyzete a Vajdaságban Trianontól napjainkig. A tanulmány második része egy kérdőíves kutatáson alapszik és arra keresi a választ, hogy milyen tényezők befolyásolják a vajdasági magyar diákokat abban, hogy Magyarországon folytassák felsőoktatási tanulmányukat.

Adatok és módszertan

Az előbb felvetett kérdések megválaszolására kvantitatív és kvalitatív kutatási módszert egyaránt alkalmaztam. A tanulmány első része elméleti jellegű, szakirodalmi elemzésen alapszik, míg a második rész kérdőíves kutatásra épül.

Az iskolaválasztást befolyásoló tényezők feltárására kérdőíves kutatást végeztem vajdasági magyar diákok között. A kérdőívet kitöltőket három csoportba oszthatjuk: a Szegedi Tudományegyetemen (221 fő) és más hazai egyetemeken tanuló vajdasági magyar hallgatók (45 fő), illetve olyan végzős vajdasági magyar középiskolások, akik Magyarországon szeretnének továbbtanulni (256 fő). Összesen 552 kérdőívet töltöttem ki az érintettekkel. A más hazai egyetemeken tanuló vajdasági magyar diákok között online kérdőívezés zajlott, a másik kettő csoport esetében személyes, papír alapú volt a lekérdezés. A mintavételezés többlépcsős csoportos mintavétellel történt (*Babbie, E. 2001*). A kérdőívek digitalizálásának eredményeképp létrejött adatbázisból a Microsoft Excel 2016 és az IBM SPSS Statistics 24 szoftverek segítségével futtattam le keresztábrák elemzéseket az értékek nominális és százalékos ábrázolására.

A magyarok és a magyar anyanyelvű oktatás helyzetének változása a Vajdaság területén

Az első Jugoszláv állam (1918–1941) keretei között

1918. december 1-jén Sándor király kikiáltotta a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot. A létrejövő új állam soknemzetiségű államként jött létre, melyben a szerbek aránya csupán 38-39% volt. A Magyarországtól elcsatolt Bácska, Bánát és a Baranyai háromszög Vajdaság néven az új állam egyik tartománya lett (*Ördögh T. 2017*).

Az 1921-es népszámlálás alapján a Vajdaság tartomány összlakosságának 37,3%-át a szerb–horvátok, 27,9%-át a magyarok (378 107 fő) és 23,5%-át a németek tették ki (*Ördögh T. 2017*). A vajdasági magyarság létszámának változását vizsgálva csökkenés figyelhető meg: az 1910-es adatokhoz képest 420 910 főről 1921-re 378 107 főre, 1931-ben 368 646 főre csökkent a területen élő magyarok száma (*A. Sajti E. 2004*). A létszámcsökkenés oka az államvezetés kisebbségellenes politikájának következménye.

Az ország területén élő, így a magyar kisebbség politikai és jogi helyzetét is a Saint Germain Laye-i szerződés és az 1921-es jugoszláv alkotmány határozta meg. 1919-ben írta alá a jugoszláv állam a Saint Germain Laye-i szerződést, amely arra kötelezte az államot, hogy biztosítsa a kisebbségek anyanyelvi oktatását és a költségvetésből az oktatási és vallási célokra fordítható összegeket. Az 1921-es jugoszláv alkotmányba beemelték e kisebbségvédelmi szerződés megfelelő részeit, azonban a szerb politikai vezetés nem kívánta betartani a szerződésben foglaltakat. Szerintük kétféle megoldás volt lehetséges: a kisebbségek asszimilációja a szerb-ségbe vagy hagyják el az országot (*Internet 2*).

A jugoszláv politikai vezetés a magyar kisebbséget a potenciálisan veszélyes kisebbségek közé sorolta esetleges revíziós követeléseik miatt, emiatt támadások sorozatát indította ellenük (*Internet 2*). A magyarok létszámának csökkentése érdekében egyrészt elbocsátották azon magyar tisztviselőket, akik 1918-ban megtagadták a

hűségesküt a Nemzeti Igazgatóságra, valamint az 1921-es alkotmányra és királyra (A. Sajti E. 2004). Másrészt az 1922-es Svetozar Pribicevic-féle névelemzési törvény értelmében a magyar kisebbség tagjai közül azokat, akiknek szláv vagy német hangzású neve volt, nem tekintették magyarnak. Harmadrészt a földreform során a magyar nagybirtokosoktól földjeik nagy részét elvették. A kiosztott földekből a föld nélküli magyarok nem kaptak. A Vajdaságban a kiosztott földek nagy részére szerb és montenegrói veteránokat telepítettek, akik katonai szolgálataik fejében kapták meg azokat. További intézkedésként a magyar iskolarendszert is szűkítette a politikai vezetés: az 1913/1914-es tanévben a Vajdaság területén 645 népiskola, 51 polgári iskola, 12 középiskola és 4 tanítóképző működött magyar nyelven. Ehhez képest az 1934/1935-ös tanévben már csak 95 népiskola és 1 középiskola működött magyar nyelven. Ezen kívül a magyar nyelvű tanítókat az ország albán és macedón részére telepítették, a szerb tanítókat pedig a magyarlakta településekre (*internet 2*).

A második világháború időszaka és a második Jugoszlávia (1945–1991) keretei között

1941-ben a Magyarországhoz visszacsatolták a Muravidéket, a Muraközt és Vajdaság egy részét (Bácskát és a Baranyai háromszöget). A visszakapott területekről minden bevándorlót (akik 1918. október 31. után telepedtek át) és telepest kiutasítottak, helyükre magyarokat telepítettek. 1944 októberében a jugoszláv partizánok megkezdték az 1941-ben Magyarországhoz csatolt jugoszláv területek visszafoglalását, valamint a német és a magyar lakosság munkatáborokba gyűjtését és kitelepítését (Ördögh T. 2017).

A második világháború után a vajdasági magyarok száma jelentős mértékben lecsökkent. Ez egyrészt a nagyszámú Magyarországra való elvándorlásnak, másrészt a délvidéki magyarokat is érintő megtorlásoknak a következménye. Ehhez társult még, hogy jobbára az elüldözött németek helyére több százezer, többségében szerbet telepítettek be. Ennek következményeként a Délvidék etnikai szerkezete jelentős mértékben módosult. 1948-ban az első hivatalos jugoszláv népszámlálási adatok szerint a Vajdaság összlakosságának 26%-át tették ki magyarok (Hornják Á. 2008).

1945 novemberében létrejött a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság. A Tito vezette Jugoszlávia új nemzetpolitikát hirdetett. Szakított a korábbi erőszakos asszimilációval és helyette burkolt asszimilációra fektette a hangsúlyt. Az új nemzetpolitika keretében elismerték az egyén kisebbségi jogait, de megakadályozták a kisebbségek közösséggé szerveződését. Biztosította a szabad nyelvhasználat lehetőségét, illetve a saját intézmények létrehozását, de azokat már megalakulásuktól kezdve igyekezett ellehetetleníteni. A jugoszláv vezetés a magyar értelmiség számára biztosította a politikai, tudományos és civil életet, de igyekeztek kiszakítani őket természetes közegükből. A jelentősebb magyar intézményeket Újvidékre

telepítették, ezáltal a magyar értelmiség némileg elszigetelődött az északabbi területeken élő magyaroktól (*Hornyák Á.* 2008).

A vajdasági magyarok számának csökkenése a szocialista szövetségi köztársaság idején is tovább folytatódott, amely a születésszám csökkenésével, a magyarok nagyarányú külföldi munkavállalásával, illetve a vegyes házasságok számának növekedésével magyarázható (*Mirnic K.* 1993). Az 1948-as népszámláláshoz képest 1991-re a magyarok aránya a Vajdaság tartományon belül 26%-ról 16,9%-ra csökkent (*Kocsis K.* 1993).

1945-ben az államvezetés engedélyezte a kisebbségi iskolák megnyitását. Az 1960-as évek végére kiépült a magyar nyelvű középiskolai hálózat, ami viszonylag jól lefedte a tartományt. Az 1968/1969-es tanévben 48 szakközépiskolában és szakmunkásképzőben folyt magyar nyelvű oktatás, ebből 18-ban kizárólag magyar nyelven oktattak. Ezeket azonban a következő években fokozatosan összevonták a szerb tannyelvűekkel, az 1974/1975-ös tanévre már csak 3 színmagyar szakiskola maradt. Az 1951/52-es tanévben a Vajdaságban 6 gimnáziumban folyt magyar tannyelvű oktatás. Az 1975-ös oktatási reform értelmében a gimnáziumokat, mint „elit” iskolákat megszüntették (*Tóth L.* 1997). A középiskolai magyar tanárhiányt enyhítette, hogy 1959-ben megkezdte működését a magyar tanszék az Újvidéki Egyetemen. Az általános iskolákban a magyarság legnagyobb számaránya az 1954/1955-ös tanévben volt (49724 magyar anyanyelvű diák), számuk azonban az évek során egyre csökkent, csakúgy, mint a teljesen magyar nyelvű általános iskolák száma is (1956-ban 47 darab teljesen magyar nyelvű általános iskola, 1970-ben már csak 26) (*Gruber E.* 2018).

Az államvezetés 1959-ben határozatot fogadott el a nemzeti kisebbségekről, miszerint a kisebbségek nem csak annak a nemzetnek a részei, ahonnan származnak, hanem annak is, ahol jelenleg élnek. A határozat nagyobb figyelmet kívánt fordítani a kétnyelvűség érvényesítésére és támogatta nemzetiségi szervezetek létrehozását (*Hornyák Á.* 2008).

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1974-es alkotmánya kimondta a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát. Az alkotmány szerint a nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvű oktatáshoz, szabad nyelv és íráshasználathoz állami szervek és köztisztviselők előtt, a kultúra fejlesztéséhez és e célból szervezetek alapításához, valamint szabadon kinyilváníthatják nemzeti hovatartozásukat. Az alkotmányban foglaltak ellenére nem hozhattak létre nemzetiségi szervezeteket és az anyanyelvhasználat elé is különböző akadályokat gördítettek. Az alkotmány továbbá kimondta a Vajdaság és Koszovó autonómiáját is, amit 1989-ben Milosevic felszámolt (*Gulyás L.* 2007).

Délszláv háború és a 2000-es évek

Az 1990-ben kitört délszláv háború következtében a Vajdaság több NATO-bombázást is elszenvedett, illetve a vajdasági magyarok száma is jelentősen csökkent. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a vajdasági magyarok nagy számban

vettek részt a jugoszláv hadsereg harcaiban, másrészt, hogy nagy számú magyar fiatal menekült el a háború elől (*Gulyás L. 2007*).

Az 1990-ben elfogadott Szerb Köztársasági Alkotmány nem ismerte el a kisebbségeket, mint közösségeket, illetve kollektív jogukat sem. A nemzetiségi jogokat egyedi polgári jogokként kezeli, csak úgy, mint az 1992-es Jugoszláv Szövetségi Köztársaság alkotmánya. Ellenben mind a két alkotmány elismeri a szabad szervezkedési jogot, valamint a szólásszabadság jogát is mint az általános emberi és polgári jogok elidegeníthetetlen részét (*Mirnic K. 1997*).

Az 1992-es és 1998-as oktatási törvények a még teljesen vagy részben magyar nyelvű alap-, közép- és felsőoktatási intézmények további elsorvasztásához vezettek. A kisebbségi nyelven működő osztályok indítását 15 főhöz kötötték, a pedagógusok foglalkoztatásához nem volt elvárás a kisebbségi nyelvismeret, aminek következtében az anyanyelvű iskolák egyre inkább kétnyelvűvé váltak (*Internet 3*).

A 2002-ben elfogadott kisebbségvédelmi törvény elismerte a szerbiai nemzeti kisebbségek személyi autonómiához való jogát, így 2002 szeptemberében felállt a Magyar Nemzeti Tanács, a vajdasági magyarok érdekképviseleti szerve. Ugyanebben az évben elfogadott Omnibusz törvény (a Vajdaság Autonóm Tartomány hatásköreinek megállapításáról szóló köztársasági törvény) értelmében a tartomány visszakapta az élet számos területén a korábbi hatásterületeit, amibe az oktatás is beletartozik (pl. kisebbségi nyelven folyó oktatási tanterv elkészítése). A 2006-os szerb alkotmány a tartomány hatásköreit újabb területekre terjesztette ki (*Ördögh T. 2017*). 2009. november 30-án a szerb parlament elfogadta a Vajdaság Autonóm Tartomány Statútumát, amely rendelkezik a tartomány jogállásáról, területi beosztásáról és rögzíti, hogy a tartomány jogi személy (*Soós E. 2011*).

Az 1990-ben visszaállították a gimnáziumi képzést, aminek következtében a magyar nyelven tanuló diákok száma növekedett. 1998-ban a Vajdaságban 26 magyar tannyelvű középiskola működött (7 gimnázium és 19 szakközépiskola). A 2004/2005-ös tanévben már 34 középiskolában folyt magyar oktatás (10 gimnázium, 23 szakközépiskola és szakmunkásképző, 1 művészeti középiskola) (*Gábrity M. I. 2006*).

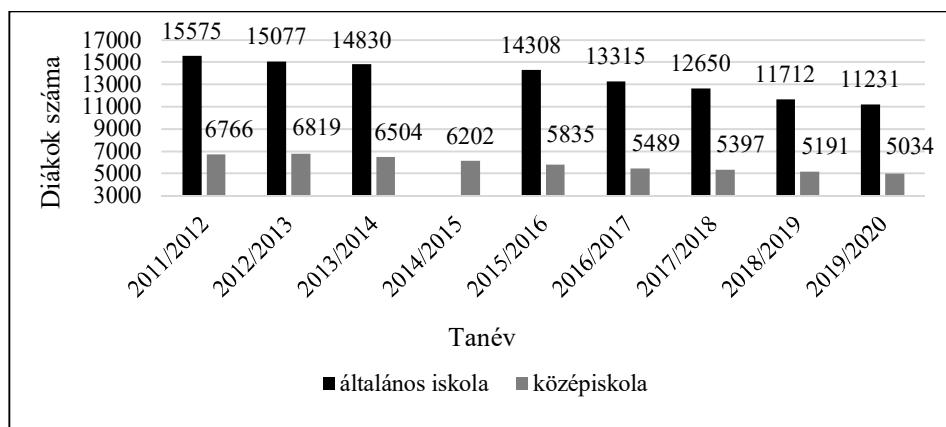
A magyar anyanyelvű oktatás jelenlegi helyzete a Vajdaságban

A Szerb Köztársaság oktatásügyi törvényei biztosítják a nemzeti kisebbségek számára az anyanyelvű oktatásra való jogot a közoktatás intézményeiben (a bölcsődétől a középiskoláig), azonban a szerb nyelv tanulása számukra is kötelező. A törvény engedélyezi a kisebbségi tannyelvű magán-tanintézmények alapítását a törvénnyel összhangban (*Internet 4*). Az általános és középiskolában a kisebbségi tannyelvű tagozatok megnyitása 15 fős minimumhoz van kötve, ennél kevesebb tanulóval tagozat nyitására az oktatásügyi minisztérium egyedi jóváhagyása szükséges. A főiskolákon az oktatás szerb nyelven folyik, de a törvény engedélyezi a tanító és óvónőképzést a kisebbségek nyelvén is. Ezen kívül a főiskolákon van lehetőség a kisebbség nyelvén folyó oktatásra a minisztérium jóváhagyásával (*Meszmann T. 2001*).

A Vajdaságban az oktatási intézmények túlnyomó többsége állami. A magyar anyanyelvű oktatás nem önálló, hanem része a szerb oktatási rendszernek (Gábrity M. I. 2008). Szerbiában jelenleg 29 iskoláskor előtti intézményben, 82 általános iskolában, valamint 39 középiskolában folyik magyar nyelven is oktatás.

A szerbiai magyar nemzeti kisebbségek érdekképviseleti szerve a Magyar Nemzeti Tanács, amely önkormányzati jogokat gyakorol az oktatás, a kultúra, a tájékoztatás és a kisebbségi nyelvhasználat terén. A Tanács szerepet játszik az oktatási közintézmények hálózatának alakításában, közvetett módon részt vesz azok irányításában. Képviselőiken keresztül alakíthatja az intézmény oktatási és nevelési programját, fejlesztési terveit és éves munkatervét (Šabić N. 2018).

A Vajdaságban a magyar tannyelvű oktatás több problémával is küzd. Az egyik a Szerbia egészére általában jellemző csökkenő gyermeklétszám (Gábrity M. I. 2008, Szügyi É. 2012). A vajdasági magyar családokban is csökken a születő gyermekek száma, ezen kívül a kivándorlás és az asszimiláció is jelentős befolyásoló tényező. A gyermeklétszám csökkenésének következménye, hogy több iskolában évről évre kérdéses a magyar osztályok elindulása, illetve csökken a magyar nyelven tanuló általános és középiskolás diákok és osztályok száma is. Majdnem egy évtized alatt az általános iskolákban 28%-kal, a középiskolákban 26%-kal csökkent a magyar nyelven tanuló gyermekek száma (1. ábra). Problémát jelent még a pedagógushiány, illetve a tankönyvhiány is (Gábrity M. I. 2008, Szügyi É. 2012).

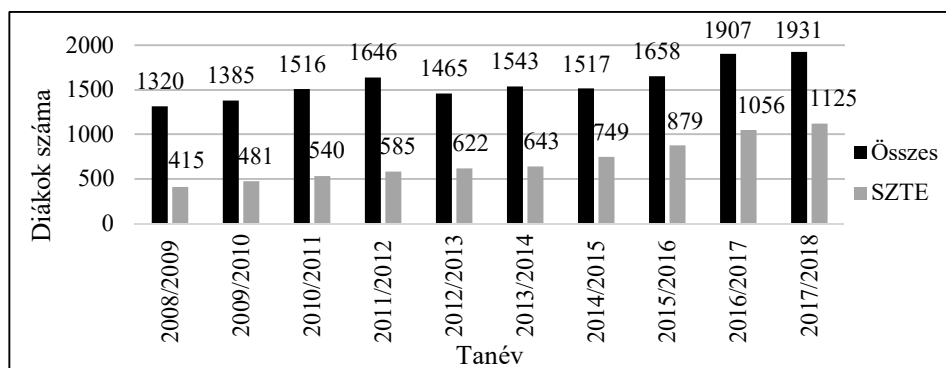
1. ábra. A magyar nyelven tanuló általános és középiskolai diákok száma Szerbiában (forrás: Magyar Nemzeti Tanács). Megjegyzés: a 2014/2015-ös tanévben nincs adat a magyar nyelven tanuló általános iskolások számáról

A Vajdaságban azok az iskolák, amelyekben magyar nyelven is folyik tanítás, többségében kéttannyelvűek. Az általános iskolák hét, míg a középiskolák közül kizárólag két intézményben folyik teljesen magyar nyelven az oktatás. A kéttannyelvű intézményekben gyakran előfordul, hogy hiába van kisebbségi nyelven működő tagozat, a tantárgyak egy vagy jelentős részét nem az anyanyelvükön tanulják a magyar

gyerekek. Ennek oka, hogy nincs olyan oktató, akik a kisebbség nyelvén oktatná a tárgyat, emiatt a nemzeti kisebbségek szerb nyelven tanulják azt (Göncz L. 2006). A kéttannyelvű iskolák előnye, hogy elősegíthetik a későbbi továbbtanulást és munkaerő-piaci alkalmazkodást (Gábrity M. I. 2008).

Szerbiában az anyanyelvű felsőoktatáshoz való jogot nemzeti törvény nem garantálja. A 2014-ben elfogadott Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma viszont úgy fogalmaz, hogy a nemzeti közösségeknek joguk van az anyanyelvű oktatáshoz az oktatási rendszer minden szintjén, tehát a felsőoktatásban is (Internet 5). Ennek ellenére elmondható, hogy a felsőoktatás tekintetében van legkevésbé részletezve a nemzeti kisebbségek részvétele az oktatásban (Šabić N. 2018). Néhány szabadkai főiskolán és az Újvidéki Egyetem néhány karán folyik részben magyar nyelvű oktatás. Teljes magyar nyelvű képzés az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karán (Szabadka), Bölcsészettudományi Karán (Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék), a Művészeti Akadémián (Újvidék), valamint a Szabadkai Műszaki Szakfőiskolán folyik (színész szakirány, minden második évben induló programmal) (Takács Z. 2013). Ezen kívül két magyar egyetem kihelyezett képzésén lehetséges magyar nyelven tanulni. Az egyik a Szent István Egyetem Zentai Konzultációs Központ (Kertészettudományi Kar), ahol levelezős tanrendben folyik az oktatás. A másik a Pécsi Tudományegyetem Zombori Képzési Központ (Egészségtudományi Kar), ahol 2016 szeptembertől nappali munkarendben elindult a BSc (főiskolai) szintű ápoló képzés.

A rendezetlen magyar nyelvű felsőoktatás miatt a magyar hallgatóknak korlátozott lehetőségük van az állami karokon és főiskolákon anyanyelvükön tanulni. A magyar hallgatók legnagyobb része az Újvidéki Egyetem karain vagy a vajdasági főiskolákon tanul. Kisebb részük a Belgrádi Egyetem karaira iratkozik be és sokan tanulnak Magyarországon (Gábrity M. I. 2008). A magyarországi felsőoktatási intézményekben tanuló szerb állampolgárok száma némi ingadozással, de növekvő tendenciát mutat. A legtöbben a Szegedi Tudományegyetemre mennek tanulni (2. ábra).

2. ábra Magyarországon és a SZTE-en tanuló szerb állampolgárságú hallgatók száma minden munkarendben (nappali, esti, levelező, távoktatás) a 2008/2009 és a 2017/2018 tanév között (forrás: az oktatas.hu és az SZTE Oktatási Igazgatóság adatai alapján saját szerkesztés)

A vajdasági magyar diákok hazánkba irányuló tanulmányi célú vándorlása jelentős országhatáron átnyúló mobilitást eredményez. A jelenség a 2000-es évektől vált egyre nagyobb mértékűvé. A tanulmányi célú vándorlás lényege, hogy a kivándorló végleges döntést nem hoz, csak a képzés időtartamára költözik el a szülőhazájából. A vándorlás végkimenetele azonban lehet magyarországi letelepedés, visszatérés a Vajdaságba vagy egy harmadik országba való elköltözés (*Rédei M.* 2009) is. Azonban kutatások azt sugallják, hogy a hazánkban végzett vajdasági hallgatók többsége nem tér vissza, nem kíván visszatérni szülőhazájába (*Gödri I.* 2005), ami azonban hozzájárul a vajdasági magyarság fogyásához (*Palusek E. – Trombitás T.* 2017), veszélyezteti a vajdasági magyar közösség hosszú távú fennmaradását és az anyanyelvi oktatás megmaradását is (*Internet 6, Takács Z.* 2012).

A Magyar Nemzeti Tanács többféle eszközzel is igyekszik ösztönözni a szülőföldön való továbbtanulást, valamint a külföldön tanult és diplomát szerzettek hazatérését és munkába állását. Ösztöndíjban részesülhetnek az alap-, valamint a mester- és doktori képzésen tanuló fiatalok. Azok pályázhatnak az ösztöndíjra, akik első ízben iratkoztak be valamelyik szerbiai felsőoktatási intézmény bármelyik évfolyamára, valamint Szerbiában akkreditált szakfőiskolai, illetve akadémiai alapképzésre (hiányszakokra) nyertek felvételt. A pályázás további feltétele, hogy a pályázó magyar nyelven végezte általános és/vagy középiskolai tanulmányait, illetve nyilatkozik arról, hogy diploma megszerzése után legalább három évig Szerbiában fog dolgozni lehetőleg a tanulmánya során szerzett képesítésnek megfelelő munkakörben. Ha valaki külföldön megszerzett oklevelét szeretné honosítani, a honosítás költségeit pályázat útján megtéríti a Magyar Nemzeti Tanács. Az újvidéki Európa Kollégium, melynek társalapítója a Tanács, az újvidéki egyetemen tanuló magyar anyanyelvű diákok számára kínál (kedvezményes) lakhatást. Emellett azzal a szándékkal is jött létre, hogy támogassa a diákok tudományos előmenetelét és ezáltal hozzájáruljon a Vajdaság Autonóm Tartományban élő magyar nemzeti közösséghez tartozók általános oktatási szintjének növeléséhez. A Tanács a harmadik osztályt végző középiskolások számára, valamint a felsőoktatási intézménybe sikeresen bejutó tanulók részére szerb nyelvi felkészítő tanfolyamot is szervez. Ezen kívül a középiskolások számára a szerbiai továbbtanulási lehetőségekkel kapcsolatos tájékoztató körutakat is szerveznek, valamint a kiemelkedő képességű tanulók, hallgatók felkarolására (tehetséggondozás) is nagy hangsúlyt fektetnek (*A Magyar Nemzeti Tanács Oktatásfejlesztési Stratégiája 2016–2020*).

A vajdasági magyar diákok iskolaválasztását befolyásoló tényezőinek vizsgálata

A kérdőívben összesen 25 olyan, szakirodalmak alapján összegyűjtött (*Mirnic Zs.* 2001, *Eröss et al.* 2011, *Takács Z. – Kincses A.* 2013, *Takács Z.* 2013, *Váradí M. M.* 2013, *Bartha Zs.* 2014, *Thelin, M. – Nedomysl, T.* 2015) tényezőt soroltam fel, ami befolyásolhatta az iskolaválasztást. Ezeket a tényezőket 5 témakörbe csoportosítottam: (1) személyes tényezők és családi/baráti kapcsolatok, (2) oktatás, (3) egyetemi szolgáltatások, városi lét/életmód, (4) munkaerőpiaci helyzet és lehetőségek, (5) földrajzi tényezők. Azt, hogy az adott

tényező milyen mértékben befolyásolta az iskolaválasztást, egy 4-fokozatú Likert-skálán kellett bejelölnie a válaszadóknak, ahol az 1-es az „Egyáltalán nem befolyásol”, míg a 4-es a „Teljes mértékben befolyásol”-t jelentette. Ezen kívül „Nem vonatkozik rám”, „Nem tudom” és a „Nem válaszol” opcióval is lehetett válaszolni. A befolyásoló tényezőket táblázatos formában mutatom be. A táblázatok részletesen, százalékos bontásban szemléltetik, hogy az egyes tényezők milyen szerepet játszanak a tanulói véleményalkotásban, milyen hatással vannak a döntéshozásra.

A válaszadókat 60%-ban teljes mértékben a személyes tapasztalatok megléte (pl. nyílt nap vagy más egyetemi rendezvényen való részvétel) befolyásolta a döntésben. Ehhez a családi, rokon és baráti tanácsadást kevésbé veszik igénybe. A szerb nyelv ismeretének hiánya egyszerre befolyásoló (44%-ban eléggé és teljes mértékben) és nem befolyásoló tényező (47%-ban egyáltalán nem és kis mértékben) (1. táblázat).

Az *oktatás* témakörbe tartozó tényező közül 70% fölötti meghatározó tényezővel bír a magyar tanítási nyelv (75,1%), az egyetem képzési programja (73,2%) és az egyetem jó hírneve (72,6%). Az megszerzhető ösztöndíjak (tanulmányi, szociális és egyéb pl. Erasmus) több mint 60%-ban befolyásolja a döntést. A szerbiai nem megfelelő színvonalú képzés is egyszerre befolyásoló (47,8%-ban eléggé és teljes mértékben) és nem befolyásoló (40,3%-ban egyáltalán nem és kis mértékben) szempont, csak úgy, mint a diploma honosíthatósága. A választott képzés Szerbiában nincs tényező nem döntő szempont a választásban (1. táblázat).

A harmadik tényezőcsoport, az *egyetemi szolgáltatások és a városi lét/életmód* tényezői közül a város vonzó léte (ahol a választott egyetem is megtalálható) 71,4%-ban határozta meg a diákok döntését. További három tényező 50% fölötti mértékben volt befolyásoló: a kollégiumi férőhelyek (52,7%), a diákkedvezmények (52,6%) és a városi kulturális lehetőségek (50,8%). Az albérlési lehetőségek kevésbé meghatározó tényezők (1. táblázat).

A *munkaerőpiaci helyzet* témakört vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a válaszadókat 81,1%-ban befolyásolta az, hogy úgy válasszon iskolát, hogy az ott szerzett végzettséggel, diplomával a későbbiekben könnyebben el tudjon helyezkedni az európai uniós munkaerőpiacon. 76,1%-ban jelentősen meghatározta a döntést, hogy Magyarországon jobbak az elhelyezkedési esélyek, mint Szerbiában. Taszító tényező, hogy Szerbiában szűkösek a karrierlehetőségek, ami lényeges befolyásoló szempontként jelent meg a válaszadók körében. A szerb nyelvtudás Magyarországon is elismert, azonban csak kis mértékben volt fontos tényező az összes válaszadó szerint (1. táblázat).

A *földrajzi közelség* szerepének fontossága vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a választott iskola elérhetősége közlekedési szempontból 53,3%-ban meghatározó. A lakóhely és az egyetemi város közötti utazási idő egyszerre befolyásoló és nem befolyásoló, míg az utazási költség nem annyira fontos tényező (1. táblázat).

1. táblázat. Az iskolaválasztást befolyásoló tényezők (%)

		Egyáltalán nem	Kis mértékben	Eléggé	Teljes mértékben	Nem vonatkozik rá	Nem tudom	Nem válaszol
Személyes tényezők és családi/baráti	Család, rokon javaslata	37,1	32,7	24,3	4,0	1,3	0,4	0,2
	Barátok, ismerősök javaslata	25,8	37,5	30,0	5,9	0,2	0,4	0,2
	Személyes tapasztalat (pl. nyílt napról)	11,5	24,1	34,2	25,8	3,6	0,6	0,2
	Szerb nyelv ismeretének hiánya	21,8	25,2	23,3	20,7	8,4	0,4	0,2
Oktatás	Az egyetem jó hírneve	6,1	20,2	49,3	23,3	0,2	0,6	0,2
	Az egyetem képzési programja	3,8	19,7	45,7	27,5	0,4	2,7	0,2
	Magyar tanítási nyelv	6,9	16,8	28,3	46,8	0,2	0,6	0,4
	Elérhető ösztöndíjak	13,0	21,4	38,0	25,2	0,4	1,5	0,2
	Jó tanulmányi és szociális ösztöndíjak	13,2	24,5	38,4	21,8	0,6	1,3	0,2
	Kiváló hallgatói eredmények	13,2	29,8	35,2	18,2	0,4	3,1	0,2
	A végzettség/diploma honosítható	21,4	23,5	27,2	22,9	1,0	3,8	0,2
	Adott képzés Szerbiában nincs	36,5	7,8	9,4	19,7	20,3	5,9	0,4
	Nem megfelelő színvonalú képzés Szerbiában	19,1	21,2	21,2	26,6	2,7	8,2	1,0
Egyetemi szolgáltatások, városi lét/életmód	Elérhető kollégiumi férőhelyek	21,0	22,0	36,3	16,4	3,4	0,6	0,2
	Kedvező albérelti lehetőségek	27,0	26,6	27,9	5,9	10,7	1,5	0,2
	Diákkedvezmények	15,7	29,1	37,3	15,3	1,1	1,3	0,2
	A városban adottak a kulturális/szórakozási lehetőségek	19,1	27,7	35,6	15,3	1,0	1,1	0,2
	Vonzó a város	6,9	20,7	37,3	33,7	0,6	0,6	0,4
	Munkaerőpiaci helyzet	Későbbiekben jobb elhelyezkedési lehetőség Magyarországon	5,0	15,7	39,0	37,1	1,0	2,1
A megszerezni kívánt végzettség jobb értékesíthetősége az uniós munkaerőpiacon		5,5	11,1	35,8	45,3	0,4	1,7	0,2
Szerbiában szűkös karrierlehetőségek		8,4	17,0	32,9	36,9	2,3	2,3	0,2
A szerb nyelvtudást elismerik		22,4	35,0	22,6	8,4	2,7	8,8	0,2
Földrajzi tényezők	Az egyetem elérhetősége közlekedési szempontból	14,0	31,5	39,2	14,1	0,4	0,6	0,2
	Utazási költség a lakóhely és az egyetem között	20,8	32,9	36,3	9,0	0,4	0,4	0,2
	Utazási idő a lakóhely és az egyetem között	20,0	28,5	36,5	13,2	0,4	0,0	0,2

Összegzés

A Vajdaság és a területén élő nemzeti kisebbségek, így a vajdasági magyarok sorsa is mindig az aktuálisan fennálló társadalmi-politikai rendszer uralkodó ideológiájának függvényében alakult. A Vajdaság viharos múltjának következtében a területen élők legtöbbször az elvándorlásban és az asszimilációban látták a megoldást. A hatalomváltások következtében több ezren hagyták el szülőföldjüket és kezdték meg életüket egy új területen. Ennek következtében a vajdasági magyarok létszáma is évtizedek óta csökken. Az elvándorláshoz vezető első lépés lehet a Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció, amely jelentős országhatáron átnyúló mobilitást eredményez. A kérdőíves kutatásból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a vajdasági magyar diákok azért tanulnak inkább valamelyik magyarországi felsőoktatási intézményben, mert anyanyelvükön tanulhatnak, illetve az európai uniós munkaerőpiacon jobb a jövőbeli karrierépítésük lehetősége. A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció veszélyt is magában hordoz, hiszen kutatások bizonyítják, hogy a hazánkban végzett vajdasági magyar diákok többsége nem tér vissza Szerbiába. Ez hozzájárul a vajdasági magyarság létszámának csökkenéséhez és veszélyezteti a vajdasági magyar nyelvű oktatás fennmaradását is. Másrészt viszont egy elkerülhetetlen folyamat, hiszen a szerbiai magyar nyelvű képzés szerkezete hiányos. Gyakori, hogy már a középiskolától kezdve, de főként a magyar felsőfokú képzés nyújt lehetőséget a vajdasági magyar szakmai és értelmiségi bázis újratermelésére. Tehát a jelenség nem egyoldalú, emiatt a folyamat megítélése sem egyszerű.

Irodalom

- A Magyar Nemzeti Tanács Oktatásfejlesztési Stratégiája 2016–2020. pp. 68.
- A. SAJTI E. (2004): Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó, Budapest. 422. p.
- BABBIE, E. (2001): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest. 744 p.
- BARTHA ZS. (2014): Az iskolaválasztás motivációs hátterének vizsgálata Erdélyben, hangsúlyosan szórványban – Magyar Kisebbség: Nemzetpolitikai Szemle. 19. 2. pp. 60–84.
- ERŐSS Á. – FILEP B. – RÁCZ K. – TÁTRAI P. – VÁRADI M. M. – DORIS, W. W. (2011): Tanulmányi célú migráció, migráns élethelyzetek: vajdasági diákok Magyarországon. Tér és Társadalom 25. 4. pp. 3–19. <https://doi.org/10.17649/TET.25.4.1936>
- GÁBRITY M. I. (2006): Oktatásügy – a tudás alapú társadalom felé. In: Gábrity M. I. – Ricz A.: Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka. pp. 103–131.
- GÁBRITY M. I. (2008): Oktatásunk láttelepe. Fórum Könyvkiadó, Újvidék. 196 p.
- GÖDRI I. (2005): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In: Gödri I. – Tóth P. P. (szerk.): Bevándorlás és beilleszkedés. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest. pp. 69–131.

- GÖNCZ L. (2006): Oktatásunk jövője. In: Gábrity M. I. – Mirmics Zs. (szerk.): Oktatási oknyomozó. Vajdasági kutatások, tanulmányok. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka. pp. 125–140.
- GRUBER E. (2018): A média- és kultúrpolitika alakulása a Vajdaságban. In: Ördögh T. (szerk.): Vajdaság II.: Variációk autonómiájára. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka. pp. 131–158.
- GULYÁS L. (2007): A Vajdaság a titói Jugoszláviában. In: Nagy I. (szerk.): Vajdaság. A Kárpát medence régiói 7. MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest–Pécs. pp. 134–142.
- HORNYÁK Á. (2008): A jugoszláv különút kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1946–1989. In: Bárdi N. – Fedinec Cs. – Szarka L. (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. pp. 250–255. <https://doi.org/10.17649/TET.27.2.2520>
- KOCSIS K. (1993): Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- KORHECZ T. (2018): Előszó. In: Ördögh T. (szerk.): Vajdaság II.: Variációk autonómiájára. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka. pp. 7–8.
- MESZMANN, T. (2001): A vajdasági magyar tanügy helyzetéről – Iskolakultúra. 11(2), pp. 7–83.
- MIRNICS K. (1997): A vajdasági magyarok politikai önszerveződése és a magyar politikai pártok egymás közti harca a VMDK megalakulásától 1996-ig. Magyar Kisebbség. 3. 9–10(3–4). (<http://www.epa.hu/02100/02169/00007/M970322.htm>)
- MIRNICS K. (szerk.) (1993): Kisebbségi sors. Fórum Könyvkiadó, Újvidék. 139 p.
- MIRNICS ZS. (2001): Hazától hazáig. A Vajdaságba és Magyarországon tanuló vajdasági magyar egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékai. In: Gábrity M. I. – Mirmics Zs. (szerk.): Fészekhagyó Vajdaságiak. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka. pp. 163–204.
- ÖRDÖGH T. (2017): A Vajdaság politikatörténete. In: Ördögh T. (szerk.): Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka. pp. 9–40.
- PALUSEK E. – TROMBITÁS T. (2017): Vajdaság demográfiai és migrációs jellemzői. In: Ördögh T. (szerk.): Vajdaság I.: Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka. pp. 41–72.
- RÉDEI M. (2009): A tanulmányi célú mozgás. Reg-Info Kft., Budapest. 183 p.
- ŠABIĆ N. (2018): A Szerbiában élő nemzeti kisebbségek oktatáspolitikai jellemzői. In: Ördögh T. (szerk.): Vajdaság II.: Variációk autonómiájára. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka. pp. 105–129.
- SOÓS E. (2011): A Vajdaság útja az európai integrációba a Vajdaság Autonóm Tartomány Statútumának tükrében. Közép-Európai Közlemények. IV. 3–4. (14–15.). pp. 145–155.
- SZÜGYI É. (2012): Iskolaválasztás a Délvidéken. Kisebbségkutatás. 21. 3. pp. 514–535.
- Takács Z. – Kincses Á. (2013): Vajdasági hallgatók Magyarországon. Területi Statisztika. 53. 3. pp. 253–270.
- TAKÁCS Z. – TÁTRAI P. – ERŐSS Á. (2013): A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció. Tér és Társadalom 27. 2. pp. 77–95. <https://doi.org/10.17649/TET.27.2.2530>
- TAKÁCS Z. (2012): Regionális és határon átívelő felsőoktatási intézménykapcsolatok Észak-Vajdaságban. Educatio 21. 1. pp. 104–122.
- TAKÁCS Z. (2013): Felsőoktatási határ/helyzetek. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka. pp. 375.

- THELIN, M. – NIEDOMYSL, T. (2015): The (ir)relevance of geography for school choice: Evidence from a Swedish choice experiment. *Geoforum* 67. pp. 110–120.
<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.11.003>
- TÓTH L. (1997): A magyar tannyelvű oktatás a Vajdaságban. In: Gábrity Molnár I. – Mirnics Zs. (szerk.): *Anyanyelvű oktatásunk*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka. pp. 35–62.
- TÓTH P. P. (1997): *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Püski Kiadó, Budapest. 240 p.
- VÁRADI M. M. (2013): Migrációs történetek, döntések és narratív identitás. A tanulmányi célú migrációról másként. *Tér és Társadalom*. 27. 2. pp 96–117.

Internetes források

- Internet 1: Municipalities and Regions of the Republic of Serbia, (2012). Statistical Office of the Republic of Serbia <https://publikacije.stat.gov.rs/G2012/PdfE/G20122008.pdf> (22.03.2020).
- Internet 2: Gulyás L. (2009): A Vajdaság sorsa az első Jugoszláv Állam keretei között 1918–1941. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_vajdasag_sorsa_az_első_jugoszlav_allam_keretei_kozott_1918_1941/ (22.03.2020).
- Internet 3: Takács Z. (2007): Nemzeti-kisebbségi kérdések Alkotmány, autonómia, kisebbség „vajdaságiviszonylatban”. <https://www.mtt.org.rs/publikaciok/tanulmányok/TakacsNemzetikisebbségekVajdasagban2007.pdf>
- Internet 4: *Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina* <http://www.mnt.org.rs/kozerdeku-informaciok/jogszabalyok-magyarul> (22.01.2020).
- Internet 5: Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma 2014: 27. szakasz <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=statut&j=HU> (22.01.2020).
- Internet 6: IDKM (2010). Migrációs szándék a vajdasági magyar egyetemisták körében http://www.idkm.org/tanulmányok/Migracios_szandek1.pdf (22.01.2020).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A SZERNYE-MOCSÁR TELEPÜLÉSEINEK TÖRTÉNETI TÁJHASZNÁLATA (18. SZÁZAD VÉGE – 1910)¹

FRISNYÁK SÁNDOR

The historical use of landscape of the settlements of Szernye marshland from the end of the 18th century until 1910

The Szernye Marshland is situated in the one-time Bereg county in the western part of present-day Ukraine. The economy and spatial structure of the ten settlements that are surrounding the marshland differed from the generalized use of natural and landscape resources of floodplains. The difference was manifested in the lack of system of brooks in the service of watering meadows and grasslands and a considerable rate of production on arable lands. The settlements came into being between the marshland and the oak forest on lands that had been created by forest clearing. In the 18th century lands due to deforestation, cultivated grasslands and meadows joined one another in the non-inhabited area and created production belts around the marshland. Besides fishing, the use of reed and two forms of extensive swine herding were also important: grazing on meadows and in the marshland as well as oak-mast in the forest.

On the basis of military maps from the 18th century coupled with geomorphological inquiry, it can be claimed that before the drainage of the marshland (that started in 1874 and lasted for about 3-4 decades) villagers dealt with arable land cultivation on 20 percent of the territory of the marshland, whereas after the drainage this figure increased to 45%. The territory of meadows and pastures was also significant (30%). In 1910 the net income of an acre in the settlements of the micro-region was 349 fillér, which was 53,8 percent of the national average. The Szernye marshland and its wider region was the most disadvantaged region of the historical Hungarian Kingdom in 1920.

A Kárpáti-medencereendszer síksági területei alapvetően két geomorfológiai szintre különülnek, a folyóvízi árterekre és az árvízmentes (löszös- és futóhomokos) hordalékkúp-síkságokra. Az árterek is két részre, az állandóan vagy az év nagy részében vízzel borított alacsony és az időszakosan elöntött magasártéri szintekre tagolódtak.

A 19. századi folyószabályozás, ármentesítés, láp- és mocsárlecsapolás előtt a folyóvízi árterek 38 500 km²-nyi területet foglaltak el. A Duna, Tisza és nagyobb mellékfolyói mentén széles, helyenként 50-60 km-es ártérövezet alakult ki, melyet a történeti időkben évente 2-3 km³ víz öntött el. A vízrajzi hálózat, a makro- és mikrorelief jelentősen befolyásolta a terület humanizációját, benépesülését és gazdasági birtokbavételét.

---

¹ Első közlés: Ethnographia, 2020. 131. évf. 1. pp. 76–84.

Az alföldi tájak telephelyei (kultúrtáj magterületei) az *ősi telepítő vonalakon*, (1) az ártérperemen, (2) az ármentes térszínnek (alföldi életkamrák) és a hegységkeret határán, a Kárpát-medence legenergiásabb gazdasági (térszervező) erővonalán létesültek és terjeszkedtek. A telepítő vonalakra merőlegesen mindkét irányban folytatódott a kultúrtáj diffúziója, az ártérövezetben az ármentes homokszigeteken (gorondokon) és a folyóhátakon, valamint a domb- és hegyvidéki tájakon (3) a teraszos harántvölgyekben és az intramontán kismedencékben.

A hegységközi teraszos völgyekben is léteztek ártérperemi telepítő vonalak, mert a nagyobb folyóvölgyek mélyvonalát is árterek, vizes földek, láp- és mocsárfoltok foglalták el, összesen 10 200 km² kiterjedésben. A medencerendszer és a hegységkeret árterei együttesen 48 700 km²-re, a Kárpát-medence összterületének (= 325 000 km²) 15%-ára terjedtek.² Az alacsony és magas árterek természeti erőforrásait (a geotényezők összességét) az ártérperemi települések a differenciált ártéri gazdálkodással hasznosították.³ Az árterek *mocsárvilága* az Alföld sajátos ökológiai típusát és életformáját, az ún. mocsári gazdálkodást képviselte.⁴ A mocsári gazdálkodás szerkezete, működési rendszere helyenként eltért a folyómenti fokgazdálkodás általános sémájától. Az eltérés – a rét- és legelőföldek öntözését szolgáló – fok- és érrendszer hiányában és a mocsárperemi települések jelentős szántóföldi termelésében nyilvánul meg. Az árterek, amelyek egykori kiterjedését egyrészt a 18–19. századi katonai térképek interpretálásával,⁵ másrészt a felszínalaktani kutatások alapján állapították meg,⁶ szervesen beépültek a Kárpát-medence feudális kori gazdasági térszerkezetébe, területi munkamegosztásába.⁷ A 19. század második felében az integrált természetátalakító (folyószabályozó, ármentesítő, láp- és mocsárlecsapoló) munkálatok eredményeként megszűnt a két kultúrszint, az ártér és ármentes síkság különbsége, mindenütt a szántóföldi gazdálkodás vált uralkodóvá.⁸

Rövid, adalékközlő dolgozatomban a Bereg megyei Szernye-mocsár településeinek környezetgazdálkodását foglalom össze, a 18. század végétől 1910-ig, történeti földrajzi megközelítésben. A történeti geográfia történeti tértudomány, mely az emberi tevékenységek tájban releváns folyamataival és ezekből eredő térstruktúrákkal foglalkozik, a múlt egy időszakában. A Szernye-mocsár településeinek táj (természeti erőforrás-) használatát 1782–1785-től, az első katonai felmérés 1:28800-as méretarányú térképszelvényei és az 1865-től 1910-ig rendelkezésünkre álló településsoros statisztikai források alapján foglalom össze, modellszerűen megjelenítve – mellőzve a történeti földrajz egyéb témaköreit.

---

² Frisnyák 1990.; Somogyi 2000.

³ Andrásfalvy 1975, 2010.; Botlik 2001: 67–76.

⁴ Paládi-Kovács 2011.

⁵ Lászlóffy 1938.

⁶ Somogyi 2000.

⁷ Dóka 1987.; Frisnyák 1992.; Paládi-Kovács 2011.

⁸ Bulla–Mendöl 1947.

A Szernye-mocsár településeinek tájhasználati övezetei

A Szernye-mocsár a Beregi-síkon, a Latorca-folyó alföldperemi völgykapujától és a Borló-Gyil hegységtől délre, a beregszászi Nagy-hegyig terjedő, medenceperemi (tektonikus) süllyedék. Keletről az említett két hegységet összekötő alacsony dombságok határolják, nyugat felé a mocsári medence a Felső-Tisza-vidék síkságához kapcsolódik. A Felső-Tisza-vidék ártérövezetének a történelmi Bereg vármegyéhez tartozó szakasza 1248 km²-t foglal el, melynek 18,6%-át (= 232 km²) állandóan vagy tartósan elöntött és 81,4%-át (= 1016 km²) az időszakosan elöntött területek alkotják.⁹ Az alacsony ártér 103-105 m, az időszakosan vízborította magas ártér 106-109 m magas. Az amfibikus (változóan nedves-száraz) ártérövezet és a medenceperem között egy 110-120 m magas, 15-20 km széles ármentes hordalékkúp-síkság helyezkedik el, a megye gazdasági centrumtársaságát alkotva, jelentős, központi szerepkört ellátó településekkel (Beregszász, Munkács stb.) és a határoló tájegység részeként fejlettebb tájhasználati kultúrával. A Szernye-mocsár (régien Nagy-tó vagy Gáti-tó) ezen a magasabb térszínen helyezkedett el, tölgyerdőkkel övezve (*l. ábra*).

A mocsári lapályt és erdős környezetét a Latorca és a Borzsa folyó árvizei, és a hegyekből kilépő patakok, időszakos vízfolyások, a Kerepec, Mércse, Szernye, valamint a Borzsa medréből kiágazó Vérke táplálták. A mocsár-medence vízfőlöslégét a Gát mellett kiágazó Szernye-patak vezette le a Latorca folyóba. Kiterjedése, az 1865. évi helytartótanácsi összeírás szerint, a peremén elhelyezkedő települések (Bárdháza, Beregardó, Beregújfalu, Dercen, Fornos, Gát, Kígyós, Makarja, Makkosjánosi és Nagyberég) területével együtt 264 km², melynek 2/3-a volt művelt terület. A Beregi-síkság ármentesítését a 19. század közepén, a Szernye-mocsár csatorna-rendszerének kiépítését és lecsapolását később, 1874-ben kezdték el és a század végére fejezték be.¹⁰ A Kárpátalja monográfia szerint a mocsárlecsapolás és a meliorációs munkák ténylegesen csak az 1950-es években fejeződtek be.¹¹ A Szernye-mocsár és környéke 18. század végi tájszerkezetét az első katonai felmérés (1782–1785) 1:28 800-as léptékű térképszelvényei¹² és a hozzájuk kapcsolódó – az egyes települések leírását tartalmazó – *Landesbeschreibung* alapján tudjuk rekonstruálni.¹³ A települések a mocsár és a tölgyerdő között, erdőirtással és gyepfeltöréssel kialakított területen épültek. Az *irtásföldek*, a *kultúrpuszták* és *-mezőségek* összekapcsolódtak a településközi térben, és a mocsár körül *termelési övezeteket (sávokat)* alkottak. A tájhasználat magassági szintek szerint – a nyílt vízi részekről kezdődően – körkörös formában rendeződtek el. A központi részen – más mocsár- és lápvidékhez hasonlóan – a

⁹ Dóka 1987.

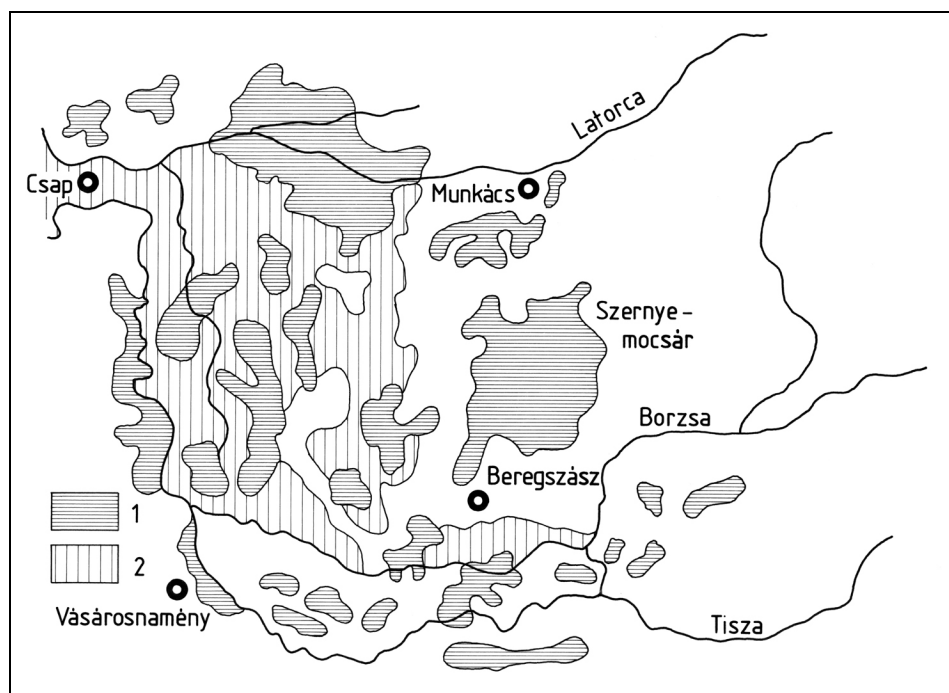
¹⁰ Lehoczky 1881.; Pók 1999.; Vass 2019.

¹¹ Baranyi 2009.

¹² XXVIII. Col. 8. sect.; XXVIII. Col. 9. sect.; XXIX. col. 8. sect. és XXIX. col. 9. sect.

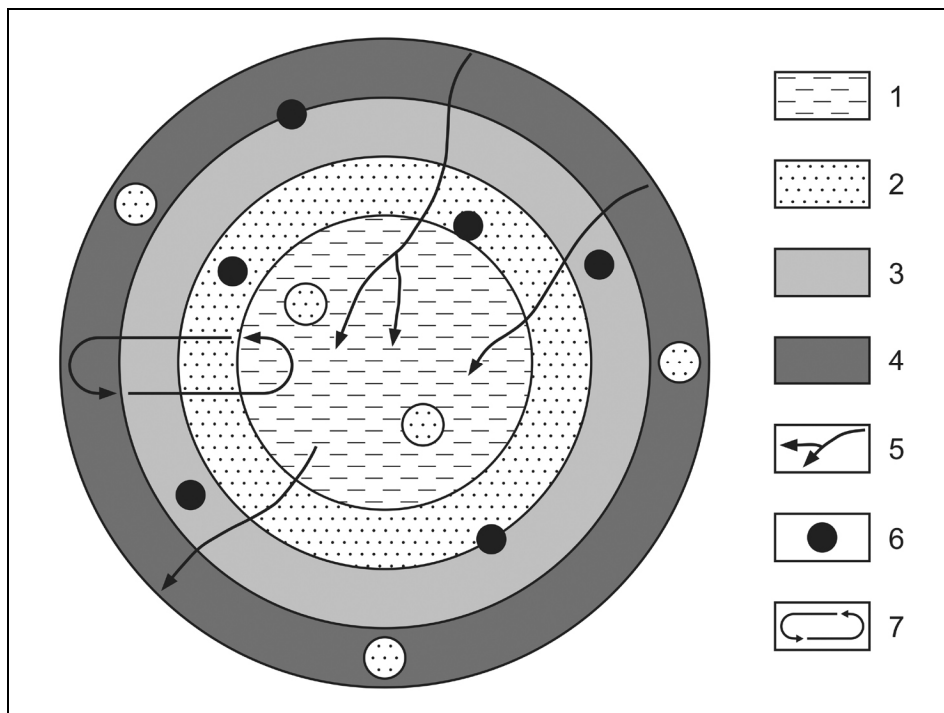
¹³ Pók 1999.

halászat, a csikászat, a növényzettel fedett övezetben a nád- és gyékénykivágás, sásgyűjtés, a fűz-, éger- és nyárfás ligeterdők gyepföldjein a legeltetés, a vadászat, valamint az erdei gyümölcsstermesztés és a méhészet volt jellemző. A mocsarat szegélyező rét- és legelőövezetet a szántóföldek határolták, majd a mocsári településcsoport művelt földjeit a kiterjedt erdőségek vették körül (például a Csonkás, Lápos erdő, Nagyegres, Nagyerdő, Szélső nyáras, Szikes erdő stb.). Az erdő is szervesen beépült a majorságok és a jobbágyparaszti gazdaságok területi és éves ciklikus rendszerébe. A mocsár- és erdőövezet hasznvételei mellett – talán a megtelepüléstől fogva – meghatározó volt a szántóföldi növénytermesztés, a kertgazdálkodás és a helyi szükségleteket jelentősen meghaladó állattartás.

1. ábra. A Szernye-mocsár és környéke a 19. századi környezetátalakító munkálatok előtt. Jelmagyarázat: 1 = állandóan vagy tartósan elöntött terület, 2 = időszakos vízborítás (forrás: saját szerkesztés Lászlóffy/1938/ térképe alapján)

A felsorolt 18. század végi tájhasználati (munkaföldrajzi) övezeteket és a települések elhelyezkedését egy modell segítségével jelenítjük meg (2. ábra). A települések a gye- és szántóföldek övezetében, vagy a két eltérő gazdasági terület – például mocsár és gye, szántó és gye, szántó és erdő határvonalán alakultak ki. A mocsári településcsoport (a széles erdőgyűrű ellenére) nem volt elszigetelt terület. A közeli Beregszász és Munkács, mint termékcseré- és kulturális központ, határendszerevel befolyásolta a mocsári települések gazdasági és szellemi fejlődését.

2. ábra. A Szernye-mocsár 18. századvégi környezetgazdálkodási modellje. 1 = mocsár, 2 = gyepövezet, 3 = szántóövezet, 4 = erdőövezet, 5 = a mocsárba vezető és kivezető vízfolyások, 6 = települések, 7 = a legelőváltás irányai (saját szerkesztés az első katonai felvétel térképszelvényei alapján; rajzolta: Bancsi P.)

A területhasználati struktúra átalakulása

A Szernye-mocsár középkorban kialakult gazdasági (tájhasználati) alapszerkezete, mely az agroökológiai feltételrendszerre és az ökonómiai tényezőkre épült, a 18. századig nem sokat változhatott. Az ősi területhasználati struktúra (környezetgazdálkodás) a 19. században, a népességnövekedés, a makrogazdasági folyamatok és az 1870-es évek közepétől a vízrendezési munkálatok hatására fokozatosan átalakult. A tájhasználat-változást három időszakban jelenítjük meg, 1865-ben, 1895-ben és 1910-ben. Az első, a helytartó tanácsi adatfelvételezés, az ősi területhasználati struktúrát, a további statisztikák a mocsárlecsapolás hatására átforgató művelésügyi szerkezet változásait szemléltetik. A művelési ágak megoszlásában a szántóföldi kultúra, a rét- és legelőgazdálkodás vált meghatározóvá. A tájhasználati arányok változásai a termékstruktúra bizonyos mértékű átalakulását is magával hozta.

Az 1865. évi statisztikai forrás és a második katonai felmérés (1819–1869) térképszelvényeinek elemzésével megállapítható,¹⁴ hogy a Szernye-mocsár településeinek

¹⁴ Sect. 41. col. XLVII. és sect. 41. col. XLVIII.

gazdálkodását elsősorban az állattartás, alárendelten a növénytermesztés és az ún. mocsári-lápi haszonvételek jellemezték. A mocsári településcsoport területének (= 45 865 kat. hold, = 263,9 km²) 19,5%-át a szántóföldek, 20,5%-át a rétek és legelők, 0,5%-át a szőlőskertek, 26,8%-át az erdőségek foglalták el. A terméketlen – korabeli szóhasználattal „haszonvehetetlen” – területek 32,7%-kal (= 86,3 km²) részesedtek a rendelkezésre álló földalapról. Az adatfelvételezők a haszonvehetetlen föld alatt a lápokot, mocsarakat értették, amelyek a katonai térképek szerint még változatlan kiterjedésben szolgálták a települések gyűjtögető-zsákmányoló tevékenységét és a mocsári sertéslegeltetést. Bereg megyében, különösen a vizsgált kistérségben igen jelentős volt az extenzív sertéstartás két formájának, a réti-mocsári legeltetésnek és az erdei makkoltatásnak.¹⁵ A Szernye-mocsár gazdálkodási terében egybe, vagy egymás mellé esett a nyári legeltetést biztosító rét, mocsár és az őszi takarmányt adó makkos erdő. A nagy hagyományokkal rendelkező Beregszász és Munkács környéki – a természetes takarmánybázison alapuló – sertéstartás vetekedett a bakonyi sertéstartás jelentőségével.¹⁶ A mocsári tölgyesekre jelentős bodnárpar, hordókészítés települt.¹⁷ A korabeli kéziratot térképek a nyílt vizeket és a mocsárból kiemelkedő gorondokat is ábrázolják. A mocsári gorondok gyeptakaróját kaszálással vagy ló- és marhalegeltetéssel hasznosították. A települések külső határát képező tölgyerdőkben az erdei legeltetés-makkoltatás mellett az irtásszigetek és irtásfolyosók is az állattartás takarmánybázisát jelentették.

Három évtizeddel később, az 1895. évi állapotokat rögzítő statisztikai adatok már tükrözik azt a változásfolyamatot, amelyet a lecsapolási munkálatok indukáltak. Az összterület (= 46 601 kat. hold), a korábbinál pontosabb felmérés következtében 736 kat. holddal, 1910-re további 222 kat. holddal, 46 823 kat. holdra (= 269,4 km² -re) növekedett. Az 1895. évben a mezőgazdasági földalap 27%-át a szántóföldek, 0,5%-át a kertek, 19,2%-át a rétek és legelők, 24,3%-át az erdők és 29%-át a terméketlen területek képezték (*l. táblázat*).

Az agrárium részterületeit és termékszerkezetét feltáró statisztikák elemzésével az is igazolható, hogy az állattartás megtartotta vezető helyét. 1896-ban 7729 szarvasmarhát, 1098 lovat, 4600 sertést és mindössze 823 juhot írtak össze a mocsárrégió településeiben. A felsoroltakon kívül jelentős volt a baromfitartás (több mint 15000 db) és a méhészkedés is (1140 méhcsaláddal). A településcsoport állattenyésztésének gazdasági jelentőségét összehasonlító adatokkal lehet bizonyítani. Az egyik lehetőség annak vizsgálata, miként részesedett a Szernye-mocsár település- és gazdasági tere Bereg megye állatállományából. A területi részesedés 7% volt, ugyanakkor a szarvasmarha-állományból 13,1%-kal, a loállományból 8,8%-kal és a sertésállományból 12,6%-kal részesedett. Érdeemes megemlíteni azt is, hogy az egy km²-re jutó állatok száma meghaladja a megyei átlagot (például a mocsárrégióban a szarvasmarhák száma 29 db/km², a megyében 24 db/km², a sertések száma 17 db/km², a megyében 13 db/km²). A jelentőségtöbblet összefügg a

---

¹⁵ Paládi-Kovács 1993.

¹⁶ Szabadfalvi 1999.

¹⁷ Értékes fényképfelvételeket készített erről még az 1940-es években is K. Kovács László. Az adatot lektoromnak, Paládi-Kovács Attilának köszönöm meg.

természetföldrajzi tényezőkkel, továbbá Beregszász és Munkács felvevőpiacaival, az Északkeleti-Felföld két legjelentősebb állatkereskedelmi központjával. Az 1895. évi állapotfelvétel adatai közül meg kell említenünk a településcsoport 36 000-es gyümölcsfa állományát, melyből a szilvafák voltak túlsúlyban (66,7%-kal).

1. táblázat. A Szernye-mocsár településeinek tájhasználat (1865–1910)

Művelési ágak	1865		1895		1910	
	kat. hold	%	kat. hold	%	kat. hold	%
Szántó	8 952	19,5	12 575	27,0	21 157	45,2
Kert			256	0,5	290	0,6
Rét	6 463	14,1	5 444	11,7	6 573	14,0
Szőlő	244	0,5	27		261	0,6
Legelő	2 917	6,4	3 500	7,5	8 133	17,4
Erdő	12 283	26,8	11 309	24,3	8 822	18,8
Terméketlen	15 006	32,7	13 490	29,0	1 587	3,4
Összesen	45 865	100,0	46 601	100,0	46 823	100,0

(Forrás: saját szerkesztés)

A 18–19. század fordulóján, a lecsapoló munkálatok előre haladtával felgyorsult a települések gazdasági szerkezetváltozása. 1895-től 1910-ig a szántóföldek területi részaránya 27%-ról 45,2%-ra növekedett. Terjeszkedése két irányban történt, egyrészt a gyepövezet, másrészt a tölgyerdők felé. A lecsapolt mocsarat rétek és legelők foglalták el (31,4%), a kertek területe alig változott (0,6%), a szőlőtermesztés újra éledt, de területi kiterjedése nem volt jelentős (0,6%). Az erdőborítottság 24,3%-ról 18,8%-ra, a terméketlen terület 3,4%-ra csökkent. A településcsoport 1910. évi kataszteri tiszta jövedelméből (= 158 096 Korona) a szántóföldek 51,2%-kal, a kertek 1,5%-kal, a szőlők 2,7%-kal, a rétek 20,5%-kal, a legelők 10%-kal és az erdők 14,1%-kal részesedtek. Az egy katasztrális holdra jutó tiszta jövedelem 349 fillér volt, az országos átlag (= 648 fillér) 53,85%-a, az alföldi átlag (= 1191 fillér) 15%-a. Összehasonlításként megemlítjük, hogy az Északkeleti-Felföld (Ruténföld, 1889-től Kárpátalja néven ismert) gazdaságföldrajzi régió egy kat. holdra jutó tiszta jövedelme 171 fillér, a régió belül Bereg megyében 295 fillér, Ung megyében 238 fillér, Ugocsa megyében 313 fillér és Máramaros megyében 86 fillér volt.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a Szernye-mocsár települései – az előbbieken vázolt történelmi fejlődésfolyamatban – okszerű és fenntartható módon, a tájpotenciálhoz és az antropogén ökológiai változásokhoz alkalmazkodó gazdálkodást folytattak.

Az ártéri, lápi és mocsári gazdálkodás népességeltartó képessége alacsony, a Szernye-mocsár tíz településén 1870-ben 6000, három évtizeddel később, 1900-ban – a tájhasználati struktúra-váltás következményeként – már 11 700 lakost írtak össze, akik közül 75-76%-a volt magyar, a többi ruszin, német és szlovák nemzetiségű.

A gazdaságtörténeti és a statisztikai források szerint a 20. század elején a Szernye-mocsár települései és tágabb környezete (az Északkeleti-Felföld) a Kárpát-medence gazdaságilag *elmaradott területe* volt, az emberföldrajzi élet-szegénység zónájához tartozott (Fodor 1924).

Statisztikai források

- (1) Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövendelme. Buda, 1865.
- (2) A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája I. kötet. Budapest, 1897.
- (3) Bereg vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tiszta jövendelme művelési áganként és osztályonként az 1909. évi V.T-cikk alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után. Budapest, 1913.

Irodalom

- ANDRÁSFALVY B. (1975): Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Tolna megyei Tanács Levéltára, Szekszárd.
- ANDRÁSFALVY B. (2010): Víz és társadalom a magyar történelemben. In: Barta E. – Keményfi R. – Lajos V. (szerk.): A víz kultúrája. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen. pp. 13–38.
- BARANYI B. (szerk.) (2009): Kárpátalja. (A Kárpát-medence régiói 11.) Magyar tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BOTLIK J. (2001): Volt egyszer egy Szernye-mocsár. Honismeret XXIX. 5. 67–76.
- DÓKA K. (1987): A vízimunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében (1772–1918). Budapest.
- FRISNYÁK S. (1990): Magyarország történeti földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- FRISNYÁK S. (1992): Az Alföld kultúrgeográfiai korszakai (Adalékok a környezethasznosítás és -átalakítás értékeléséhez). In: Fejér L. – Kaján I. (szerk.): Mérlegen a Tiszaszabályozás. Egy XIX. századi mérnöki természetátalakító munka – mai szemmel. Előadások és vita a Budapesti Műszaki Egyetemen. Magyar Hidrológiai Társaság – Országos Vízügyi Főigazgatóság, Budapest. pp. 3–24.
- FRISNYÁK S. (1999): Kárpátalja gazdasági térszerkezete a 18–19. században. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 6. 101–114. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza.
- FODOR F. (1924): Magyarország gazdasági földrajza. Franklin Társulat, Budapest.
- IHRIG D. (szerk.) (1973): A magyar vízsabályozás története. Országos Vízügyi Hivatal, Budapest.
- LÁSZLÓFFY W. (1938): Magyarország vízborította és árvízjárta területei az ármentesítő és lecsapolási munkálatok megkezdése előtt. (Falitérkép.) A M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium Vízügyi Intézete, Budapest.
- LEHOCZKY T. (1881): Beregvármegye monographiája. I. Általános rész. Pollacsek Miksa Könyvnyomdája, Ungvár.
- PALÁDI-KOVÁCS A. (1993): A magyarországi állattartó kultúra korszakai.: MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.
- PALÁDI-KOVÁCS A. (2011): A magyar nép természeti környezete. In: Paládi-Kovács A. (főszerk.): Magyar Néprajz. I. Tájjelleg, történelem. I. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 213–392.
- PÓK J. (szerk.) (1999): Bereg vármegye (1872–1875). Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzat, Nyíregyháza.
- SOMOGYI S. (szerk.) (2000): A XIX. századi folyószabályozások és ármentesítések földrajzi és ökológiai hatásai. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- SZABADFALVI J. (1991): A sertés Magyarországon. Ethnica, Debrecen.
- VASS R. (2019): A Beregi-sík vízsabályozásának története. Történeti Földrajzi Közlemények 7. 1–2. 65–72.
- VIGA GY. (1990): Árucseré és migráció Észak-Magyarországon. Ethnica, Debrecen–Miskolc.

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

IN MEMORIAM DR. BALOGH BÉLA ANDRÁS (1925–2020)

KÓKAI SÁNDOR

Dr. Balogh Béla András tanári pályafutását 1949-ben Nyíregyházán kezdte, és 1985-ben innen ment nyugdíjba. A kezdőév és a befejezés közötti harminchat év alatt hivatásgyakorlását több városban és különböző oktatási intézményekben (általános iskolában, ipari tanuló intézetben, gimnáziumban, főiskolán és egyetemen) folytatta, mindenkor és mindenütt magas szinten, nemzeti elkötelezettséggel. Helyváltoztatásai (Nyíregyháza, Eger, Nagykanizsa, Debrecen) kényszerhelyzetben történtek, a fennálló politikai rendszer jellegéből – az embereket származás és világnézet szerinti megkülönböztetéséből – következtek. Nyugalmi

állapotot és a teljes kibontakozást a második nyíregyházi korszaka (1973–1985) jelentett, noha itt is érték kisebb támadások, de a tanszékvezetője mindenkor kiállt mellette.

Balogh Béla András 1925-ben a Szatmár megyei Gebe (ma Nyírkáta) községben született. Az általános iskolai tanulmányait Szatmárcsekén, majd Debrecenben a piarista gimnáziumban, azt követően 1943-tól 1949-ig a Kossuth Lajos Tudományegyetemen folytatta tanulmányait. Hosszúra nyúlt egyetemi képzése azzal magyarázható, hogy 1944/45-ben – évfolyamtársaival együtt – munkaszolgálatosként dolgozott, majd szovjet hadifogságba került. 1945 nyarán szabadult és visszatért az egyetemre, ahol nagy szorgalommal és sikeresen folytatta tanulmányait.

A földrajz- és történelem szakos tanári munkát választotta élethivatásként, amelyre kiváló tudósok: a geográfus *Kádár László* (1908–1989) és a történész *Szabó István* (1898–1969) készítették fel, érdeklődést keltve a tanári hivatással összekapcsolható tudományos alkotó (kutató-) munka iránt. Kádár professzor hamar felismerte Balogh Béla András tehetségét: 1946-ban demonstrátorként, két évvel később gyakorlonoki munkakörben alkalmazta. Ebben a szerepkörében a csillagászati földrajz, a vetület- és térképtan gyakorlati oktatásában vett részt és bemutató foglalkozásokat tartott a Földrajzi Intézet csillagvizsgálójában.

Tanári diplomája átvétele után – az 1948-as rendszerváltozás következményeként –, nehezen találta meg helyét a munka világában. S ez azzal magyarázható, hogy származása (édesapja csendőr volt) és – korábban nyíltan felvállalt – vallási elkötelezettsége miatt már a pályakezdő évei alatt is osztályidegenként kezelték. Helyzetét felismerve, alkalmazkodó értelmiségivé vált, de megőrizte a szüleitől és paptanáraitól megörökölt értékrendjét. Többféle tanintézményben tanított, tanári feladatait – a tantervi követelményrendszernek megfelelően – magas szinten látta el. Teljesítményét a közvetlen főnökei és a szakfelügyelők is nagyra értékelték, de mindig felléptek azok a láthatatlan hatóerők, amelyek akadályozták előrehaladását, nagyobb elismertségét.

Az intézményváltogatások és a doktori fokozat megszerzése után,¹ 1963-ban a Kossuth Lajos Tudományegyetem Gazdaságföldrajzi Tanszékére került, ahol *tíz éven át egyetemi adjunktusként tanított*. Elsősorban a földrajztanítás módszertanával és a gyakorlóiskolai szakvezető tanárok felügyeletével, a földrajztanárok posztgraduális képzésével foglalkozott, s ezen kívül a kontinensek regionális földrajza témaköréből tartott előadásokat. Oktatási feladatai mellett tantárgypedagógiai és tájföldrajzi tanulmányokat és ismeretterjesztő műveket írt és azokat rangos szakmai folyóiratokban vagy könyvekben (pl. a Marosi S. és Sárfalvi B. szerkesztésében megjelent Európa-kötetben) publikálta.

1963-tól 1973-ig a Magyar Földrajzi Társaság Debreceni Osztályának a titkári, később az elnöki feladatkörét is ellátta, majd az 1968/69-es tanévtől kezdődően tevékenységét Nyíregyházára is kiterjesztette. Később, az 1975-ben megalakult Nyírségi Osztályban is aktív szerepet vállalt, s ennek elismeréseként előbb az országos vezetőség választmányi, 1985-ben pedig tiszteleti tagjává választották.

1973-ban a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékére került, ahol 1985-ig, nyugdíjazásáig tanított, előbb *docensi*, majd *főiskolai tanári* beosztásban, és tíz éven át a tanszékvezető-helyettesi feladatokat is ellátta. Balogh Béla András nyíregyházi kinevezése idején már országos hírű, a középiskolai földrajzmódszertan egyik legjelentősebb vagy talán már meghatározó jelentőségű művelője volt. Munkássága nyomán *néhány év alatt Nyíregyházán fellendült, magas szintre emelkedett a tanárjelöltek szakdidaktikai képzése, a gyakorló iskolai és a megyében működő földrajztanárok továbbképzése*.² Nyíregyházán kívül – több éven át – még két egyetemen, Budapesten és Debrecenben is tanította a földrajzoktatás módszertanát, meghívott előadóként. Az 1970-es évek vége felé – igaztalan vádaskodások miatt – nem vállalt többé szakdidaktikai oktatást, de még egy rövid ideig továbbra is írt módszertani tanulmányokat és középiskolai tankönyveket.

---

¹ Bölcsészdoktori disszertációjának címe: A tárgyi sajátosságok szerepe a földrajztanításban (Debrecen, 1963)

² Frisnyák Sándor: Dr. Balogh Béla András hatvan éves. Földrajztanítás 28. évf. 6. pp. 188–189.

Nyíregyházán a tanszékvezetője ugyanolyan stúdiómozgásokat tartására kérte fel, mint amilyeneket Debrecenben tartott, így kitűnően kamatoztatta a módszertan és a regionális földrajz oktatása során szerzett tapasztalatait, és persze a folyton gazdagodó tárgyi ismereteit. Nagyon sokat olvasott, nem csak magyar, hanem német nyelvű szakirodalmat is, de előadásai során mindig a lényegre emelte ki, alkalmazva a fejlődéstörténeti elvet, az összefüggések és kölcsönhatások megjelenítését és a szintézis-alkotást.³ A földrajz-módszertant úgy tanította, hogy az ismeretanyag nagy része egyaránt alkalmazható volt az általános és a középiskolákban.

Nyíregyházi éve alatt a főiskolai évkönyv-sorozat adattára szerint kb. 40 tudományos és ismeretterjesztő tanulmányt írt, s ezek többsége a földrajz-módszertan körébe sorolható. Több értekezése jelent meg Nyíregyháza és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népesség- és településföldrajza témaköréből is, melyek nem csak a felsőoktatásban, a terület- és településfejlesztési tervek kimunkálásában is használtak. Tájföldrajzi oktatómunkáját színesítették, gazdagabbá tették a nyíregyházi éve alatt történt külföldi (Csehország /Usti nad Labem/, Hollandia, Kelet-Németország, Románia, Ukrajna stb.) tanulmányútjainak szakmai tapasztalatai és élményei. Közreműködött az *Általános gazdasági földrajz, a Kontinensek földrajza, a Budapest és a megyék földrajza* c. főiskolai tankönyvek, továbbá a tanári kézikönyvként megjelent *Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv* írásában is.

Balogh Béla András kutatómunkája nem szűkölt le az alsó- és középfokú földrajztanítás témakörére, a *tanárképzés módszertanával* is sokat foglalkozott, a kutatás eredményeiről a tanszék által rendezett konferenciákon és szimpóziumokon tartott előadásokat. Az 1974/1975. és az 1978/79. tanévben – más módszertani témák vizsgálata mellett – a hallgatói teljesítmény mérésének egyik – akkortájt elterjedő – *folyamatos tesztalapos ellenőrzésével* is kísérletezett. Az 1970-es években az ellenőrzés az oktatás minden szintjén, így a földrajztanárképzés folyamatában is korszerűsítésre, megreformálásra váró didaktikai feladat volt. A tanszéken – ahogy más intézetekben is – a vizsgaidőszak alkalmait ritkán előzték meg olyan ellenőrzési formák, amelyek a tanárjelölteket folyamatos tanulásra ösztönözték volna. A két kísérleti ciklus eredményeit Balogh Béla András terjedelmes tanulmányban összegezte,⁴ megállapítva, hogy a felsőoktatásban alkalmazott folyamatos tesztalapos ellenőrzés és vizsgáztatás nem tudja megoldani a túlzó elvárásokat, de indokolatlannak tartotta annak teljes mellőzését is. Meggyőződése szerint más ellenőrzési módszerekkel kombinálva töltheti be reális – a folyamatos tanulást is serkentő – funkcióját.⁵

³ Boros László: Dr. Balogh Béla András hetven éves. Földrajzi Közlemények, 119. évf. 1. pp. 66–67.

⁴ Balogh Béla András: A tesztalapos ellenőrzés kísérletei és tapasztalatai a főiskolai földrajzoktatásban. In: Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. Tom 9/11. Földrajz. Nyíregyháza, 1982. pp. 153–183.

⁵ Kókai Sándor: A tanszék (intézet) kutatómunkája. In: Kókai S. szerk. A nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizede (1964–2014). Tanulmánygyűjtemény. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza, 2016. pp. 109–124.

Balogh Béla András a tanszékvezető szerzőtársaként közreműködött az általános iskolai földrajztanárképzés tartalmi és módszertani korszerűsítésének ki-munkálásában is.⁶

Balogh Béla András a nyíregyházi földrajztanárképzés terén elért eredményeit 1976-ban *Kiváló Munkáért*, 1985-ben *A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Érdemes Dolgozója* c. kitüntetéssel, 1989-ben pedig a *Munka Érdemrend* arany fokozatával ismerték el. Ez utóbbi állami kitüntetést – megismételt felterjesztés alapján – már nyugdíjasként vehette át a Hajdú-Bihar megyei tanács elnökétől, egykori főnöke jelenlétében.

Balogh Béla András főiskolai professzorként maradandóan beírta nevét a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola (2016-tól egyetem) és a honi geográfia történetébe.

Irodalom

- BOROS L. (1995): Dr. Balogh Béla András hetven éves. *Földrajzi Közlemények*. 119. 1. 66–67.
- FRISNYÁK S. (1985): Hatvan éves dr. Balogh Béla András. *Földrajztanítás* 28.6. 188–189.
- KÓKAI S. (szerk.) (2016): A nyíregyházi földrajztanárképzés öt évtizede (1964–2014). Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza. 175 p.

---

⁶ Frisnyák Sándor – Balogh Béla András: Az általános iskolai földrajztanárképzés tartalmi és módszertani korszerűsítése. *Földrajztanítás*, 1982. 25. évf. 2. pp. 33–39.

egységként az országos (makroregionális) társadalmi-gazdasági folyamatokba ágyazódva. Megállapításait az akadémiai követelmények szerint, ugyanakkor közérthetően fogalmazza meg, önállóan szerkesztett térképvázlatokkal, grafikonokkal és statisztikai táblázatokkal illusztrálva.

A klasszikus agglomerálódás időszaka 1960–1980 közötti évtizedekben először Budapesten és környező településeken, majd a vidéki nagyvárosaink térségében bontakozott ki. Miskolc népessége ebben az időszakaszban – az ipari termelés növekvő koncentrációja és az infrastruktúra-fejlesztés következményeként – megduplázódott (1980-ra elérte a 211 000 főt) és hozzájárult (a 36 települést magába foglaló) agglomeráció kialakulásához. Az agglomerációba tartozó agrárfalvak alvótelepüléssé alakultak át, naponta ingázó népességgel.

Miskolc dinamikus népességnövekedésével egyidőben, megindult az egyes városrészek élhetőségének leromlása, a szegregálódás folyamata, és ennek hatásként az 1980-as években felgyorsult a várost elhagyók, többnyire az agglomerációs övezetbe áttelepültek száma. A Miskolcra kiköltöző szuburbán lakosság anyagi lehetőségei és igényei befolyásolták a kiköltözések irányát, amelynek eredményeként mindössze tíz agglomerációs település (Arnót, Bükkaranyos, Bükkszentkereszt, Felsőzsolca, Kisgyőr, Kistokaj, Mályi, Nyékládháza, Onga, Szirmabesenyő) vált a miskolci szuburbia részévé. E szuburbán települések igényes lakóházakkal, korszerű infrastruktúrával teljesen megújultak és megszüpültek. Kristóf Andrea a szuburbán generációhoz tartozó lakosok véleményét 975 kérdőívvel mérte fel. A kérdőíves felmérés és a prominens személyekkel történt interjúk alapján bebizonyosodott, hogy nem csak a magasabb jövedelemmel rendelkezők költöztek ki Miskolcra, hanem az olcsón megvásárolt önkormányzati lakások eladásával jelentősebb összeghez jutó szegényebb társadalmi csoportok is. A társadalmi szegregáció fontos területi leképezését jelentette, hogy Miskolctól keletre kialakult egy összefüggő „szegénységi zóna” is (Alsózsoltától Hernádkakig), ahol olcsóbb kertés házakhoz juthattak a halmozottan hátrányos helyzetű lakosok is. A miskolci agglomeráció és szuburbia települései differenciálódtak, mind társadalmi, mind gazdasági értelemben.

A szuburbanizáció rendkívül kedvezőtlenül hatott Miskolc társadalmára és gazdaságára. A szuburbanizáció eredményeként átalakul Miskolc város arculata, népességszáma drasztikusan csökken, illetve a szuburbán kiköltözések következtében az elővárosi övezet (kisvárosok és falvak) lakosságának gyarapodása következik be. Az elmúlt három évtizedben egész városrészek értékelődtek át, az ott élők szinte teljesen kicserélődtek, egyes városrészek leromlása (slumosodás) korábban soha nem látott méreteket öltött. A szegregáció Miskolc belső városrészeit is érintette.

A miskolci agglomeráció északi és északnyugati részein – a szuburbanizációs folyamatok ellenére – megmaradtak a tradicionális falvak.

A népesség térbeli átrendeződése mellett pozitívan értékelhető, hogy a miskolci agglomeráció több településén a termelő (ipari) és szolgáltató funkciók is

megtelepedtek. Az agglomeráció belső településein is sokszínűbbé vált a gazdaság: a logisztikai és elosztási szolgáltatások száma is megemelkedett, s ezek a települések lettek a Miskolcra kivezető kötőpályás közlekedés (kis-) központjai (Mályi, Sajólad, Sajópetri) és klasszikus bolygóvárosok (Felsőzsolca, Nyékládháza) is kialakultak. Az agglomerációban lévő kisvárosok egy része azonban nem tudott új központi funkciót megragadni és gazdasági központtá válni. A Miskolcra északra és délnyugatra elterülő szuburbán településekben leginkább az alvó/lakófunkciók váltak dominánssá (Arnót, Bükkaranyos, Bükkszentkereszt, Kisgyőr, Kistokaj, Onga).

Kristóf Andrea kutatási azt igazolja, hogy a miskolci szuburbán települések az ország más nagyvárosi szuburbáinéhoz képest jobban összekapcsolódtak a város gazdaságával, társadalmával és szolgáltatásaival, mintegy szimbiózist alkotva. A miskolci agglomeráció kisvárosai nem, vagy csak alig tudtak reális gazdasági alternatívát jelenteni a központi nagyvárossal szemben. Miskolc kiemelt szerepe megmaradt a vállalkozásfejlesztésben és a befektetővonzás szempontjából. A szerző fontos megállapítása az is, hogy a kiköltözők az új településekre magukkal vitték kis- és középvállalkozásaikat. A több mint 90 000 lakossal rendelkező 35 agglomerációs település közül kiemelkednek a kisvárosok, amelyek a népesség 50,7%-át, a 20 milliónál nagyobb évi árbevétellel rendelkező cégek 53,3%-át tömörítik. A nagyobb árbevétellel (0,5 milliárd Ft felett) rendelkező cégek 60%-a az agglomeráció nyolc kisvárosában, az öt milliárd Ft feletti árbevétellel rendelkezők pedig Sajóabonyban, illetve Alsó- és Felsőzsolcán találhatóak. A falvakban még ma is ritkaság számba mennek az olyan vállalkozások, amelyek minimum tíz főt és ötszázmillió Ft feletti nettó árbevételt érnek el.

Kristóf Andrea az előbbieken vázolt helyzetlemzésein túl, Miskolc és az agglomeráció jövőbeni lehetőségeit is megfogalmazta. Ennek egyik fontos eleme a reurbanizációs folyamatok megindulása lesz, amikor a nagyváros népességszámának csökkenése után ismét növekedésnek indul, s egy újabb koncentrációs szakasz: a „vissza a városba” folyamat veszi/veheti kezdetét. A várospolitika kiaknázhathatja a reurbanizáció hatására, a korábban lepusztult belvárosi slum negyedek építészeti felújításának lehetőségeit, így egy városrevitalizáció veheti kezdetét.

Összegezőképpen megállapítható, hogy Kristóf Andrea társadalomföldrajzi könyve a tudományterületünk gazdagítása mellett olyan gyakorlati jelentőségű műként is értékelhető, melynek eredményeit Miskolc és a mikrorégió önkormányzatai is folyamatosan hasznosíthatnak a települések aktuális és jövőbeni feladatkielégítésükben.

TARTALOM

ELŐSZÓ

DÖVÉNYI ZOLTÁN

TRIANON 100: a békediktátum földrajzi megközelítésben.

V. Földrajztudományi nap az Akadémián 1

TANULMÁNYOK

HAJDÚ ZOLTÁN

Az Osztrák–Magyar Monarchia, a Magyar Királyság felosztásának elképzelései

az I. világháború előtt és alatt (A térkép veszélyes fegyver) 3

NAGY MIKLÓS MIHÁLY

A trianoni béke helye Európa politikai térszerkezetének fejlődésében 16

CSÜLLÖG GÁBOR – HORVÁTH GERGELY

Geopolitikai elvek Ausztria és Magyarország területi feldarabolása mögött 28

BÁNYÁSNÉ KRISTÓF ANDREA

Geográfusok szerepe és munkássága a békeelőkészítő bizottságban 38

SUBA JÁNOS

A trianoni országhatárok kitzúzése (1921–1925) 53

KISS TÍMEA – FEHÉRVÁRI ISTVÁN – NAGY JUDIT – SIPOS GYÖRGY

A határ-státusz hatása a Maros mederfejlődésére 68

KINCSES ÁRON – TÓTH GÉZA

Magyarország térszerkezetének vizsgálata a trianoni békediktátum tükrében 82

GULYÁS LÁSZLÓ

Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 9.

A trianoni békediktátum következtében a magyar államtól a lengyel államhoz került területek 95

KÓKAI SÁNDOR

A Bánság térszerkezetének feldarabolása a trianoni határok által 103

SZALKAI GÁBOR

Gyimesbükk – a történelmi országhatár revitalizációja 119

KINCSES BOGLÁRKA

A magyar kisebbség és a magyar anyanyelvű oktatás helyzete a Vajdaságban

Trianontól napjainkig 131

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

FRISNYÁK SÁNDOR

A Szernye-mocsár településeinek történeti tájhasználat (18. század vége – 1910) 145

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

KÓKAI SÁNDOR

In memoriam dr. Balogh Béla András (1925–2020) 153

KÖNYVSZEMLE

BOROS LÁSZLÓ

Dr. Kristóf Andrea: A szuburbanizáció társadalmi-gazdasági hatásai

és következményei a miskolci agglomerációban 157

Szerzőink figyelmébe

Folyóiratunk a Kárpát-medence történeti földrajzával vagy a történeti geográfia tudományelméleti és módszertani kérdéseivel foglalkozó tanulmányokat közöl. A közlésre szánt műveket a szerkesztő e-mail-címére (*kokai.sandor@nye.hu*), Word-fájlban kérjük elküldeni. Az angol nyelvű tartalmi összefoglalóval ellátott, táblázatokkal, vonalas ábrákkal és fényképekkel is illusztrált tanulmányokat a Földrajzi Közlemények c. folyóirat formai követelményrendszerének megfelelően szíveskedjenek összeállítani. A formai követelmények az alábbi címen érhetőek el:

<http://www.gistory.hu/g/hu/tfk>

A beérkező dolgozatokat a szerkesztőbizottság lektoráltatja. A Történeti Földrajzi Közlemények egyelőre évente két alkalommal (esetleg összevont számként), később évnegyedes folyóiratként jelenik meg, és az interneten is elérhető:

www.nye.hu/foldrajz/node/178

<http://www.gistory.hu/g/hu/tfk>